Naše řeč

ROČNÍK XXIX.
ČÍSLO 7-8. 1945.

J. V. Bečka:

Přídavné jméno jmenné v nové češtině.

(Ostatek.)

Zvláštní postavení mají jmenné tvary v neutru singuláru. Substantivní podmět bývá u nich celkem řídký. Velmi častý je však u nich zájmenný podmět *to* a podmět vyjádřený větou nebo vazbou infinitivní. Zde se zcela jasně jeví sklon užívati jmenných tvarů mnohem častěji než v jiných případech, dokonce i tam, kde tvary jmenné jinak vůbec nejsou obvyklé. Na příklad:

Bylo *příjemno* to poslouchat (Durych 140).
Vždy *těžko* je ucházeti se vrabčíku o radu krahujce (Uher 38).
Je *nesnadno* dosíci urozenosti (John 32).
Je mu *obtížno* přizpůsobovat se společnosti (Svobodová 106).
To už je jaksi *nutno* (Blatný 29).
Co by bylo *vhodno,* aby dcery četly (Svobodová 12).
Z hlasu i očí bylo *zřejmo,* že je ráda (Jirásek 208).
Ale stěží *možno* zadržet okamžik (Konrád 192).
Je *nebezpečno* si hrát (Durych 43).
Jak to bylo dávno, daleko a *lhostejno* (Pujmanová 46).
Bylo o něm *známo,* že si myslí na slečnu Michaelu (Vančura 37).

Silnější sklon k tvarům jmenným je tu zřejmě způsoben tím, že přídavné jméno nemá žádnou pevnou představu, ke které by se mohlo upnouti. Připíná se pak těsněji k přísudku, a proto snadno přechází z platnosti doplňkové do platnosti příslovečné.

Přestáváme je cítit jako adjektivum a vidíme v něm příslovce. Pro platnost příslovečnou se tvar jmenný hodí mnohem lépe než tvar určitý. Nejnápadnější je tento přechod u slovesných vět jednočlenných, jež vůbec nemají podmětu. Zde tvaru určitého ani nemůžeme užít, na př.:

Bylo mu u srdce *nevolno* (Vachek 151).
Je mu *líno* odpovídat (Svobodová 63).
Uvnitř v sále bylo *rušno* (Svatopluk, Gordon. 160).
Zde je *osamělo*, prázdný les (Uher 315).
... aby v ní (v domácnosti) bylo *jasno* i *milo*, *lahodno* a *teplo* (Rais 112).
Bylo kolem něho *živo* (Vančura 46).

Zde adjektiva už mají platnost čistě adverbiální. Jen zakončení *-o* tam, kde skutečná příslovce mají koncovku *-ě*, ukazuje na starou platnost adjektivní (lahodno - lahodně, jasno - jasně). Dokonce se v takovém postavení často se stejným významem střídá tvar doplňkový (*-o*) s tvarem příslovce (*-ě*): je mu volno — je mu volně; je mu těžko — je mu dobře, zle a p.

Ve větách dvojčlenných nemusí se adjektivum cítit tak silně adverbiálně, aby bylo nutné užívati vždy tvarů jmenných. I zde jsou tvary určité zcela dobře možné, zejména u zájmenného podmětu *to*. V novějším jazyce tvary určité jsou zřetelně častější než v jazyce starším. Je to způsobeno jednak změnou nazírání na jmenné tvary adjektiv vůbec, jednak těsnějším přikloněním k jazyku obecnému. Na příklad:

Ale dát pryč chlapce není prozatím *možné* (Konrád 179).
Jak jí bude *těžké* opustit nadobro Prahu (Paulík 173).
Zdá se to *správné* (Durych 122).
Pamatuj si, že u mne je všecko *možné* (Bass 218).
Je to příliš *směšné* (Blatný 24).
Bránit se je *marné* (Paulík 247).
Je však příliš *nesnadné* smočiti si teď ruce, je příliš *nesnadné* chopit se pometla (Vančura 284).

Zbývá ještě probrat otázku, jak se chovají adjektiva jmenná, když se mají octnout v sousedství participií se jmenným zakončením nebo v sousedství adjektiv, jež jmenného zakončení nemají.

Často se v tomto případě uplatňuje snaha o harmonii tvarů, t. j. participium podporuje jmenný tvar adjektiva, kdežto adjektivum, které není schopno jmenného zakončení, brání užití jmenného tvaru i u adjektiva, jež toto zakončení jinak mívá. Můžeme tu rozeznat několik případů:

1. Adjektiva se jmenným zakončením se navzájem podporují.

Ty dvě, které s ní bydlí..., jsou k ní *dobry* a *laskavy* nadmíru (Zeyer 128—129).
Vzali mi pověst samosprávného jedince, na kterou jsou sami tak nesrozumitelně *hrdi* a *pyšni* (Klička 226).

Zůstal (tikot hodin) stejný, *prost* přelétavé těkavosti, *věren*... svému pravidelnému údělu (Konrád 59).
Jsem *stár* a *chud* jako kostelní myš (Vančura 7).

2. Participium ve jmenném zakončení podporuje jmenný tvar adjektiva.

Plížíval se... ulicemi *zamyšlen*, *bled* a *vysílen* (Arbes 47).
Její oči byly chvilku *vyjeveny*, chvilku *lhostejny* (Durych 193).
„No, já vás už vidím, jak přijdete všickni *červeni* a takhle *vypaseni!*" (Rais 11).
On se navracel z továrny a kenceláří *unaven*, *poloroztržit* a zpola *zaujat* svou prací (Svobodová 287).
Její tvář byla *ozářena* a *jasna* (ib. 43).
Ležel tu *bezmocen*, *samoten*, *zbaven* milých druhů (Čech 13).

3. Určité adjektivum si vyžádá určitého zakončení i u adjektiva, které je schopno jmenného zakončení.

Jenomže tenkrát... byl *mladý*, *svěží* a *odvážný* (Martínek 39).
Za to život jich jest *veselý* a *plný* rozkoše (Uher 232).
Všichni byli *tupí* a *mrzutí* (Tilschová 97).

4. Pro úplnost můžeme uvést i případ, který se našeho thematu dotýká jen nepřímo: určité adjektivum si přizpůsobí k sobě participium.

Vše... je mi tak *cizí* a tak *vzdálené* mému citu (Zeyer 110).
Petr stál nad ní *udivený* a *bezradný* (Mařánek 107).
Cesta však byla *bídná* a *příkrá*, *plná* výmolů, od jarních vod *potrhaná*, *vymletá* a nikde *spravovaná* (Jirásek 158).
Stál *bezradný*, *hloupý*, *oklamaný* a s vírou zvířete (Vančura 100).
Hegel byl *dojatý* a *něžný* (Pujmanová 102).

Na uvedených příkladech vidíme skutečně snahu vyrovnati tvary tak, aby měly stejné zakončení. Lze to ostatně dobře pochopit. Tvary souřadné přece cítíme ve stejném pojetí, dějové pojetí jednoho slova se přenáší i na slovo sousední a naopak pojetí statické (vyjádřené zakončením určitým) zasahuje z jednoho slova i na slovo souřadně spjaté. O vyrovnání rozhoduje to slovo, jehož pojetí je v daném případě nejsilnější, nebo to slovo, které je schopno jen jediného zakončení. Někdy tato vyrovnávací tendence je vskutku velmi silná a působí nečekané výsledky (sr. zejména doklady z Durycha, Raise a z Mařánka).

Bylo by však nesprávné pokládat tento sklon k harmonii tvarů za závazné syntaktické pravidlo. Je pravda, že tento sklon působí silně, ale nepůsobí vždy a bez výjimky. Mnohdy autoři shody nedbají, ba najdou se i doklady, které ukazují na to, že ji autoři úmyslně porušují.

1. Neshoda mezi tvary souřadných adjektiv:

Proč je tak *plachý*, *nesmělý*, *bázliv* (Rais 232).
Jak se to dělá, aby se člověk nikoho a ničeho nebál, aby mohl...

odsedět si trest a zase být *svoboden*, na nikom *závislý*, nikomu *odpovědný* (Paulík 33).

Jste obzvláště *laskav* a velice *hodný* (John 293).

Často spolu tak stojí a přemýšlejí, jeden *hladový* a *pln pokoje*, druhý *sytý* a *pln* hořkosti (Svatopluk, Andělé 19).

Ve dveřích altánu stál Ota v rozhalené košili, *bos* a *špinavý* (Tilschová 256).

A syn váš bude *spokojen* a *šťastný* (Jirásek 424).

Jen špatní přátelé a škůdci... oberou duši člověka jako kvetoucí strom, až zůstává *pust* a *ubohý*, bez potěchy a naděje v plody (A. Šrámek 280).

2. Neshoda mezi adjektivem a participiem:

Papír byl stářím již skoro úplně *žlutý* a celý *ušpiněn* (Arbes 41).

Františka, naprosto *zdrcená*, *plna* nejhorších obav, zaklepala na dveře četnické stanice (Glazarová 195).

Kolena má *ovázána* a lokty *krvavé* (ib. 103).

Byl tak *rozčilen* a bez brýlí *nemožný*, že si spletl směr (Vachek 104).

Strýc Bernat, dolní půlí těla *vypjat* a hořejší *schoulen*, *podobný* mučedníku, objevuje se přede mnou (Uher 148).

Zůstával tedy Vašek mezi jejich překotnou úlisností pořád nějak *uzavřen* a *netýkavý* (Bass 236).

Budecius, *bledý* jako stěna, *neschopen* slova, *ohnutý* v páteři, skláněl se až k zemi (Sova 54).

Příčiny této neshody mezi tvary mohou býti rozmanité. Někdy autor nechce obětovat shodě jemný odstín významu obsažený v tvaru jmenném (příklad z Paulíka a Johna), jindy chce autor neshodou od sebe odlišit členy větné, které jsou sice vedle sebe, ale nejsou souřadné (Glazarová, Uher). Někdy se zdá, že nedbáním harmonie tvarů chce spisovatel zpestřit stavbu věty, porušiti příliš výčtový ráz, který by věta měla při harmonii tvarů, a tím jí dát bohatší stavbu (nápadné je to v dokladě ze Svatopluka a Sovy). Někdy snad rozhodují i zřetele jiné, třeba ohled na znění věty (na př. v dokladě z Jiráska, aby se zabránilo rýmovému zakončení slov *spokojen* - *šťasten*), nebo ohled na rytmus spojení (snad v příkladě Bassově: *uzavřen a netýkavý*, rytmus /... /...), nebo snad i — arci zbytečná — snaha zabránit hiátu (příklad ze Šrámka: pust a ubohý).[4])

Celkem můžeme o jmenných tvarech adjektiv říci, že, třebaže jen ve zbytku dosti omezeném, přece jen se stále v jazyce drží. Příčinou toho je, že proti tvarům určitým vyjadřují vlastnost s dějovým podbarvením a že výrazněji vystihují platnost doplňkovou. V jazyce starším jich spisovatelé leckdy užívali přes míru nezbytnosti, t. j. i tam, kde ani jednu z obou vlastností nebylo třeba výslovně zdůrazňovat tvarem jmenným. Usus současný však zhruba vyhovuje skutečným potřebám spisovného jazyka.

---

[4]) Harmonie tvarů je problém velmi široký a zasahuje i jiné tvary (na př. infinitivy na *-ti* a na *-t*). Zásadám této harmonie bude třeba věnovati zvláštní pozornost.

Literatura:

Jakub Arbes Sebrané spisy XXII. Romaneta VII. (Svatý Xaverius. Advokát chuďasů.) Praha. Nakl. Otto.
Eduard Bass, Cirkus Humberto. Praha 1941.
Lev Blatný, Vítr v ohradě, Přerov.
Svatopluk Čech, Druhý květ. Praha, Topič 1899.
Jaroslav Durych, Paní Anežka Berková. Praha 1931.
Jarmila Glazarová, Advent. 3. vydání. Praha 1940.
Josef Holeček, Naši. Díl III. Praha.
Alois Jirásek, U nás. Kniha prvá: Úhor. 3. vydání. Praha 1907.
Jaromír John, Moudrý Engelbert. Praha 1940.
Benjamin Klička, Jedovatý růst. Praha 1932.
Karel Konrád, Postele bez nebes. Praha 1939.
Vojtěch Martínek, Pochodně a světýlka. Moravská Ostrava 1940.
Jiří Mařánek, Petr kajícník. Praha 1942.
J. J. Paulík, Ošklivá tvář lásky. Praha 1940.
Marie Pujmanová, Pacientka dra Hegla. Praha 1931.
K. V. Rais, Půlpáni. 6. vydání. Praha 1924.
Antonín Sova, Pankrác Budecius, kantor. Praha 1916.
T. Svatopluk, Andělé úspěchu. Praha 1937.
T. Svatopluk, Gordonův trust žaluje. Brno 1940.
Růžena Svobodová, Zamotaná vlákna. Praha 1899.
Antonín Šrámek, Píseň a pluh. Brno 1943.
M. A. Tilschová, Vykoupen. Praha 1923.
Josef Uher, Výbor z díla. Uspořádal Miloslav Hýsek. Praha 1940.
Emil Vachek, Žil jsem s cizinkou. Praha 1930.
Vladislav Vančura, Konec starých časů. Praha 1934.
Zikmund Winter, Sebrané spisy sv. V. (povídky Ochladlý žár. Krátký jeho svět), nakl. Otto. Praha.
Julius Zeyer, Dům u tonoucí hvězdy. Praha, ELK 1940.

Václav Machek:

Několik názvů jídel, vážných i posměšných.*)

1. *bába, bábovka.*

Slovo *bábovka* náleží nyní češtině již obecné, je to slovo nejen spisovné, ale i lidové na celém snad území našeho jazyka. Bábovky se na nás smějí z reklam prášků do pečiva, z kuchařských knih, ze ženských týdeníků; popisovati je není třeba.

Slovo *bábovka* je zřejmě odvozeno od slova *bába*. U Jungmanna *bábovka* je ještě toliko „pekáč na báby“, nikoli pečivo samo, rovněž J. Š. Kubínovi[1]) je *bábovka* jenom kulatý hliněný pekáč. Také hrnčíři — zdá se — užívají slova *bábovka* dosud v původním smyslu: v NŘ XII, 130 je *bábovka* ještě hliněná forma. Takovýto význam je zcela v pořádku. Metonymické přenesení slova na pečivo bylo usnadněno tím, že vešly v oblibu zvláštní

okrouhlé (nikoli pekáčovité) formy vlnovitě zdobené; pečivo v nich upečené se jak tvarem, tak i chutí velice liší od obyčejné „báby“. Toto zjištění původního významu však neznamená, že bychom tu chtěli něco napravovat; na to je snad už pozdě. V nářečích jsou zato ještě slova *babník*[2]), *bábovník, bábovnice*[3]), *babiereň*[4]); v polských nářečích Slezska je *babůfka* forma na pečení „babky“.

Základní *bába* je pečivo, které se peče jako jednotné po celém pekáči, zpravidla původně „lité“; slovo to je známo nejen v českých nářečích, na př. ve východních Čechách a v Kladsku[5]), ale i na Volyňsku[5]), dále na východní Moravě (*baba, babka, babička*)[6]) a na Slovensku (bramborová *baba*); *žemlová bába* (nyní *žemlovka*) je doložena už v 15. století, později *bába mandlová, maková.*[4]) Obdobné pečivo „baba“ mají i Poláci, Lužičané, Ukrajinci, Rusové. Také Němci v Bavorsku, Sasku, Poznaňsku a Slezsku, tedy v sousedství Slovanů, mají *Babe, Bäbe.*[7])

A nyní nechť si laskavý čtenář položí s námi otázku, odkud je ten název *bába*. Budeme zajisté nejprve uvažovati, není-li totožné se slovem *bába* = stařena; obdobně mají Němci střhn. *bâbe* = babička, stařena. Ale jaký rozumný důvod by pro to byl? Již Grimm a po něm Weigand a Hirt nadhazují, že snad Babe tak nazvána proto, že se pečivu často dávají podoby člověka. Myslí patrně na rozličné ty panáky, Mikuláše, čerty, jaké se pekávaly dětem v jistých výročních dnech. Ale bába? Těžko je tomu uvěřiti. Mělyť ony lidské podoby zvláštní funkci náboženskou, což plyne i z toho, že bývaly pečeny jen při jistých příležitostech. Ostatně „báby“ nemívají žádnou jinou podobu, než jakou jim dá pekáč. Podle Grimma též, „weil ihn alte weiber zu essen pflegten“; Holubův slovník to vyjadřuje slovy „původně pro báby, ženy“. Možná, že se tato druhá domněnka bude čtenářům zdáti nejpřirozenější. Ale uvažme, že na venkově nečiní takových rozdílů jako měšťáci. Za starých dob byly „babské“ kaše a podobné věci obecnými jídly pro všechny, i když mužové raději sahali po mase; nikoho nenapadlo přenechávati je — babám, u Rusů dosud společný táborový kuchař je — *kaševar*. Třetí domněnku nalézáme u Weiganda-Hirta; týká se ovšem jen německých slov: že to je dětské slovo, a uvádějí k tomu švábské *babe* ‚chléb‘ a švýcarské *babi* ‚pečivo z chleba a jablek‘ (něco jako žemlovka). To jest, bylo by to slovo asi jako dětské *papu*. Vskutku nalézáme rus., ukr., bělorus., pol. *papa* „chléb nebo

---

*) Prof. V. Šmilauer četl tuto práci v rukopise a poskytl mi i jistý počet dokladů. Vzdávám mu za to srdečný dík. Konečná úprava těžila z hojných jeho poznámek kritických.

jiné jídlo z mouky", také lat. *pappa* označovalo nejmenším dětem jídlo. U nás bychom ovšem musili uznati — kdybychom chápali slovo *baba* obdobně —, že vedle *pap-* byla i domácí znělá varianta *bab-*. Ale to pokládám za nemožné, neboť slovanské jazyky všecky mají slovo *baba* ‚stařena' a jistě by si nebyly tvořily homonymon takovéto, když by byly měly po ruce slovo *papa*. Podle V. Šmilauera (NŘ XXVI, 194) by tato *bába* přece souvisela s názvem stařeny: „Lidová řeč přirovnává totiž ráda předměty sehnuté, nachýlené, obloukovité k schýlené podobě stařen. Proto znamená *babka* větší beránky na obzoru, koláč s přehnutým krajem..."

Každý vidí, jak je nesnadné dopátrati se pravého původu, resp. důvodu jména. Předkládám proto čtenářům tyto výklady, aby o nich uvažovali sami. Snad by nebylo na škodu věděti, jaké „tertium comparationis" (významové pojítko) má tu lid, nebo má-li vůbec jaké. Tu by mohli přispěti čtenáři svými zprávami. Já sám bych se klonil k tomu, že naše jméno jídla *bába* bude asi od Němců přejato*); u nich pochází z „dětské" řeči. Slované přejímali i jiných kulturních názvů vždycky dost. Že je u nás rozšířeno na velké oblasti, větší než u Němců, a že je to jídlo pouze lidové, není důvodem proti tomu; vynálezy v oboru jídla se šíří snadno; u Slovanů mělo to slovo prostě větší úspěch.

2. *bacan.*

Nejlépe je popsán chodský *bacán*[8]). Je to (zkracuji) buchta z řídkého těsta, jež se nalije na pekáč; těsto bývalo z mouky ječné a ze syrových bramborů, do nichž se přidalo mléka a trochu kvasnic; nyní bývá i ze pšeničné mouky. Hruška dí, že „některé hospodyně přidají jen málo strouhaných bramborů vařených, aby byl bacán kypřejší"; z toho je vidět, že starodávný bacán asi příliš kyprý nebyl, namáčel se ostatně do omáček, do mléka atp. U Kdyně a u Staňkova se říká *bacan*[9]) s krátkým *a*, jinde v západních Čechách zkráceně *bác* nebo *báč*. Ve východních Čechách, u Nové Paky,[10]) *bacánek* je „nevzhledně upečený bochánek chleba nebo koláč", zřejmě se míní pečivo jakoby rozlité, neforemné. Jiné zprávy z Čech nemáme, není však pochyby, že to slovo bude známo na oblasti jistě veliké. Odtud přechází jeho oblast na Moravu[11]): han. *bacan* je „nepodařené pečivo", a tento význam nás přivádí — jak se domnívám — na stopu další souvislosti, k dalšímu článku řetězu, na jehož začátku bude — *osúch*. „Nepodařené pečivo" se u jiných Hanáků zve *bacúch* (u Střílek)

*) Naopak Kluge-Götze, Et. Wb., se domnívá, že německé slovo je přejato od Slovanů.

a *bacóch* (u Kyjova). Jinde se uvádí *bacóch* jen jakožto „vdolek" (z Boskovska) nebo „velký vdolek" (z Brněnska); jč. je *bacouch,*[12]) k tomu se dále svým *c* pojí slovo *ocouch* „koláč, placka", běžné za Jungmanna.

Není nesnadné rozeznati, že *bacúch* je pokažený *posúch*. Slovenský posúch je „pečivo z poškrobka"[13]), t. j. bochníček nebo placka nikoli kvalitní, ale zbytková, ze zbytků těsta seškrabaného po díži, a tvarem je to slovo zajisté ze staršího *osúch*: na Valašsku je to koláč z chlebového těsta (= č. podplamenice), nemazaný placek[6]). Slovo *osúch* bylo známo i na Slovensku[14]); jeho *u* bylo patrně vždy dlouhé, psaní *osuch, posuch* (Jg.) bude asi mylné.

Poslední člen této řady, *osúch,* souvisí ovšem se slovy *suchý, sušiti*; je to vlastně postverbální jméno k slovesu *osúšať,* č. *osoušeti*. Dnešní doba pro osvětlení té významové spojitosti neposkytuje už nic. Ale od Poláků se dovídáme, že jejich *osuch* je „koláč suchý, bez kvasu"; Rostafiński[15b]) ztotožňuje staropol. *osuch* s horalským ovesným chlebem. „Ovesný chléb u Lachů se pekl toliko z nouze, v dobách hladu, ale u h o r a l ů b y l t o c h l é b v e z d e j š í; pekli jej v podobě plochých kruhů s velkou dírou uprostřed a navlékali jej na bidlo, visící pod stropem; taková bidla jsou do dneška v horských chatách." Vedle Poláků znají osuch dále Ukrajinci (*osuch* = suchar, suchý kus chleba) a Lužičané (hl. *wosuch,* dl. *wósuch* pokrutina, dl. *wósušk* podplamenice).

U nás tedy pozorujeme pronikavé změny jak formy, tak i významu. Příčinou toho je, že starý způsob sušení pečiva na žerdích pod stropem zanikl; s ním zaniká u nás i stará podoba hlásková: místo *o-* proniká předpona *po-,* nemající zde smyslu; a protože nemá smyslu, přispívá k přeměně celkové: jako *osúch* dává *ocouch,* tak *posúch* dává *bacúch*; nemám za nemožné (ale netvrdím to určitě), že z toho je dále *bacan* (*bacán*) a *bác*. A významy se mění také: povědomí o suchosti, sušení je už jenom mátožné, nejasné: dříve to bylo pečivo bez kvasu a suché, nyní je to už jen nekyprý, nepodařený, nenáležitý chléb, pak ušket, výškrabek, nekypré, nevalné pečivo pekáčové atd. Zdá se, že přechod k významu „lité pečivo pekáčové" byl způsoben vlivem názvu *bába,* o němž jsme promluvili výše. K dokonalému obrazu by však bylo třeba přesně znáti zeměpisnou oblast jednotlivých podob slovních i významů, zkrátka míti daleko více materiálu. Tento náš výklad není než prvním náčrtkem; možná, že je i mylný; podrobný obraz umožní až důkladná anketa jazykově zeměpisná; tyto řádky nechtějí než býti pobídkou a upozorněním na nesnáze.

3. *cirifinda.*

Podivné slovo! Pod tímto heslem má Příruční slovník význam „káva“ a poznámku, že je to výraz familiární a humorný. Vskutku se tím slovem míní jen špatná káva. Je i několik hláskových variant: *curifinda, culifinda*[15]), *cilifinda*[16]), *cifirinda*[6]), *cifinda*[17]), *ficinda*[18]) *cinda*[8b]). Odchylnější je *špricirinda*[19]), ale i to se dá vysvětliti: vyjdeme-li z **cipirinda,* přesmykem dostaneme **piricinda,* pohyblivé čili přídatné *š* a anticipované *r* pak vydají onen tvar. Všecka ta slova jsou lidová, neřku-li vulgární, všecka se vztahují na špatnou kávu. Jejich význam naznačuje, že jde o výrazy pohrdlivé, hanlivé, posměšné, tedy expresivní. Takové útvary bývají často velmi proměnlivé v hláskách, a to je právě zde viděti nadobyčej zřetelně. Proto jsme ani nezaznamenávali, z kterého nářečí ten onen tvar pochází, neboť jejich hláskové odchylky nemají s hláskoslovím našich nářečí co činiti. Jsou však doloženy od jihozápadních Čech až po Lachy. Máme tu patrně výrazy v lidu běžné a rozšířené po velkém území.

Pro domněnku o původu toho slova vycházím z podoby, která je v nadpisu.*) Zakončení *-nda* je zajisté příponou jako v slovích *junda, švanda, šeptanda*; podle Šmilauera (v dopise) „přímou předlohou pro *-inda* je *brynda,* doložené i ve významu „špatná káva“ z Hořicka a z Litomyšlska, dále pak i *švinda* „kořalka režná, čistá“ (na Litomyšlsku a Humpolecku)“. Špatná káva je ta, k níž se užije náhražek. Kávovou náhražkou par excellence bývala v starší době pouhá cikorie (*cikorka*); ta byla podstatnou částí chudší bílé i černé kávy. Není ostatně třeba o tom široce mluviti, my všichni známe takovouto bryndu z nedávné války, pívali jsme ji za drahé peníze i v kavárnách. Tato náhražka mívala v starší době lidový název *cikorikafe*[20]), přejatý arci z němčiny, a *cirifinda* nebude tedy nic jiného než **cikorikafinda.*

Jakmile se však zrodilo, musilo se toto slovo podrobit vydatnému zkrácení, lidový jazyk názvů tak dlouhých nemiluje. Zkrácení o dvě slabiky zároveň oddálilo nové slovo od jeho východiska, takže pro dnešní jazykové povědomí je to slovo už neprůhledné, nemá rodinné opory, a je proto vydáno na pospas dalším změnám.

4. *huspenina.*

Co je huspenina, víme všichni, ale tuším málokdo toho slova užívá. Připadá nám jako těžkopádný výmysl pohlovského ra-

---

*) Jiný pokus učinil J. Janko v ČMF 22, 242, viz NŘ XX, 217; jinak též o slově *cinda* v ČMF 25, 134, viz NŘ XXIII, 92.

žení a přitom, ač má domácí příponu *-ina,* je nám neprůhledné. Ve skutečnosti je to slovo již ze staročeské doby: u Klareta je *uspena* galreda (toto z něm. *Gallerte*), v některých rukopisech jeho je *uspenina,* v Bohemáři a u Chelčického *huspenina.* Klaretův vydavatel upozorňuje, že metrum žádá tři slabiky; přesto nemusí *uspena* býti klaretovská zkrácenina, ale může to býti podoba původní. Od nás měli to slovo v 16. století Poláci (*huspenina,* též *uspanina*).

Odkud je *uspena*? Nelze nalézti žádné domácí slovo, které by pomohlo je osvětliti.*) Zdá se mi, že *uspena* je z němčiny. U severních Němců se jisté oblíbené jídlo z vepřových nožiček nazývá *Eisbein.* Není to sice totéž co *Sulze,* ale že přenesení jeho názvu na huspeninu nebo obráceně je možné, soudím z toho, že dolnolužické *tšěsadło* je podle Mukova slovníku jak „Sulze", tak i „Eisbein". Po stránce hláskové jsou arci nesnáze; ale kostra obou slov *-sp-n-* je totožná, souhlásky jsou stejné, ve stejném pořadí a na stejných místech. Odborníci mi namítnou, že se vracím do „předvědecké" doby jazykozpytu, kdy něco platily jen souhlásky, ale samohlásky nic. Uznávám, že je těžko z *ei-* dojíti k našemu *u-*. Něm. *Eisbein* nepřešlo v naši *uspenu* arci přímo, ale skutečnou cestu neznáme. Snad nám tu pomohou naši germanisté. L. Zatočil mi sděluje aspoň to, že ve východní střední němčině je v jiných slovech za *ei-* doloženo i psaní *oi-*. Považíme-li, že na př. proti něm. *Eiche* je angl. *oak* (= *ouk*), není nemožné, že vývoj obdobný, ale nám nepostižitelný, se stal i tu mezi slovem německým a přejatou formou českou. Mohla zasáhnouti i nějaká analogie. V češtině bylo slovo *uspena* rozšířeno o příponu *-ina,* nepochybně podle domácího názvu *klevetina.*

Česká a slovenská nářečí jmenují huspeninu takto: **koty* (= nohy, totiž vepřové), na př. han. *kote* je „rosol"[21]), slc. *kotovina, studeno*[22]), jč. *třesivo*[23]), laš. *třasavisko*[4]), msl. *drkotina*[4]), laš. *šedlina*[4]); porůznu *sulc;* stč. bylo uvedené už *klevetina*[24]) od *klí* „klej".

5. *úšelo.*

V několika valašských obcích se takto nazývá jisté velikonoční jídlo, rozličného způsobu podle vesnic a dní. A. Václavík[25]) o něm píše: „Starodávným pokrmem jest úšelo. V Kaňovicích jest to omáčka z krupice, vajec, cukru a skořice, která se jí k obědu o velikonoční neděli. V Doubravách velikonoční pokrm téhož

*) Domnělému spojení se *sъp-* „sypati" chybí přesvědčivé významové pojítko.

jména pozůstává z nakrájené upražené slaniny a klobásů, což se zalilo smetanou, zahustilo trochou mouky a rozbilo se do toho deset vajec. Ve Slopném se pokrm téhož jména připravoval na Velký pátek a jedl se jako postní jídlo v poledne, po návratu z kostela. Byla to kyselá polévka z bečkového zelí, mléka a vajec."

Václavík má zajisté pravdu, že je to pokrm starobylý; pro svou starobylost se stal rituálním. I jeho jméno je starobylé. Je to zajisté relikt staročeského slova *júšel,* pozměněný v rodě, se zajímavou ztrátou počátečního *j*. Slovo *júšel,* mužského rodu, má hojnost staročeských dokladů, ale žádný z nové doby; v této podobě zcela vyhnulo. Je odvozeno od slova *júcha* (nč. *jícha*), které znamenalo hustou polévku nebo omáčku; slovo *jucha* bylo už praslovanské a má příbuzenstvo i v jiných jazycích (lat. *ius* atd.). V nynější češtině *jícha* snad už ani nežije, jen zdrobnělé *jíška* = zásmažka.

Ztráta počátečního *j* se nedá vysvětliti žádným pravidlem, není zde také žádné přímé souvislosti s ruským zněním základního slova *uchá,* kde *j* také zaniklo. Máme však jiný doklad obdobné ztráty *j* v slovenštině: *utiereň* (půlnoční mše vánoční, vlastně „jitřní") od *jutro* = jitro.

Je tam i příjmení Úšela. Má obdobu v příjmeních Polívka, Vomáčka, Kaše, Kyselo, Varmuža.

6. *omachel.*

Toto slovo bylo do nedávna rozšířeno po středních a východních Čechách; je-li dosud ještě, nevíme; do krásné literatury se nedostalo, a proto je Příruční slovník ani nezaznamenává.

Jungmann uvádí *omachejl* „omáčka" jako běžné u Libochovic. Z pamětí Fr. Dědiny[26]) se dovídáme, že *vomachel* byla bílá křenová omáčka; týká se to Boleslavska. U Čes. Brodu[27]) je *omachel* „hustá omáčka"; 7. pád zněl *omachelem.* U Ronova[28]) je *o.* omáčka bramborová (2. pád prý *omachle*), u. Č. Třebové omáčka z mléka a mouky na knedlíky, na Jičínsku[29]) je to „mléko svařené s mákem a houskou drobené". V přeneseném smyslu bylo na Benešovsku[30]) *vomachejl* = nepořádný člověk, hajdaláckého chování.

Toto sestavení ukazuje, že základní význam toho slova je — jak jej uvedl již Jungmann — „omáčka". Že to je zpravidla bílá omáčka, nic na věci nemění, jeť bílá, zvláště křenová omáčka pro hovězí maso omáčkou na venkově nejobvyklejší; venkovské zahrádky mívají při stavení vždy skupinku křenových rostlin, někde se i uprostřed pole opodál od stavení udržuje trs křenu po dlouhá

léta mezi obilím; po žních ho bývá na strništích zdaleka vidět. Význam slova nám usnadní vyložiti si pak útvar hláskový, sám o sobě jinak velmi podivný. Začáteční *oma-* bude jistě totožné se stejnou částí slova *omáčka*. Ale *-chel* je něco naprosto nezvyklého; jeho *e* není jerové, mělo by tedy měkčiti *ch* v *š*. Běžné, produktivní přípony té podoby také nemáme. Je to případ vskutku výjimečný; možno jej vyložiti, jak se domnívám, jediné křížením slov. Byla by zde zkřížena slova *omáčka* a *jūšel* (o němž psáno výše); slovo *jūšel* bylo mužského rodu a mělo příponové *-el-*, význam pak velmi blízký, ne-li stejný. Ale za očekávané **omašel* máme formu, jejíž *ch* musíme chápati tak, že jde o „zhrubění“: *ch* často charakterisuje slova citově zabarvená ve smyslu nepříznivém (NŘ 25, 198). Slovo *omachel* bude asi výrobkem nějakého muže, který omáčky příliš nemiloval nebo dostával na talíř omáčky nepodařené. Tato domněnka o kontaminaci dvou slov předpokládá ovšem, že jméno *omachel* vzniklo v době, kdy slovo *jūšel* v Čechách ještě žilo (na Moravě se u Luhačovic udrželo jako *úšelo* do dneška).

7. *metyja.*

Tak se nazývá na našem východě jídlo odpovídající zhruba asi českým škubánkům, ale zajisté chutnější. Podobu *metyja* udává Kott,[31]) je prý to „kaše z turkyně (= kukuřice) se sýrem“; témuž Kottovi ji dosvědčil i jeden přispěvatel od Uher. Hradiště a jiný z Valašska („kaše prosná moukou zasypaná a mastná“), dále ji zná Bartoš z Valašska; je tedy vskutku „slovenská“. Naproti tomu jinde na Moravě se jmenuje *netyja*. To jest u Kotta už jen „kaše prosná s povidly“ (místo omastku!), u Vyhlídala[32]) „kaše uvařená v mléce, do níž pak nadělaly se díry, jež se zasypaly žitnou moukou, vše se zamíchalo a kusy pak pekly na brutvaně“; podle Bartoše „z kaše na řídko uvařené a moukou zasypané udělají se kule, nadějí povidlím, omastí a posypou tvarohem“. Takovéto jídlo znala i G. Preissová[33]), z jejích slov je vidět, že to bývalo něco zvláštního, jen n e d ě l n í p o c h o u t k a p r o d ě t i. Daleko chudší je už *netyja* na luhačovském Zálesí[34]): „rozvařené brambory ve vodě se zahustí trochou mouky“; na Kyjovsku[35]) je to „bramborová kaše, obyčejně posypaná makem“, ale u Slavkova[36]) „přidávali do ní též škvarky“. Hanácká[37]) *neteja* je prosná nebo kukuřičná kaše „trnkami (= povidlím ze švestek) popluskaná“. V. Šmilauer, jenž kdysi přednášel o tomto slově v Kruhu přátel č. jazyka a sebral i jiné doklady, než které uvádím já, poskytl mi k použití mapku dokladů, kterou si tehdy sestavil. Podle ní je to slovo moravské a slezské.

V Čechách (a v pohraničním Žďáru na Moravě a u Jevíčka) jsou místo toho podoby poněkud jiné: 1. *netuh,* na př. na Jičínsku[4]) „jahelné škubánky", ve východním koutě Čech „škubánky s krupicí, z mouky a jahel"; 2. *netyk(a)*[38]), *nytyk*[33]) (u Litomyšle, Jevíčka,[4]) Poličky[4] a j.) je však jídlo bramborové.

Toto slovo už prozrazuje souvislost s názvy majícími *hn-*: laš. *hnětka* je velikonoční koláč zakládaný[6]), vánočka[57]), han. *hnětka* je přesná placka, kaše prosná zasypaná moukou, kaše z brambor a mouky[6]), litomyšlské *netynka* je bábovka[38]), u Nové Paky druh koláče[10]), jč. *hnětynka*[58]) je třepanka z brambor, chod. *hnětanka, mětanka*[8]) jakési pečivo (hanlivě též o chlebě „nízkém, nevydělaném a nevypečeném").

Z uvedených dokladů je vidět především to, jak málo jsme o těchto věcech dosud zpraveni. Ač jsou tu mnohé shody, nemůžeme říci ani to, zdali ta všechna slova souvisí a jak. Tím méně lze ukázati na jejich původ. Západní slova s *hn-* ovšem souvisí s *hnísti,* patrně označovala pokrm ze hmoty hnětené, nikoli kypřené kvasem nebo kvasnicemi; to by se mohlo vztahovati na jisté placky i na škubánky. Na opačném kraji naší oblasti je *metyja.* To už je tak vzdáleno od *hnísti,* že jeho původ jistě bude jiný. Ale jaký? Zdá se mi, že by snad mohlo býti z pol. *mecyje* (doloženo jen v plur.) „lahůdka, pamlsek", jež samo pochází dále ze žargonu polských židů.[39]) Z popisů uvedených výše vyplývá, že pravá metyja může být a byla opravdu pochoutkou. Bližší okolnosti tohoto domnělého přejetí bohužel neznáme. Člen střední, *netyja,* vypadá tak, jako kdyby byl přikloněn k *týti,* že se po tom jídle netyje, netloustne; všimněme si, že tam, kde je *n-,* je to většinou jídlo vskutku chudé, bramborové, bez omastku. Litomyšlská *netuha* dostala svou podobu asi přikloněním k *tuhý.*

Toto vše je, abych tak řekl, nikoli výklad, ale jenom nejstručnější naznačení otázek, úkolů a nesnází pro budoucího pracovníka. Opět zdůrazňujeme, že dosavadní materiál naprosto nestačí k závěrům. Organisátoři českého jazykového atlasu mají zde lákavou úlohu.

8. *trdlovka, trdelnica.*

To je *„trdlová polívka* = pouze jen voda, trochu omaštěná, ve které se drob vařil" (Jungmann). Je dobře známa všem účastníkům vepřových zabijaček jakožto první pokrm — spolu s ovarem — ze zabitého vepře. Takto se nazývá ve východních Čechách[40]); na Moravě zpravidla *trdelnica, -ice*[41]); slovensky *obarovica* (z *ob-v-*). Obyčejně znamená teď *t.* polévku „jaternicovou", ale tu záměnu lze snadno pochopit.

Slovo podivné, jako většina jiných v tomto článku, a jistě domácí. Podivné proto, že nemůže býti v nijaké souvislosti se slovem *trdlo,* význam tomu brání zcela a naprosto. *Trdlo* je od *tříti,* je to nástroj k tření, k roztírání máku nebo jiných věcí (*tr-,* náležitý nulový stupeň kořene *ter-* „tříti", *-dlo* přípona ve jménech nástrojů), anebo i místo, kde se t ř o u ryby. Ale zde, u ovarové polévky, není ani nejslabšího významového spojení s třením.

Na stopu starší podoby nás uvádí jeden nářeční záznam z Moravy: na Kyjovsku se tato polévka jmenuje *podhrdlena.*[42]) Je to zřejmě odvozenina od slova *podhrdlí,* jež dosud žije ve valašském a lašském nářečí a znamená podbradek (vepřový), ovar[43]); slovensky je *podhrdlina* = ovar. Srv. p. *podgardle,* ukr. *pidhórľa,* hornoluž. *podhordło,* dolnoluž. *pódgjardło* = lalok, podbradek. Naše *trdlovka* tedy bude z **podhrdlovka* > **potrdlovka*; na Moravě byly odvozeniny s jinými příponami.

Lidový rozmar užívá i variant pro lepší společnost závadných: mor. *prdelnice*[44]) laš. *prdeľanka*[45]), *prdeľuna*[59], *prdelufka*[60], vč. *prdelovka.* Jejich *p* je nepochybně z doby, kdy bylo ještě **podhrdelnice, *podhrdlovka.* Dlouhá slova se někdy pronikavě redukují, a to několikerým způsobem. Formy s *t* i s *p* jsou obě z téhož základu, ale výsledky různého vývoje. Rozumí se, že varianty s *p* byly i schválně trochu přichýleny k jistému slovu.

9. *koláč.*

Laskavý čtenář se otáže, proč psáti o tomto slově, když přece je každému zřejmé, že jeho základem je *kolo*; koláč nazván tak asi podle podoby. Vskutku je nám Čechům samozřejmé, že jistě souvisí se slovem *kolo*; přípona *-áč* je běžná a častá, i druhá část je správná. Ale je třeba to osvětlit blíže. Jak to, že podle podoby? Podle své okrouhlosti? Okrouhlé jsou však i placky, vdolky, lívance, koblihy, bochníky chleba i svatební kravaje. V čem se právě koláč podobal kolu?

Odvození od slova *kolo* se nám zdá tak přirozené. Nicméně cizí badatelé zvučných jmen hledali původ jiný; pokusy ty jsou uvedeny u Bernekera; nebudeme je zde opakovati ani vyvraceti. Jméno *kolačь* je zastoupeno též u jiných Slovanů, takže je možno bez rozpaků prohlásiti je za praslovanské.

Dnešní naše koláče jsou tak nepatrné, že bychom si, kdyby bylo třeba vytvořiti jim jméno, na slovo *kolo* jistě ani nevzpomněli. Zvláště koláče posílané o posvícení nebo při svatbě výslužkou přes pole nebo do sousedství bývají pouhé koláčky, vskutku jen na ochutnání, jakési vzorečky s průměrem sotva

několika centimetrů. Jaká byla skutečná podoba koláče, můžeme vysuzovati ze rčení, která mluví o d í ř e v koláči, na př. *vybral z koláča dieru a z pečenky papier*[47]); *dostal z koláča dieru.*[48]) To, že uvedené věty jsou přísloví, každému srozumitelná, dokazuje, že spojení díra - koláč bylo přirozené, známé, každému běžné. Díra v koláči byla tedy význačným znakem podoby u toho pečiva, právě u tohoto; nemluví se o díře v bochníku, ve vdolku atd. Musíme tedy hledati, zda i lid znal takové domácí pečivo uprostřed prázdné (t. j. preclíkové podoby), dosti veliké, aby připomínalo kolo. Z jedné dědiny na Slovensku je doloženo, že „na ceste z kostela hádzali družbovia koláče, t. zv. mrváne, ktoré maly podobu kruhu a uprostred boly prázdne; priemer koláča bol až 40—50 cm“[49]). V jiné dědině nevěsta, když vchází po svatbě do domu ženichova, „prekročí prah a k o t ú ľ a koláč smerom k peci“[50]). Když služebníci odcházeli ze služby, dostávali od hospodyně koláč (*mrváň*) a s tím pak šli do nové služby. „Mali ho navlečený na palici, na ktorej bola pripevnená haluz rozmarínu a veľké jablko.“[51]) *Vandrovať na sv. Štefana s koláčom* = jíti ze služby.*) Je zřejmé, že i tento sluhovský koláč čili mrváň**) měl podobu kola nebo věnce, neboť si jej nesli na holi. A dále, že takový koláč je pečivo obřadové, obětní, že má podobnou funkci jako starodávný kravaj. I kravaj je nejen pečivo svatební (= oběť domácím bůžkům), ale i dárek tomu, kdo třeba odchází navždy z domova, kdo odchází ze služby a pod.***) Obdobně tomu bylo u starých Čechů. V slovníku Mater verborum se dí výslovně, že koláč je crustula, panis i n m e d i o c a v u s (=uprostřed prázdný) et tortus. U starých Čechů (též u Poláků, zčásti též u Srbocharvátů) slovo *koláč* dostalo význam „odměna, dar, odměna za půjčení peněz, odměna poslovi, spropitné vůbec“, ba i „úplatek“.[52]) To pochopíme právě z toho, co vyloženo nahoře o koláči, dávaném při odchodu ze služby****): staročeský koláč byl jistě roven slovenskému mrváni, jejž si sluha nese na holi,

---

*) V Čechách se nyní čeledi odcházející ze služby na sv. Štěpána dává darem vánočka. Zdá se tedy, že tento dar je derivátem starobylého „koláče“, totiž jeho podoby pletené, věncovité.

**) Nový název *mrváň* chce vyjádřiti asi to, že takové obřadní pečivo bylo drobeno a po drobtech (po kouscích) házeno do ohně, drůbeži, dobytku a pod. (srv. *mrva, omrvinka* = drobeček).Na Slovensku místy „nevesta, keď prvý raz vojde do domu mladého zaťa, vhodí do ohňa kúsek koláča“. „Nová čeladť, ktorá príde do domu, vhadzuje do ohňa omrvinky alebo kúsok chleba“ (Bednárik 59).

***) Základní myšlenkou toho byla vždy oběť bohům při významné události rodinné. Viz o tom více v mém článku o slově *kravaj* v Zeitsch. f. slav. Ph. (srv. NŘ 28, 84).

****) Jinak (sotva správně) o tom Flajšhans, Přísloví I, 543.

byl dáván jako dobrovolný přídavek ke mzdě, uznání při odchodu za dobrou službu. Sem náleží přísloví *bez práce není koláče.* Staří měli tedy na mysli ono obřadní pečivo formy ohromného preclíku, nikoli náš plný koláč, mazaný „omastou“ (povidly, mákem a j.) nebo nadívaný.*) Takový starodávný koláč se tedy už podobal kolu.

Co jsme takto nalezli na naší půdě jako vlastní podobu a funkci koláče, potvrzuje se i od jiných Slovanů. Berneker uvádí toto: bulh. *koláč, kolák* je „chléb s prohlubeninou uprostřed; sváteční pečivo při rozličných příležitostech“, srbochrv. *kolač* je „druh chleba kolovité podoby; sváteční pečivo“, u Čakavců „chléb podoby věnce“, ukr. *k.* je „pletená žemle, preclík“, r. *koláč* „bílý pšeničný chléb; pletená žemle“, *koláčki* = „nekvašené preclíky z žitné nebo ječné mouky“, pol. *k.* byl svatební kravaj i „odměna, spropitné.“ Tyto významy vzešly z toho významu, který jsme výše dostali pro český a slovenský koláč. Opakujeme a doplňujeme: bylo to již u pohanských Slovanů pečivo podoby velikého preclíku, pečené jako obětní, tedy z „pěkné“ mouky, někde zdobené v podobu věnce.**) Místy jeho funkce obětního pečiva způsobila splynutí koláče s kravajem svatebním, jenž byl také okrouhlý, ale plný, a tak jednak dostává kravaj místy uprostřed díru (do níž házejí peníze pro nevěstu), jednak začíná další vývoj, zprofanování pečiva kdysi rituálního nebo magického. U Bulharů je podobnost s kolem vyjádřena ještě názorněji.[53]) Bulharské koláče mají často vskutku zřetelnou podobu kola s dobře vyznačenými paprsky čili špicemi, zpravidla čtyřmi (ale jsou koláče i se šesti), aneb s napodobením primitivních loukotí. Ozdoby ty nejsou tedy „kříž“, ale paprsky kola. Plochu mezi paprsky vyplňuje ovoce a p. To už upomíná na naše koláčky, které mívají také přes sebe jakýsi kříž z těsta, přikrývající omastu z máku, povidel, tvarohu. U nás byl tedy vývoj jistě obdobný jako u Bulharů, jenže podrobnosti nám unikají.

Ještě dávnější, předobětní minulost koláče je třeba ponechati budoucímu zkoumání. Zdá se, že nejpůvodnější jeho funkci je třeba hledati v oblasti magie. U Bulharů „kolo má skutečnou moc; skrze kolo se provléká dítě, které má nakažlivou chorobu;

---

*) Od veliké díry, prázdnoty uprostřed koláče třeba ovšem lišiti „přehrozné diery“ kvasnicové, které uzřel staročeský sedláček, když si koupil za haléř koláček (Hrad. rukopis).

**) Proto se i svatební veliký kravaj v Čechách místy nazývá *věnec.* Věncová podoba koláče je zajisté od toho, že lid si nějak sdružil výslužkový (obětní) koláč se slavnostním věncem obžinkovým (míval též obětní a magický charakter, byl nošen na holi atd.).

pověra tvrdí, že nemoc, což je zlý duch ženského pohlaví, prchá před kolem".[54]) S tím se shoduje zajímavá úloha, kterou mělo pečivo takové podoby v lidovém léčení u moravských kopaničářů.[55]) Onemocněl-li tam někdo tyfem, uchylovali se k tomuto zoufalému prostředku: upekli koláč jako obruč se vhodným průměrem, provlékli nemocného tím pečeným kolem, věříce, že koláč sebere s chorého všecku nemoc a pojme ji v sebe; položili pak ten koláč někde na rozcestí a pozorovali zpovzdáli, zdvihne-li jej někdo a pojí-li z něho, ať člověk (nezkušené dítě) nebo zvíře; na toho pak přejde nemoc uzavřená v koláči. Podobně se léčilo na Luhačovsku ještě kolem 1900.[56]) Možno mysliti i na to, že kolo je symbolem štěstí, že tedy při odchodu do světa dávali pečivo, které by obdařenému bylo blahodárné v nejvlastnějším smyslu. Jsou-li tyto stopy správné, byl pak vývoj asi takový, že pečivo magické vniklo na místo starobylého kravaje obětního, též okrouhlého (ale plného), zvláště u obětí menšího významu, nejvíce jako pečivo dávané při odchodu ze služby.

---

[1]) Lidomluva Čechů kladských 163. V dalších poznámkách jsou známé knihy a práce citovány jen zkratkami filologům běžnými. — [2]) NŘ 20, 252, PS. — [3]) Kott 5, 928; Rous. — [4]) Doklady od V. Šmilauera. — [5]) Kubín 163. — [6]) Bartoš. — [7]) Grimm, Weigand-Hirt; Kretschmer, Wortgeogr. 353. — [8]) Hruškův slovník. — [8b]) Kott, Př. 3, 365. — [9]) Kott 5, 929. — [10]) Kotík, Řeč lidu na Hořicku ... — [11]) Bartoš, Lakomý, Kolaja, Svěrák. — [12]) Dušek, Km. 40. — [13]) Záturecký, Sloven. príslovi 233, p. 2. — [14]) Jungmann, PS. — [15a]) Obé PS. — [15b]) Symbola 497. — [16]) Dušek II, 51, Km. 23, Kott 5, 1131. — [17]) Kott 5, 1129. — [18]) Petrák, ČL 20, 219; Markvartová, Jeřabiny 11. — [19]) Kubín, Lidomluva 237. — [20]) J. Brambora, NŘ 24, 276. — [21]) Lakomý. — [22]) Kálal; Záturecký XV, 54. — [23]) Dušek, Km. 24. — [24]) Viz Flajšhans, u Klareta s. v. podle Soukupa. — [25]) Luhačovské Zálesí (Luhačovice 1930) 138. — [26]) Když si náš dědeček maminku bral, P. 1942, 206; srv. NŘ 19, 25. — [27]) Čes. lid 1, 238. — [28]) Kott 7, 99. — [29]) Kubín, Lid. povídky z č. Podkrkonoší I, P. 1922. — [30]) NŘ 18, 122 = 22, 253. — [31]) 6, 969; z něho Kálal. — [32]) Č. lid 4, 498. — [33]) Viz PS. — [34]) Václavík v uv. d. 133/4. — [35]) Kolaja 139. — [36]) Rous 70. — [37]) Kott Dod. — [38]) Nářečí litomyšlské 71. — [39]) Varšav. slovník II, 914. — [40]) Kott 4, 155, Hodura. — [41]) Kott 4 ,154, Bartoš, Konír. — [42]) Kolaja. — [43]) Č. lid. 4, 447, Horečka. — [44]) Kott 4, 154. — [45a]) Kott Dod., Horečka. — [46]) Slav. etym. Wb. I, 541. — [47]) Záturecký XII, 428. — [48]) Tvrdý, Sloven. frazeol. slovník, 2. vyd. — [49]) Bednárik, Duchovná a hmotná kultúra slov. ludu (Turč. Sv. Martin 1943) 39 n. — [50]) Tamtéž 42. — [51]) Tamtéž 84. — [52]) Hojné doklady u Jungmanna, Gebauera a ve Flajšhansových Příslovích. — [53]) Velmi podrobné poučení o bulharských koláčích podal Marinov, Narodna věra etc. (Sbornik za nar. umotvorenija i narodopis XXVIII, 1914). Za laskavé upozornění děkuji doc. A. Václavíkovi. — [54]) Marinov 131. — [55]) Jos. Hofer, Povídky z Kopanic (Olomouc 1916), 6 n. — [56]) Ústní zpráva A. Václavíka. — [57]) Horečka. — [58]) Dušek, Km. 33 (Š.) — [59]) Lisický (Š). — [60]) Čes. lid 4, 446 (Š.).

Jan Menšík:

Rytmické závěry větné u Erbena.

(Ostatek.)

Velmi častý je c. planus typu *Ss Sss, 2+3:*

paní Peltratě, V; plnú žádostí, t.; slova Božieho, VIII; učiec v dobrotě. IX; nic se s svatým | Písmem neděle; t.; pytel žíněny, X; že mě z milosti | prvé opraví, X; jako latiník. XV; ani nešpora; XVII; něco přeskoče, XXI: s dobrým rozmyslem, XXIX; vnikl v něterý, XXIII; těch | knížek přípsati; XXV; Ducha svatého, t.; k světskéj lepoti, XXVII, krále voliti. XXVII; v českém jazyku, XXIX; nazván | býti filosof, t.; málo hřešiti. 207, 8; svému mlazšiemu . 86, 26; hřeší smrtelně, 238, 4; ... 2+3: opa|trně voliti, XXVII; nesna|denť jest zavrci, t.; jehož mně i vám rač dopo|moci Hospodin! 169, 12; z nezná|mého jazyka; XIV; neu|přiemým úmyslem: XV; upamato|vali k dobrému. XIX. Kombinace jsou: ... 1+1+3: že je uče|ný a umělý: XVI; z milostivé dobro|ty to opravil; XIX; nosie|še rým německý: XXVIII; k sobotě dne sedmé|ho a osmého. 286, 37. 1+1+3: tak zde panujte, X; psal jest | je jich jazykem: XIV; byl vždy milován. XIV; tiem to omlúvám, XVIII; v tom co poblúdil, XIX; by to okázal, t.; měl tvú památku, t.; ježto | sě vás dotýká: XXI; Jest | trój stav čistoty: XXIII; potáhnútiť | je i bardúnóv. XXVIII; čtúc je v kostele XIX; dobré na hradiech | neb kdež kolivěk, XIV; (1+1)+3: u vás milosti: VI; ... 1+1+(1+2): neděl|ních s rok do roka, XXVI; 1+1+(1+2); Strach mně za krále, IX; jde jich za zlatý. X; 1+1+1+2: by i to bylo VIII; a pakli by | co v nich tmy bylo, XIX; neb jest to jisté, t.; 2+1+2 : ješto já píši, VIII; 2+2+1 : donidž živa jest. V; aby skrze to, XXI; (3 + 1) + 1 : Nevě|říš-li mně, VII; 2+1+1+1: pobyl-liť sem živ, XXV; 1+1+2+1: ktož čtú knihy mé? XV; aby | dvór jich hlučen byl, XXVII: (1+3)+1: hyzdie | bez roz|mysla všem, IX; 1+1+1+1+1: že sem vám je psal, XXI; 5: odpo|čívali, XXVI; neu|činili. V; pozuo|staviti!“ VI; upřie|lišili; X; neo| patrně XXIII.

Také v *nadpisech kapitol* bývá c. planus. Pomluva | výkladem viery. 16; Čeho se slušie střieci pannám, ješto nechtie za muž, a co jmají | do sebe jmieti. 76; O pannách, | ješto chtie za muž. 61; O stavu vdoviem. 82; Kak mají spolu býti srdcem, | ústy a skutkem | čeledni lidé. 116; O man|želské milosti. 93, ; Kterým činem jest hodné zalí|biti panenstvie. 73; Čeho se mají střieci, | ktož chtie v manželstvo, 62; O pateře věci, již má hospodyně | mieti do sebe. 101; Aby se člověk táhl | k spravedlnosti. 186.

Původní přísná forma veloxu XXX XXXX nebyla pro odchylné přízvukování slov čtyřslabičných v češtině možná a byla nahrazena formou XXX XXXX (Sss Ssss). Kombinace u Štítného jsou tyto:

3+4: budete milovati, V; pilnějie milovati: t.; róznice | i jedné učiniti. VI; kacieřem učinili, VII; Hospodin dopomáhej! 28, 39; nebyla ustavična. 41, 24; umějí užívati. 70, 30; ... 2+1+4: odcho|vala a milostivě, V; falešného ducho|venstvie lest ukazoval, VIII; (2+1)+4: ode mne potřeboval, XXIX; 2+1+4: mysle a rozjímaje, IV; darmo vás milovala, V; chcete-li znamenati, t.; Písmo to připomíná: XV; otec jim odpoviedal. XXI; v cizie sě

uvázati, XXIV; a | sami jie nečinili! X; volen a korunován, XXVII; zřiedil sem zvláště tři | svazky jich znamenité. XXVI; 3+(1+3): v zemské | žádosti od nebeských, X; 2+1+(1+3): svého a od mateře, IV; divné jest do některých, XV; od rozbroje | mysli a od temnosti, XXVI; připsal i o manželstvě, XXV; (1+2)+4: za jisto povědieti, XII; 1+2+4: že nechtie znamenati; tvá slova | v svých srdciech přežívajíc, XXVI; své krásy okazujíc, XXVII; 1+2+3+1: i | jáť také miluji vás: V; 1+1+1+4: řkúc, by byl apostata, VII; Jiež nám všem dopomáhej! 177, 32; tiemť jest to nahrazeno: XXIX; 1+1+1+(1+3): a | dá se jí za odplatu. V.

Volnější forma veloxu Sss Ss Ss je i u Štítného obvyklá a má tyto kombinace:

3+2+2: mluvili proti tomu, VIII; hněvati z této řeči, IX; leknúti Božie pomsty, XV; a mieč | střiebrný mezi nimi; XVI; sjednati s svatým Písmem XIX; obnovil kniehy tyto, XXI; činiti jeho libost. 37, 15; příslušie k tomu stavu. 90, 35; příslušie k jeho stavu. 191, 2; moc | svátosti v duši vdáví. 209, 23; odplatu plnú vezme, 283, 13; 3+(1+1)+2; pomněte na svú matku, V; pilnějšie po tom stoje, XVI; prvním | úmyslem pro své děti, XIX; 3+1+1+2: mě | súditi a mé řeči, XI; ale znamená, proč kto činí. 114, 11; a když sě mnohým | líbily ty mé knihy: XXVI; Sám sě vzklne | kostečník i svú máteř. XXVII; 2+1+2+2: jako i svaté Písmo. VII; potom sě jeho střieci. 236, 3; bychom tam vešli. Amen. 286, 2; neb | někdy tu stráže byla, XXV; shledá se brzy níže. XXI; ...2+1+2+2: k opra|vení a škole Pražské. XI; (1+2)+2+2: u věčné chvále. Amen. 167, 32; (1+2)+2+(1+1): u dvoróv mluvie o tom. XXVII; (1+2)+(1+1)+2: za mladu od své báby, V; (1+2)+1+1+2: od Boha svój dar zvláštní, XXV; 1+2+2+2: i také tělo Božie. XII; vše jeden Buoh. Amen. 45, 6; Dva díly v jednom svazku; XXXIII; 2+1+1+1+2: měla by mých knih mnoho, XXV; a pak jim | dobrým řkú, že zlí byli! VIII; pravda-lij', co se praví; XV; neb divné a | hrdé nám jsú ty řeči, XXII; 1+1+1+2+2: že mi to přezřie vyšší, XXIX; byl-li bych prvé umřel, XXVI; (1+4)+2: a neuvodi nás | u pokušenie. Amen. 81,39; od milovníkóv braly. XXVII.

Někdy bývá velox i v nadpisech kapitol: Kak | bližnieho milovati. 37, 18; Kak máš přijíti | k najvyšší jerarchii. 179, 35; O vdovách, ješto sú dlužny | o někom práci nésti. 86, 29; Aby se hřiechu střiehl. 185, 7; Aby | rozumem došel Boha. 191, 4; O dosti učinění. 248, 23.

Velox rozšířený má u Štítného tuto strukturu:

3+2+4: osmerým činem přicházejí, XXV; nedajte býti v nedostatciech, V; mistrovstvie došel Pařížského, XI, XVIII/XIX; někomu býti k utěšení. XIX; řeckými slovy naplacujíc, XXII; Nemienímť dobrých zákonníkóv, IX; 3+(1+1)+4: v úklidě o tom pomysliti, XXV; s múdřejším o to pomluviti. 248, 21; 2+1+2+4: ješto se bude nelíbiti: XXIII; Protož-li mostóv nedělají, XV; aby se mohl očistiti. 185, 5; jakož jest dřéve povědieno. 211, 34; Jehož nám dopřej, Hospodine! 281, 39; 2+1+1+1+4; velimť bych živ byl jinačejie. V; Bylo-li by mi ukázáno, XI; bude se, chud jsa, šešeliti, XXVII; 1+1+1+2+4: neb v mém již nejste poslušenství. XXI; 1+1+1+4+2: ačť se i rozhněvají z toho, IX; ...2+1+4+2: rány srdce uva|zuje i neduživo činí; XXV; 3+2+2+2: mistróv | svatého Písma aneb jurist. VII; skúpiti tolik jiných zemí? X; komuž co | platiti máte, tomu plaťte. 111, 3; kralije věky věkóm. Amen. 121, 29; 2+1+2+2+2: Ale já méně toho dotknu, XIII; 1+2+2+2+2: ktož mají groši které platy? X; 3+2+3+1: aby | bohatá bába pojala jej. XXVIII; (1+2)+3+1+2: Na Zdráva Maria řeč krásná. XXIII; 2+1+2+(1+3): aby | rovní se sněli u manželstvo. 67, 4; 1+1+1+ +2+2+2: a snad, | že jim byl Milič těžek v oči, IX; ale | mně by ty řeči

hruby byly, XXII; 1+1+1+(1+1)+2+2: jdi pak s ním za muž nebo nejdi. XXIV.

Rozšířený velox v nadpise kapitoly je v těchto případech: Kak máme Boha milovati (1+2+2+4), Kterak dobří | manželé mají živi býti (3+2+ +2+2), Kterak má čeleď svój stav vésti (2+1+2+1+1+2).

Cursus tardus původní podoby Ss sSss má obdobné rozložení přízvuků v kombinaci *2+1+3:*

otci a mateři V, odplatu | větší než manželé? t.; i v duchovních | věcech i v tělesných, VI; prvá | léta své mladosti, VII; tuto též učiním. XIII; směla to hyzditi, XIX; čísti v svém jazyku; XV; ačť vám jest | toho i netřeba, XXI; neb sě i | ještě tiem nestydím, t.; aby pak neřekl: XXIII; než smrtí | sejdu neb starostí. XXV; krásných | dvořek a ochotných, XXVII; že | svého má frejieře, t.; kakýmis | tanty a bobonky, XXVIII; osud byl proměněn, t.; býti v svém úřadě. 198, 3; budú vám přidány. 231, 21; ...2+1+3: pokoj|nějšie než v manželství! V; s stolu boha|tého k nám přichodie, XXII; ...2+1+2+1: i také nad ním jest usta|noven, a potiež se. 108, 7; 2+1+2+1: pojďte a slyšte mě, XXI; 1+1+1+3: tiem sě nám oplaťte, V; A mněl sem nedávno, VI; ještě | chléb jest v té svátosti, XII; ež bych kde pochybil, XI; Aj, | toť mě je vzbudilo, XXVI; leč jest byl Šalomún, XXIX; 1+1+1+(1+1)+1: že já i se všiem tiem, XI; 1+1+1+1+2: A to sem já držal, XII. Volnější forma bývá v kombinacích *3+3*: v počestné sprostnosti, V; leckakús | učinie róznici, VI; sdržeti v paměti, VI; najstraššé zúfanie, VII; nebyly ohyzdny, XIX; onomu odvedl, XVI a jinde často;3+2+1: a země třesení | veliké stalo se, X; 3 + (1 + 2): dokáže do sebe. 102, 18; a hvězdy nebeské | padaly na zemi, X.; 1+2+3: všie země záhuba, X; (1+2)+3: před mistrem Vojtěchem, XI; na hrdle nosili, XXVIII; 1+2+(1+2): čtúc sobě v těch knihách, XXVI; (1+2)+1+2: za Jana byl horší, X; (1+2)+(1+2): neb | o vdoviem pro koho, XXIII; 1+2+1+2: Své tetky v čest mějte; V; 1+ (1+1)+3: byť pro vy nebylo, V.

Také v nadpisech bývá c. tardus: Pomluva k duchovním. 121, 33; O jiném | lákání ďábelském. 200, 17; Kterak oklamává člověka a | přivede k ztracení. 204, 19; O svatém oleji. 268, 11; Kterak má člověk skrze ty kuory | přijíti do nebes. 178.

Cursus spondaicus mívá svou původní podobu Ss ssSs. Ovšem rozložení přízvuků se nemůže přesně shodovati s latinským vzorem X̍X X̀XX́X; má tedy český spond. změněnou podobu X̍X X̍XX̀X, anebo X̍XX̀X X̍X nebo X̍X X̍X X̍X, výjimkou X̍XX̀XX̀X. Kombinace bývají u Štítného tyto:

2+4: třetie | dosti učiněnie. 235, 1; coj' kdy | hodné učinili. 260, 13; 1+1+4: než by poodrostli, XXVI; jakož | mním tvé položenie. XXV; ...1+ +1+(1+3): na zla|tě neb na mosazi, XXVIII. 4+2 (rozložením přízvuků se nejvíce blíží původní formě): Jehož i nám dopomáhaj | Hospodine. Amen. 96, 48; nepodtrhl hřéchem; XXV....2+4: V němž nás všech rač usly|šeti, Hospodine! 59, 7; Jehož nám všem dopo|máhaj Hospodine! 162, 6. 2+2+2: „žej' nechtěl rozuměti, | aby dobře činil". 200, 14; a potom jest moc | vzala v jeho smrti. 212, 18; O těchť | potom něco poviem, 73, 31; 1+1+2+2: ale kdyby viece | mých knih měla mieti, XXV; že čteš v knihách ráda, t; 3+1+2: potáhneš se k tomu, XXV; v nesnadné cestě a ku próvodu | v neznámý kraj. Amen. 226,5; jakož sú se | zhojili i jiní. 3, 30; očištěn všech

poškvrn. 269, 20; 1+1+1+1+2: až pak zda i uzřím, XXV; 1+5: chtěli by pokoje | bez spravedlnosti, XXIV; 6: aj, kakýť nepokoj vzniče v Čechách | z nespravedlnosti, XXIV. Rovněž v nadpisech bývá c. spondaicus 2+4: Že slušie se vlastním spolu | zvláště milovati. 41, 26; O duostojenství | stavu panenského. 70, 33; Kterak se má | člověk zpoviedati. 245, 23; 4+2: Připodobnánie | k najvyššiemu kóru. 193, 21; 3+1+2: Kterak zlými | manžely črt vládne. 193, 37 (možno také čísti jako tardus: manžely | črt vládne).

Statistika větných závěrů dává v Štítného „Knihách šesterých" tento obraz:

A) Na konci jednotlivých knih i s předmluvami a s doslovem je c. planus typu Sss Ss 1 (11%), Ss Sss 2 (22%), velox čistý 2 (22%), rozšířený 1 (11%), c. spondaicus 3 (34%);

B) na konci jednotlivých kapitol i s předmluvami a s doslovem je c. planus typu Sss Ss 21 (75%), Ss Sss 7 (25%), celkem 28 (37%); velox čistý 16 (59%), rozšířený 11 (41%), celkem 27 (36%); c. spondaicus 17 (22%); c. tardus 4 (5%).

Podle toho je u Štítného vedoucím závěrem větným c. planus, a to ve formě Sss Ss, po něm následuje cursus velox a c. spondaicus; c. tardus se na konci kapitol vyskýtá jen zřídka. Obliba rozšířeného veloxu souvisí s oblibou c. spondejského, místy je těžko tyto závěry od sebe rozeznati (srov. na př. Tomuť jest učil starý Dobeš svého syna. 100, 5).

Tento obraz se však dosti mění zkusným vyšetřením všech závěrů nejen na konci vět, nýbrž i před každou silnou a slabou pausou v první „Přiemluvě" v Štítného „Knížkách šesterých". Má tam c. planus typu Sss Ss před pausou silnou dokladů 12, před slabou 33, celkem 45, typ Ss Sss 9+22, celkem 31, tedy c. planus celkem 76 (46%); velox čistý 14+14, rozšířený 4+9, celkem 41 (25%); c. spondaicus 9+20, celkem 29 (17%); c. tardus 5+11, celkem 16 (9%); závěr oxytonující 2+1, celkem 3 (2%). Poměr obou typů u kursu planu (Sss Ss : Ss Sss) se vyrovnává, 59% : 41%; oba se vyskýtají častěji před pausou slabou. Naproti tomu čistý velox se vyskytuje stejně (14 : 14) před silnou i před slabou pausou a je četnější (68%) proti rozšířenému veloxu (32%), který se objevuje častěji před slabou pausou. Cursus spondaicus i c. tardus jsou častější před slabou pausou, ale závěr oxytonující má převahu před silnou pausou.

V „Přiemluvě" ke „Knihám šesterým" se vyskýtají i všechny ostatní vlastnosti kursů: tvoří řetězy, t. j. v téže větě jdou za sebou dva nebo několik kursů (A také vám | razi v nich | *čísti i za sebe,* | *a najviec proto,* | aby mne *dotazovali,* | když čemu čtúc *nerozumiete.* 1, 11—13); dva stejné kursy se symetricky opakují, zdvojují, někdy i rýmují (feštoj' přístupno | k tomu úmyslu, 1, 22; ješto móž býti | z toho dvój rozum, 2, 11; obecnú pravdu | křesťanské viery; 2, 25; že mě z milosti | prvé opraví, 2, 32; aby sě shřéli ti, | ješto sú stydli, | tápajíc v moři | tohoto světa? 3, 23; by on od toho | mosil umřieti. 2, 36; česky čísti | dobré na hradiech, neb kdež kolivěk, 3, 12; Pro-

tož-li mostóv nedělají, že by | nemúdrý mohl upadnúti s něho? 3, 23. A však mu jest niče | ten jed neuškodil. 2, 36; Protož nezdá mi se, | by zlé bylo psáti | Čechóm české knihy, 3, 27; Což sú čtli neb poslúch*ali,* vždy v své mysli přemiet*ali,* 3, 18; kursy, zejména oba typy c. planu, se kříží jako rytmické chiasmy (jiným latině, | vyložil česky, 1, 24; aby jiní také | blúdili proto, | aby jeho | blud byl utajen. 2, 20; běchu vypluli, | tápavše v moři; 2, 34; „Ktož chce býti přietel | tohoto světa, | bude |Boží nepřietel." 3, 11); nejednou na konci kól nebo vět kursy se kříží a navzájem splývají (že mě z milosti | prvé opraví, | bude-li třeba, nežli knihy. 2, 32; O něm *básniem,* jimiž smilní viece se v svém smilstvě rozže|*hují, nic neděj*í; 3, 8; *ufaji v Buoh, že se zhojím,* jakož sú se | zhojili i jiní. 3, 30). Podrobněji o tom bude pojednáno jinde.

III.

U Erbena je struktura kursů obdobně stejná jako u Štítného. *Cursus planus* podoby Sss Ss má u něho tyto kombinace:

2+1+2: dotýkati | míním jen potud, IV; činil | přece v tom rozdíl. IX; mnichy i laiky, t.; vůbec znám býti. XIV; nyní se neví: XX; mohl svým knihám. XXIII; Skončiv tu práci, t.; mnohé z nich zkrátiv, XXVI; spisy | toho měl péči. XXXVI; ...2+1+2: důleži|tější jest zpráva, XVI; naři|zuje svým dětem: XXIX; 3+2: života jeho. III; rodiny jeho, IV; různice přišla: VI; nepravě činí, VII; prvního řádu, VII; z jazyka | jednoho v druhý; XIII; vytknutá cesta, XIII; českého lidu; XIV; vidíni býti, XVI; jmenuje Milič. XVI; Štítného spisy; XVI; nedlouho potom; XVIII; propůjčil jiným, t.; výslovně proto, t.; nejmenší stopa, XXI; Matice české. XXII; jmenuje jmenem t,.; náramně liší,... upříti nedá, t.; Zbyňkovi v nájem, XXIII; dotčeno výše, t.; v cís. knihovně Pražské. t.; z předešlých | Štítného spisův, t.; v kteréžto praví: XXX; Štítného slovy, t.; list | poslední chybí. t.; z úmysla měnil, XXXIV. 3+(1+1): šlo mi | jediné o to, IV; 3+1+1: Anežka a Jan, VI; 1+1+1+2: že měl dvě sestry, | „tetky" svých dětí, V; Viz co sám praví | o sedmi stupních: XIII; 1+2+2: řeč bude níže. VI; kde Štítný praví XXIV; (1+2)+2: o lichvě pánům: VIII; na předním místě. XII; o sedmi stupních: XIII; při stupni čtvrtém; t.; (1+3)+1: do vysokých škol, XIV; 1+4: týž živo|topis, IV; (1+4): o zákonnících, IX; 4+1: zjevovaly se, XIV; důležité jest, XXIV (oba případy je možno čísti také: zjevo|valy se, důle|žité jest); 5: oblibovali, III; Budišínského, IV; nejvýdatnější: t.; Budějovickém, t.; literarnímu. VI; nejvzdělanějším, VII; Apokalipsy: X; se | dovolovalo. XII; zasazovati, XIII; záležející, XVIII; o člověčenstvu. XX; následující: XXI; neznamenati, XXII; pochybovati. XXVI, XXX; zanímavější, t.; vynechávaje. XXXIV.

Typ Ss Sss má u Erbena tyto kombinace:

2+3: ješto se zatím | byly nalezly. IV; tuto přináším, t.; prvé v Táborském. t.; ale i | ctnosti občanské, t.; k vlasti a | k svému jazyku. t;. v stavu panenském; V.; byla zásluha, V; mistrovou | čili doktorskou, VII; jakž mu se | zdálo podobné, t.; dále vzpomíná: VIII; v Boží milosti; t.; některé | toho příklady. t.; sníti penězi, t.; svého vlastního. IX; stavy napořád, IX; Karla IV., t.; moudré opravy: t.; cenu skutečnou, X; „dobrých učených", XI; těla Božího, t.; přišla mu | psáti příčina, XII; jeho zviklali. XIII; nesnesl | úzdy takové, XIII; nepřičinil | aneb neujal, t.; myšlénky | jeho kráčejí. t.; věci takové, XIV; vůbec čeština, t.; jeden druhému, mistr mistrovi, XVI; Písmem nedělil, t..; snadně vysvětlí. XVII; dvojí předmluva, t.; řečech be-

sedních: t.; také doložil: XVIII; svého | spisu dokládá: t.; budu mluviti: t.; moci důkazní, t.; místa některá, XX; byly zletilé. XXI; míti žádají, XXII; vlastní myšlénky. t.; byly ty | řeči složeny, XXIII; o obecných | věcech křesťanských, XXIII, XXVI; v českém Museum. XXIV, XXVI; řečí svátečních; XXIV; s králem smluviti, t.; duchem kritickým, XXVI; věci přičiniv, t.; práci původní, t.; v druhé předmluvě, t.; bylo sepsáno. XXVIII; spisův latinských: t.; toho upříti, XXIX; míti s potřebu, XXX; sobě svěřenu, XXXVI; ... 2+3: obšír|něji vylíčil. IV; vydá|vají svědectví: VII; Budišín|ského vyznává, t.; horli|telů církevních. VII; pro jich nesta|tečnost rozumu: IX; dovo|liti duchovním, t.; zapu|dilo pochybnost. XII; v ruko|pisu musejním, t.; uče|nosti monopol. XIV; v ruko|pisích pozdějších; XIX; přive| dena nebyla. XX; pomi|nouti mlčením, XXI; zápa|siti s jazykem, XXII; k napra|vení podali, XXIV; které to přelo|žení připadá, XXIX; nabý|vati platnosti. XXIX; .... 5: otázka o trans|substanciací, XII. 2+(1+2): dědictvím | s otce na syna. IV; rozjí|mání o Bohu, XX; takto na jisto, XXV; práci před sebou, XXVI; ... 2+2+1: o zdárné vycho|vání dětí svých. IV; 2+2+1: každý jeho spis: XX; dí | Štítný k dceři své: XXIV; ... 1+1+3: uči|ti se nechtěli. XIV; menší traktá|ty tak řečené, XVII; v úmy|slu tom učinil, XIII; v patrném omy|lu se zakládá, XVIII; 1+1+3: jiných | škol, leč klášterních. IV; jest Žid vylichvil, VIII; pakli | by kde pochybil, XI; že jsou učeni. XVI; co tu scházelo. XX; (1+1)+3: opět | o té svátosti | přišla mu psáti příčina, XII; o to běželo, XIV; o to učinil, XVIII; měla | po něm památku. XXIV; 2+1+1+1: kterýž článek | vůbec tak psán jest, IX; 1+1+(1+2): zdálo | mi se za hodné, XIX, 1+1+1+2: již jen dvé dětí, XXI; 4+1: přive|deno jest, X; pově-díno jest, XVI; 5: hyzditi | nepře|stávali, III.

Velox čistý mívá u Erbena tuto strukturu:

3+4: způsobem přirozeným, IV; aby se | vespolek milovaly: V; v učení literarním, VII; zůstává povážlivý, IX; byli mu | nejvyšší auktoritou, X; učení Viklefovo, XII; nebyla vyslovila. XII; v hojnosti oplývala. XIV; nepokoj působilo. XXII; zemského nastoupiti. XXIII; v předmluvě položených: XXIX; rodina Chotěmická. XXXI; zůstali v nerozdílu. t.; ...3+4: vysvětlu|jícího registříku, XXXVI; 2+1+4: první své vychování, IV; spisů svých k opravení, XI; byliť to cizozemci, XIV; nehodné | býti i nebezpečné, XIV; pyšné a závistivé. XIX; té | řeči se nenalézá. XXIV; chci | tuto též položiti: XXVII; ...2+1+4: blaho|dějný a ušlechtilý, IV; Waldhause|rovy a Milíčovy, VII; proti | těmto svým nepřátelům, XIV; 1+1+1+4: nic by se nevědělo, III; (1+1)+1+4: na týž rok připadala, XXXVI; 1+2+4: nic není povědomo, IV; kněh jeho pozůstalých. V; sám brzo porozumí. XXXVI; (1+2)+4: na jevo vynášeli, III; po smrti Milíčově, XVIII; před jeho protivníky. XVIII; od něho učiněných, XXVII; 3+3+1: rukopisu | tohoto pohřešen jest, XX; nevelmi bezpečné jest, XXI; dskami | zemskými zapsati dal. XXIII; 3+(1+3): Tomáše ze Štítného, III, VI, XXVII, XXII, XXIX; jakož se mu | vidělo za prospěšné, XIII; 2+1+(1+3): ovšem i bez dokladův; 1+2+(1+3): již jako o neživém: VIII.

3+2+2: odjinud byly známy, IV; veškerých jeho spisův, VII; cís. | knihovny praví Štítný, t.; ráz | obecný času svého; X; snešení školy Pražské. XI; obránce jeho byli; t.; uměli sice česky, XIV; příhodné k tomu místo, XX; pospolu celek jeden. t.; celého toho článku, XXII; v pozdější práci jeho, XXIV; nalézá ono místo, t.; skutečně také dopsal, XXVI; 3+2+(1+1): stručnou | toliko zprávu o nich, XX; 3+1+1+2: podstata jich se změní, XI; 1+2+2+2: dvě dcery smrtí sešly. VI; byl právě zase Milič. XVI; 1+2+1+ +1+2: kdo byla, nic se neví; V; 2+1+(1+1)+2: složen jest ze dvou

částek, XX; 2+1+2+2: shledá se brzy níže. XXI; ...2+1+2+2: v 32 rok věku jeho. VI; ...1+1+1+2+2: pozná|vá se již dosti zřejmě, X; 4+1+2: neodhodlal se k tomu, VII; 7: Jindřichohradeckého, VI.

Velox rozšířený má u Erbena tyto kombinace:

3+2+4: ve věcech | vědeckých potud neobvyklým. XXII; potomkům toto naučení: XXVII; poslední listy potrhány. XXXIII; vydání tehdáž zastavily; XXXVI; 3+2+2+2: nejedno místo jeho spisův. VII; k mírné | opravě církve v jejích údech. X; počíná skoro týmiž slovy, XXVI; 2+1+2+4: opět a opět nalézáme. XII; již | z toho se může rozuměti, XIII; 2+1+2+2+2: Zdali měl Štítný jakých bratří, V; 1+2+2+2+2: měl ještě jaké jiné statky, XXIX; 2+1+2+3+1: tuto pak opět nalézá se, XVI; 3+6: života spisovatelova, XX; 3+(1+1)+2+4: dávaje při tom jako rozuměti, VI; 1+2+ +2+(1+1)+2+2: A kterak Štítný o té věci soudí, IX; 5+3+1+2: nedokonalé zběhlosti své v právích, VII; 5+2+(1+1)+2: postupovaly v stáří o dvě léta: VI.

Cursus tardus mívá u Erbena tuto strukturu:

2+1+3: vzdělal a obnovil. III; chutnou a záživnou, t.; prostý mrav domácí, IV; mnichům jich neřády, VII; sobě než vrátiti, VIII; bylať to novota, XII; není nic jiného XIII; těchto svých nepřátel: XIV; proti svým odpůrcům: XIV; nechtěl kněh učených. XVI; jakož již dotčeno, XVIII; mezi tím neprázdnil; XX; a | které v čas potomní. XX; „Rozmluvy nábožné“ | nyní tak řečené, XX; písma i obsahu | XX; také jen traktaty, XXIV; k utěšení | svému a k úžitku. XXVI; nelze jest určiti; XXIX; ....2+1+3: neu|dají se slyšeti, V; řehol|níkům z práv církevních, VII; důle|žité jest věděti, VII; s neli|bostí a s potupou. XIV; v rukopisu Opato|vickém tak řečeném, XXIV; osví|cený a učený, XXIX; *3+3*: na mistry | učení Pražského, III; podají příčinu. IV; „Rozmluvy nábožné“. IV; tohoto dokládá: VII; svátosti oltářní. IX; duchovních klášterských. IX; překvapila a | přivedla v rozpravy; XII; nalezl oblibu, XIV; odporní češtině, XIV; neméně hyzdili, XVI; dobrého Miliče, t.; některé určiti, XX; zavesti k domnění, XXI; vysoce vážiti, XXI; noví | článkové podstatní, XXII; milovný pokoje, t.; úroku ročního, XXIII; úroku neplatil, t.; jasněji vyloživ, XXVI; dokonce pomijí. XXX; omylu tohoto. XXX; Archivu českého: XXXI; 3+2+1: v poslední vůli své, VI; původní práci svou, XI; obsah | celého spisu jest: XX; se jim k tomu | zavázal listem svým, XXIV (bylo by možno čísti i jako oxytonon: zavázal | listem | svým); 1+2+3: jest velmi pochybné; V; či slýchal kázání? VII; spis tento tištěný, XI; (1+2)+3: o sobě zůstavil. III; ve věcech pochybných, VII; ke třídě artistů; VII; ve schůzkách soukromých, XII; u věku zmužilém. XIII; na tučných prebendách. XIV; o věcech učených, t.; od sebe rozdílných, XX; o věcech křesťanských; XXXI; na poctu obrazův: X; na Zdráva Maria, XXII; v tom zvláštním úmyslu, XXIII; (1+2)+(1+2): po pácsích nad čelem, VI; 1+(1+1)+3: i o té rodině, XXXI; 1+1+1+3: jichž se tu dotýče. VII; to ví se zajisté, XX; ač by v čem pobloudil. XI; 5+1: zapovědíni sou. XII; ...5+1: již starce čtyřa|sedmdesáti let. XXVI; 6: Jidřichohradecký; IV.

Cursus spondaicus mívá u Erbena tuto strukturu:

2+4: v nově nahodily, IV; pravá spokojenost. V; byla založena, VII; veliké v něm | maje zalíbení, t.; sama vysvědčují, t.; často upřílišil, IX; psáti nepřestával, XIV; nazpět počítajíc, XVIII; napřed opraviti, ... mistru Albrechtovi, XVIII; 4+2: rozkazuje dětem. V; 4+1+1: znamenati lze jest, VIII; 2+2+2: v jeden | jakýž takýž celek, IV; časné smrti její, V; Nebyly to | lecčí všední řeči, VII; 3+1+2: Peltratu a Annu, V; souditi dá z toho,

t.; poznává se z toho, XIV; nedělní a | sváteční své řeči, XIX; 3+1+(1+1): spatřují se před ním | již jen čtyry děti, VI; 2+1+1+2: ztratil dvé svých dětí. XX; (1+3)+2: zprávu | o životě jeho, III; 1+1+2+2: již jen čtyry děti, VI; 6: téhož | přepisovatele, XVIII.

Oxytonující závěr může míti podobu SssS (choriamb) nebo SsS (kretik). Spojením s rytmem předchozích slovních celků vznikají u Erbena tyto formy:

3+1: byl v stáří | deseti let — VI; prošlo plných | osmnáct let. XIX; o etymologickém | původu slov, XXV; kdežto svým domovem | menuje *ves*. XXX; (1+2)+1: na celý rok, XXIII; 2+1+1: v nenávist | k němu i k těm, | kdož je četli. XIV; neví se nic; XXVI; 1+2+1: ne dětem svým, ale každému, XXVI; ...2+1: že se jím ustano|vuje čas, XXIV; 2+1+2+1: majíce od něho po otci do života | každá svůj roční plat. V; jakož i také v tom, X; 1+1+2+2+1: že měl Štítný dětí pět. VI; 2+2+2+1: leží tu mezi nimi jako práh, XX; 3+2+1: v XV věku tak, XX; (1+2)+2+1: a | ve vědách | prospěl tak, VII; 2+2+1: jedni byli ti, XIV; ještě věci dvě, XVIII; Neníť úkol můj. XX.

Jako v latinské středověké próze a u Štítného vyskytají se i u Erbena *řetězy kursů*. Z dokladů uvádím některé:

A kterak potom i | Štítnému mnoho záleželo | na tomto způsobu vychování | rodiny jeho, | toho dovozuje větší díl | kněh jeho pozůstalých. V. Krom toho zmiňuje se také Štítný | s obzvláštním zalíbením | o své ovdovělé bábě, | ježto též v rodině zůstávala: V. Taková slova neudají se slyšeti, | leč kde v rodině | skutečně panuje | upřímná láska a | pravá spokojenost. V. Taktéž o manželce jeho, | kdo byla, nic se neví; | ale s hlubokým | mysli pohnutím | vzpomíná Štítný | laskavé její péče | o děti své a |časné smrti její, | napomínaje jich, | aby se vepolek milovaly: V. ... neb Štítný sám také | v témž rukopise | dotýká přílišné mladosti | dětí svých slovy: VI. A když Štítný, | nedbaje toho, | psáti nepřestával, ale čas od času | nové a nové knížky jeho | zjevovaly se, | vzrostla ta nelibosť | až i v nenávisť | k němu i k těm, | kdož je četli. XIV. Toto znamenitě | poznává se z toho, | že Štítný již v prvním | průvodním spisu | svém měl příčinu | hájiti se proti | těmto svým nepřátelům, | a že touž obranu | i ve všech pozdějších knihách jeho | opět a opět nalézáme. XIV. Zdali Štítný | ty všecky svazky, | ježto byl dceři své slíbil, | skutečně také dopsal, | neví se nic: | a však může se o tom | pochybovati. XXVI. Avšak nepříznivé | okolnosti času | toto vydání | tehdáž zastavily; XXXVI.

Erben vhodně, s uměleckým cítěním střídá jednotlivé kursy; vyniká u něho zpomalující tempo, ritardando kursu spondejského, který u něho místy budí uklidňující náladu, místy znívá slavnostním tónem:

V životopisu, | kterýž já nyní | tuto přináším, | šlo mi jediné o to, | abych veškeré | zprávy o Štítném, | leč již prvé ze spisův jeho aneb odjinud byly známy, | leč mi se teprve později při přehlédání rukopisů jeho | *v nově nahodily*, | snesl v jeden *jakýž takýž celek*, | při čemž se dějů vnějších dotýkati | míním jen potud, | pokud dotčené zprávy samy k tomu | podají příčinu. IV. *O rodičích jeho* | nic není povědomo, | *než že od nich přijal* | první své vychování, | jak se podobá, *na otcovské tvrzi*, | Štítné jmenem, | v nynějším kraji | Budějovickém, | prvé v Táborském. IV. Zdali měl Štítný jakých bratří, | jest velmi pochybné, | ale jisté jest, | že měl dvě sestry, | „tetky“

svých dětí, | *Peltratu a Annu,* V. *Toto naučení* opakuje | v krátkosti ještě jednou | v poslední vůli své, | dávaje při tom | *jako rozuměti,* s které strany mu | taková různice přišla. VI. Totoť dává | světlo nové spisům | Tomáše ze Štítného, | a skutečně na mnohých místech | *znamenati lze jest,* | že Štítný kráčí | v šlépějích těchto slavných horli|telů církevních. VIII. Ale kdež Milič | v horlivosti své | *často upřílišil,* | haně všechny stavy napořád, | od nejvyšších hlav | *církevních i světských* | až dolů po nejmenší | mnichy a laiky, | tu Štítný zůstává povážlivý, | čině rozdíl *mezi dobrými a zlými,* | chvále dobré a káraje zlé. IX. ... ale vytýká | také císaři | přílišné berní ukládání | pro koupení *země Brandeburské:* IX. ... a rád přijímal | *od nich naučení;* XI. ... a knížky bratra Davida | *řádu bosáckého* | o sedmi stupních. XIII. Z toho se poznává, | jak těžce *musel často Štítný* zápasiti s jazykem, | ve věcech vědeckých | *potud neobvyklým.* XXII. ... ačkoli sám o sobě při každé příležitosti | *velmi skrovně soudí.* XXIX.

Už z těchto příkladů tuším je viděti, že Erben rád ukončuje kóla a věty symetricky a že rád symetricky střídá dva kursy:

O rodičích jeho | nic není povědomo, | než že od nich přijal | první své vychování, IV (střídá se c. spondaicus a velox úplně symetricky). Toto se aspoň | *souditi dá z toho,* | co v posledním pořízení svém | *rozkazuje dětem:* V. Vytýkalo se totiž | Waldhauserovi i | *Miličovi mimo jiné,* | že příliš rozšiřují | *smysl slova lichvy,* | horlíce proti *lestnému jí přijímání.* VIII. ... zajisté žeby se byl | sotva s jiným potkal, | nežli jeho předchůdcové. VIII.

Také velox se symetricky střídá: *Církvi a škole Pražské* poddává se | na mnohých místech | *spisův svých k opravení,* XI, i tardus: *Toto se dotýče* zvláště *duchovních klášterských.* IX. Rovněž u oxytonujícího závěru bývá symetrické střídání: Ale ač v učení literarním, | veliké v něm maje zalíbení, | *ztrávil několik let.* | a *ve vědách prospěl tak,* že vyrovnati se mohl mužům času svého nejvzdělanějším, VII. Nejvíce se tato symetrie objevuje u c. planus: Neb když *potom později,* | v rukopise *musejním,* | opět *o té svátosti* | přišla mu *psáti příčina,* XII; *kudy leda jen* myšlénky *jeho kráčejí.* XIII; o čemž obém ještě *budu mluviti*: pročež nemůže míti žádné *moci důkazní.* XVIII. když Štítnému zbývalo na živé *již jen dvé dětí,* kteréžto tehdáž již *byly zletilé.* XXI; Chválí ctného arcibiskupa Pražského Arnošta i císaře *Karla IV.*, že učinili v právích světských *moudré opravy:* IX; *Probrav předešlé* spisy své *duchem kritickým,* XXVI; jakž mu se zdálo *podobné,* VII; *některé* toho *příklady.* VIII; *hned přitom* také *doložil:* XVIII.

S touto symetričností souvisí opakování, zdvojování jednotlivých kursů, které u Erbena bývá velmi časté. Zejména c. planus bývá zdvojen: abych veškeré | zprávy o Štítném, IV; Pozůstalé pak děti byly *Anežka a Jan,* | o *kterýchž ještě* | *řeč bude níže.* VI; vyznává, že pilně za své mladosti | *rád četl* o věcech božských, | *rád mistra slyšel,* | a i ještě mílo mu jest | mysliti o tom." VII (slyšíme tu bezručovský tón a rytmus již z vlastních slov Štítného: „neboť sem pilně za své mladosti | rád četl o tom, | rád mistra slyšel", XI); *aby měli co* | *svého vlastního.* IX.; *ale vytýká* | *také císaři* t.; zdali *při posvěcení* | *chleba a vína* | *v oltářní svatosť* | podstata jich se změní, anebo nezmění, *na předním místě.* XII; *Viz co sám praví* | *o sedmi stupních:* XIII; ale ani mezi sebou | *jeden druhému,* | *mistr mistrovi,* | *nepřáli slávy* | *spisovatelé,* XVI; *že se v něm opět* | *jmenuje Milič.* t.; *kterýž se vůbec* | *ve spisích jeho* | *původních má hledati.* XVII; *Takto v předmluvě* | *napřed oznámiv* | počet těch knížek a jich obsah, t.; okolnosti jiné, vážné, | *ve spisu samém* | *záležející,* XVIII; *může se o tom* | *pochybovati.* XXVI.

Také velox mívá někde zdvojení: vysvěd|čujeť to nejen obsah | veškerých jeho spisův, VII; neb Štítný mluví o *něm* | již jako o neži*vém:* XVIII.

Častěji bývá zdvojení u kursu spondejského: spatřují se před ním | již jen čtyry děti, VI; Mezi spory, kteréž o to | mezi učenými | theology vznikly, XII; Ke spisovatelství | odhodlal se Štítný | teprv u věku zmužilém. XIII; Podnikl' tu práci | k úžitku svých dětí, XIII; Toto znamenitě | poznává se z toho, XIV; aby národ český | vyučoval perem, XVI; A však nepříznivé | okolnosti času | toto vydání | tehdáž zastavily. XXXVI. Také c. tardus mívá časté zdvojení: ano první *původní prací svou,* totiž *spis tento tištěný,* XI; Sporové tito | *vedli se s počátku* | *některá léta jen* | *ve schůzkách soukromých,* | prvé než vnikli | *na universitu,* | od níž pak *zapově|díni sou* (1403). XII; *Takových soukromých* | *sporův a hájení* | učení Viklefova XII; *Bylať to novota,* | *kteráž jej s počátku* | překvapila a | *přivedla v rozpaky;* t.; A jakož ve mnohých | nalezl oblibu, XIV; Mnoho se zajisté | v tom času změnilo | v okolnostech jeho, XII. Ojediněle nacházíme u Erbena zdvojené oxytonon: *že* čilý *je*ho *duch* | *mezi* tím *ne*prázd*nil;* XX, které nám připomíná Štítného závěr oxytonující: *ne*daj jí *těch*to *muk* | *str*pěti *ukrut*ných (Erb. 275, 21) a zároveň i známý máchovský rytmus.

Jako u Štítného, i u Erbena nacházíme rytmické chiasmy, zejména u c. planus, kde proti sobě bývají kladeny typy Sss Ss > Ss Sss; V životopisu, *kterýž já nyní* | *tuto přináším,* IV; *kterýžto* článek | vůbec *tak psán jest,* IX; Ale kdež *Milič* | *v horli*vosti své | často upřílišil, t.; kdežto | mluvě *o slovech* | *Apoka*lipsy: X (sic); Z toho, co *tuto* | *přive*deno jest, t.; *vykladate*lé | Písma *svatého* X; v předmluvě p*rosí* | *„dobrých* učených", XI; když by sami chtěli | vidíni *býti* | *že jsou* učeni. XVI; jenž se nic *s svatým* | *Písmem* nedělil, XVI; položil *také* | *dvojí* předmluvu, XVII; *že jedno* knihám obsahu náboženského přičítal *cenu skutečnou,* X; *a nad to mnohé* zanímavé *věci přičiniv,* XXVI a j.

Splývání kursů, zejména před silnou pausou, na konci věty a na konci odstavce nebývá u Erbena řídké: Taktéž o manželce jeho, kdo byla, nic se neví; V; a také proto, aby měli po něm, až umře, památku. XVII; Rukopisové, kteří ty traktaty celé aneb jen v krátkosti obsahují, jsou tito: XXXIII; a jen v pravopisu aby se učinila změna, přijmouc pravopis analogický, tak řečený. XXXVI.

Mnohé z těchto zjevů rytmických se objevují i ve verši Erbenově a před ním u Máchy, jak jsem již naznačil. Pro Erbena je zvláště charakteristický zpomalující závěr, ritardando c. planus typu Ss Sss, kterého užívá s oblibou na konci vět, zejména na konci odstavců: a ty neustálé vroucí vzpomínky Štítného na Miliče *snadně vysvětlí.* XVII; že Štítný v ten překlad dle způsobu svého vetkal i některé své *vlastní myšlénky.* XXII; jakožto svědek při odkazu *dědin v Proseči.* XXXI; jenž se nyní chová *v českém Museum.* XXIV. Tento rytmický závěr se úplně shoduje s rytmickým spádem nerýmovaných posledních veršů některých strof v Erbenově „Zlatém kolovratu", právě těch veršů, které

---

10) Viz výrok skladatele Jaroslava Křičky: „Dávno mne lákal Zlatý kolovrat a přál jsem si zachytit, notami upevnit jeho zpěvnost. Okouzlovala mne i jeho sloha o pěti verších a nejvíce mi udělal ten kratší, poslední, nerýmovaný . . ." (Čes. čas. filol. III, 1945, str. 146, pozn.).

působívají kouzelným dojmem.[10]) I tam proti sobě jsou postaveny strofy s rytmickým závěrem Sss Ss : Ss Sss. Ale souvislost těchto zjevů bude třeba ještě podrobněji prozkoumati a obšírněji vyložiti.

K. B. Jirák:

Proč „části" místo „vět"?

V III. vydání své „Nauky o hudebních formách" z r. 1939 jsem počal zaváděti označení *část* místo dosud u nás užívaného slova *věta* ve smyslu samostatného uzavřeného oddělení cyklických forem, zejména formy sonátové. Toto označení jsem podržel a ještě důsledněji provedl také ve vydání IV. z r. 1941 a ve vydání dalším, které vyjde v nejbližší době. Důvody, a to vážné důvody, které chci podrobněji probrati v tomto článku, jsem stručně uvedl v předmluvách oněch vydání. Označení *část* místo *věta* jsem zavedl již předtím r. 1932 v Českoslov. rozhlase, aby se čelilo protestům širokých posluchačských vrstev, uveřejňovaným i v novinách, proti učeným „opusům" a „větám". Místo označení *opus* jsme zavedli české *dílo,* místo vět *části.* Tato reforma se v rozhlase velmi dobře osvědčila. Označení „dílo" přešlo z rozhlasu dokonce i do koncertních programů, kde přece dříve ani „opusy" nevadily. Proti *částem* už nikdo z rozhlasových posluchačů neprotestoval. Když ještě dnes nějaký takový protest přijde, brojí spíše proti *dílům.* („Hrajete samá díla" a pod.) Naproti tomu v odborné hudební literatuře se přijímá označení *část* jen váhavě, částečně s odporem. V rozhovorech a posudcích se stále ještě užívá označení *věta,* a to buď ze setrvačnosti, nebo z nesouhlasu, jehož důvody dále uvedu. Někdy mám ovšem dojem, že odborníkům nebo i těm lidem, kteří přičichli k hudbě jen povrchně a chtějí se blýskat odbornými termíny, připadá označení *část* příliš prosté a neučené, právě tak jako se zase naopak prostým posluchačům rozhlasu slovo *věta* zdálo příliš učené. Chci v tomto článku prokázati, že změna terminologie tu není nějakým mým osobním koníčkem, nýbrž že pro ni jsou závažné důvody věcné.

Slovo „věta" je v hudebním názvosloví zřejmě český překlad za německé slovo „Satz". Jazykově je slovo *věta* novotvar vytvořený v době obrozenecké ze slovanského základu *vět-,* z něhož je i naše *vece* (pravil), *odvětiti, přívětivý, závěť,* ruské slovo *sovět* (rada) atd. V Jungmannově slovníku heslo věta ještě není. Význam byl zprvu obecný (výrok, tvrzení). Palacký na př. praví:

„Větu jakousi ani tvrditi ani zapírati nechtěl.“ Do mluvnického názvosloví po prvé zavedl slovo *věta* ve významu lat. *enuntiatio* r. 1853 P. J. Šafařík v „Německo-českém slovníku“ 102 a po něm M. Hattala v „Srovnávací mluvnici jazyka českého a slovenského“ z r. 1857 za starší *průpověď* (Hanka, Šafařík, Ziegler), *propověď* (Šmitt, Kysela, Čelakovský) nebo *sada* (Malý, Vlasák, Květ atd.). Od Hattaly přejali toto pojmenování Zikmund r. 1865 a Bartoš r. 1880, a tím nabylo v mluvnici obecné platnosti. Podle původního významu (průpověď, výrok) i podle významu v gramatice znamená tedy slovo věta poměrně stručný uzavřený celek. Také na př. v matematice, v geometrii i v jiných vědách znamená věta stručnou výraznou poučku nebo pravidlo (příklad: věta Pythagorova).

Pokud jde o odbornou literaturu hudební, je moje pátrání při nynější nepřístupnosti některých pramenů zatím kusé, avšak zjistil jsem aspoň toto: V „Theoreticko-praktické škole hudební pro učitele a ředitele hudby kostelní atd.“ od Jana Nep. Škroupa z r. 1862, jejíž český text zpracoval Dr. J. Čejka, poněvadž Škroup sám patrně nebyl plně mocen spisovného jazyka, užívá se pro uvedený význam slova „oddělení“, v závorce také „sada“. Ve významu „thema“ se tu však užívá výrazu „hlavní myšlénka, hlavní *věta* čili thema“. Slovo „věta“ klade Škroup také ve smyslu „náležitě ukončené melodie“. U periody užívá výrazů „věta a protivěta“, avšak také již „předvětí a závětí“. V tomto smyslu má výrazy „věta“ a „protivěta“ také Jos. Leop. Zvonař ve svých „Základech harmonie a zpěvu“ z r. 1861. Teprve snad Skuherský v knize „O formách hudebních“ z r. 1884 užívá výrazu věta ve *třech* různých významech: menší uzavřená melodie, thema v sonátové formě, část cyklické sonátové formy.*) Zmatek, který z toho vyplývá, má tedy svůj původ patrně v této knize Skuherského, o jehož autoritu se opírá celá dosavadní tradice. Budu však vděčen za každou zprávu, která by prokázala, že výrazu „věta“ v sporném významu nebo dokonce i ve všech významech ostatních užil před Skuherským již někdo jiný.

Kdyby německý termín „Satz“ byl v hudbě jednoznačný, nemohlo by se proti jeho překladu vžitým českým slovem *věta* pranic namítat. Avšak slovo Satz má v hudební literatuře *čtyři* různé významy, a to:

1. „způsob skladby“, také *Satzweise (polyphoner Satz, homophoner Satz, Vokalsatz* atd.);

*) Příležitostně má Skuherský „věty“ již v „Nauce o hudební komposici“ z r. 1880 ve významu 2. a 4. (na př. str. 60 a 83 II. dílu). Ve „Formách hudebních“ mu však proklouzlo ve významu 2. ještě slovo „sada“ (str. 95).

2. „melodický celek uzavřený závěrem, kadencí“, s vedlejšími výrazy *Vordersatz* a *Nachsatz* (předvětí a závětí u periody);

3. „hudební myšlenka, thema“ (*Hauptsatz* - hlavní thema, *Seitensatz* - vedlejší thema, *Schlusssatz* - závěrečné thema);

4. „samostatný oddíl“ (J. N. Škroup říká *oddělení*) cyklických skladeb.

Není divu. Německé slovc Satz je v své mnohoznačnosti pravý Proteus. V německo - českém slovníku Sterzingerově - Mourkově je u něho uvedeno neméně nežli 16 významů, z nichž pod číslem 11 jsou hned *tři* významy hudební, a to: a) umění upraviti harmonicky skladbu (to odpovídá asi významu uvedenému pod č. 1); b) věta (hudební): samostatný hudební celek vznikající z motivů, nepotřebující doplňků (viz význam č. 2), v širším smyslu delší část skladby (viz význam č. 4). Na slovník nehudební je to dosti dobře vyjádřeno. Schází jen význam uvedený pod č. 3. Avšak pod heslem *Seitensatz* je uveden hudební výraz *vedlejší věta*. *Hauptsatz* a *Schluszsatz* mají toliko překlady všeobecné, bez poukazů na terminologii hudební.

Toto německé pojmenování souvisí se slovesem *setzen,* které má v uvedeném slovníku množství významů na tři sloupce velkého formátu, mezi jiným také: *Musik auf ein Gedicht setzen* — složiti nápěv nebo melodii k písni, *ein Lied auf Noten setzen* — napsati noty k písni, *etwas auf* (nebo: *für*) *die Geige setzen* — složiti něco pro housle. To vše souvisí s významem uvedeným svrchu pod č. 1, stejně i slovo *Tonsetzer,* které znamená tolik co české jméno *skladatel.* Věta *„etwas in Musik setzen“* znamená něco *zhudebniti* nebo prostě *složiti* (J. N. Škroup říká: „Hlasy do partitury sázeti“, l. c. str. 205)*) *Satz* znamená tedy vlastně tolik co *skladba,* pak také *způsob skládání* anebo i *sloh*; toto jméno je rovněž odvozeno z téhož kořene jako sloveso složiti. Již J. N. Škroup praví na str. 110 uvedené knihy: „Skladba znamená někdy také *sloh,* a v tom ohledu mluví se o *přísném* a *volném* slohu, o přísné a volné skladbě.“ My dnes také na př. něm. „Lehre vom polyphonen Satz“ překládáme nauka o *skladbě* polyfonní anebo o polyfonním *slohu.* Dříve se v tomto smyslu užívalo nemožného slova *sada* nebo dokonce i *sazba* (viz „Theoreticko-praktickou nauku o harmonii“ od Fr. Blažka z r. 1866, str. 284 a n.: *„Sazba* dvouhlasná, *sazba* mnohohlasná“). Překládati *tento* význam také slovem „věta“ je úplná bezmyšlenkovitost, které se

*) Mezi hudebníky se dosud říká, že je „skladba dobře v orchestru (ve sboru a pod.) *posazena“.*

starší spisovatelé, jak zřejmo, nedopouštěli. A přece čteme ještě i dnes: „Skladatel tu napsal krásnou (čistou) polyfonní, vokální nebo pod. *větu*“ místo prostého výrazu: „Skladatel zde pracuje krásně (čistě) polyfonicky, vokálně a pod.“. Správná čeština se vždy nejlépe vyjadřuje *slovesně,* a místo „psát *větu*“ lze často s prospěchem říci prostě „skládat, hudebně zpracovávat“ a pod. Naše slovo *věta* se pro tento význam německého slova *Satz* vůbec nehodí. To už byla „sada“ nebo „sazba“ označení logičtější.

Avšak obraťme se k významům uvedeným sub 2—4 a zkoumejme, jsou-li správně vyjádřeny slovem *věta.* Co je věta? Propověď, enuntiatio; věta oznamovací, tázací, rozkazovací, holá, složená (z předvětí a závětí) atd. I nejdelší věta vyjadřuje v písemnictví toliko jednu myšlenku, třebaže s rozličnými odbočkami, uzavřenou koncovou melodií klesavou („dokončeným taktem“ podle St. Petříka), v interpunkci *tečkou* (nebo znaménkem obdobné platnosti). I nejdelší věta je toliko *nejmenším* prvkem slovesného vyjadřování. Z vět se skládají odstavce, z odstavců kapitoly, teprve z kapitol se skládá na př. román. Domnívám se proto, že se slovo *věta* také v hudbě hodí jen *pro kratší útvary,* uzavřené v hudbě nikoliv ovšem tečkou, nýbrž harmonickým závěrem. Analogie je tu úplná: tečce odpovídá závěr *celý,* čárce (která zastupuje koncovou melodii polostoupavou, „nedokončený předpausový takt“) závěr *poloviční.* V hudební periodě je také *předvětí,* uzavřené zpravidla závěrem polovičním (v nejširším smyslu) nebo aspoň závěrem zeslabeným, *závětí* je uzavřeno závěrem celým (více viz o tom v §§ 5 a 6 kteréhokoli vydání mé „Nauky o formách“).

To je však také *jediný* logický překlad slova Satz slovem *věta.* Zbývající dva významy, uvedené svrchu pod č. 3 a 4, se s názvem *věta* nesrovnávají. Divím se vůbec, jak jsme mohli tak dlouho snášeti zmatek, který čtyřmi různými významy názvu *věta* v hudební literatuře nastal. Nehledíme-li už vůbec k významu uvedenému pod č. 1, znamená v terminologii Skuherského *věta*: a) menší uzavřený melodický útvar, b) thema sonáty, c) samostatné oddělení cyklické sonáty, symfonie, suity atd. Kdybychom chtěli být zlomyslní, mohli bychom podle tohoto názvosloví sestaviti takovouto „větu“: „Skladatel napsal ve svém díle výborně znějící orchestrální větu; hlavní věta jeho první věty je složena z několika vět.“ Podle staré terminologie by to bylo úplně správné, ale nikdo by tomu asi nerozuměl. Doufám, že překlad do mého názvosloví zní srozumitelněji: „Skladatel zpracoval své dílo výborně znějícím orchestrálním slohem, hlavní myšlenka jeho první části je složena z několika vět.“ V jiných jazycích ta-

kových potíží s označením „věty" není. Na př. ve franštině jsou pro naše čtyři významy tyto termíny:

1. *style, écriture* (sloh, způsob psaní),
2. *phrase, période,*
3. *idée, thème,*
4. *mouvement,* někdy také *morceau, pièce* (t. j. *kus, Stück*).

Proč bychom měli lpět na takovém zbytečném galimatyáši v češtině, když se význam pod č. 3 dá vyjádřit krásným českým slovem *myšlenka,* kterého užíval již J. N. Škroup, nebo výstižným cizím slovem *thema,* a když se také pro význam pod č. 4 dá najít název jiný. Viděli jsme, že vedle *věty* máme také překlady *sada,* což je slovo dnes zavrhované (i když se ho dosud používá v průmyslu ve smyslu „souprava"), nebo (u Škroupa) *oddělení.* Ze všeho, co jsem dosud uvedl, vyplývá, že název *věta* je pro význam č. 4 nevhodný, nepřípadný, a to proto, že a) slovo *věta* znamená už od původu něco poměrně krátkého, b) proto, že se ho užívá v tolika různých významech. Není přece dobře možné, aby jedno a totéž slovo znamenalo jednou skladbičku (melodii) průměrně 4—16taktovou, po druhé celou dlouhou skladbu, trvající 3—25 minut, a nádavkem ještě také jednotlivé myšlenky (themata), v takové poměrně veliké skladbě zpracované.

Abych hudební terminologii z tohoto zmatku vyvedl, zavedl jsem pro 4. význam slova Satz název *část,* kterého se užívá také v ruštině. Námitky, které se proti tomu (kromě vžitosti názvu věta) uvádějí, jsou hlavně stylistické ,poněvadž se prý nedá říci na př. „část první části" nebo „závěrečná část volné části", když se uvádějí v rozborech příklady. Na to odpovídám: čeština je výrazově tak bohatá, že má řadu synonym, kterých se dá stejně dobře užíti, na př. díl, oddíl, úsek, úryvek. Jmenovitě proti slovu *díl* nemůže se nic namítati, neboť říkáme na př., že forma sonátová je forma *třídílná,* t. j. skládá se ze tří dílů, exposice, provedení a reprisy. Podobně se mluví o dvoudílné nebo třídílné formě písňové. Toto obyklé užití slova *díl* mě také vedlo k tomu, že jsem ho nezvolil pro označení celých „vět", a rozhodl jsem se pro „části". Připomínám k tomu, že podobné stylistické potíže mají i hudební spisovatelé jiných jazyků. Francouzsky se část jmenuje *mouvement,* anglicky *movement,* italsky *movimento* nebo *tempo,* což vše znamená „pohyb", poněvadž se skutečně jednotlivé části od sebe liší především pohybem. Hudební spisovatelé píšící těmito jazyky také nemohou napsati, že „pohyb prvního pohybu je rychlý" nebo pod., nýbrž musejí se umět vyjádřit jinak.

Dalo by se snad namítat, že by bylo možno najíti *jiné* slovo nežli *část*; sám jsem uvedl již Škroupovo (vlastně Čejkovo) *od-*

dělení. Avšak slovo *část* je jistě nejjednodušší a nejvíc nasnadě. Prozatím, pokud vím, ještě nikdo lepší nebo vhodnější termín nenavrhl. Po stránce jazykové není proti názvu *část* námitek; redaktor ‚Naší řeči" Dr. Jiří Haller jej výslovně schválil a uvítal. Lpěti na zastaralé terminologii Skuherského, založené na otrockém překladu německého mnohoznačného názvu „Satz", když tolik důvodů dnes již mluví proti ní, bylo by snad zbytečnou pohodlností, nedůstojnou jasně myslících hlav.

Tedy, aby bylo jasno, terminologie zavedená v mé „Nauce o hudebních formách" je (podle svrchu uvedeného číslování) tato:

1. sloh, způsob skladby,
2. věta,
3. myšlenka, thema,
4. část.*)

Bohuslav Hála:

Několik poznámek k Erbanovu článku „Jména a názvy v nové republice".

(Naše řeč XXIX, 76—9).

Při své kritické revisi jmen a názvů, které se buď nově vytvořily, anebo s návratem republiky znovu ožily, předkládá autor čtenářům tohoto časopisu na několika místech věci, o nichž lze míti odchylné mínění.

1. Především se mu zdá, že eventuální návrh *povinné* změny příjmení německého původu jde příliš daleko: „Zapomínáme při tom, že příjmení je jen vnějším a často klamným znakem češství a že je mnohem důležitější, abychom mluvili a psali opravdu česky a zbavili se aspoň nejbanálnějších germanismů". České příjmení je ovšem jenom „vnější znak", v tom má pisatel pravdu, jenže vnější znaky mívají časem jistou důležitost (čistý límeček a čistý kapesník ve společnosti jsou také jen *„vnější* znaky"). Jsem v této věci poněkud jiného mínění než autor

*) Na tomto místě srdečně děkuji pp. Dr. Jiřímu Hallerovi a Dr. Vl. Šmilauerovi za laskavě poskytnutou filologickou pomoc a kol. prof. A. Cmíralovi za pomoc při sbírání historického materiálu. Tento článek byl napsán a poslán redakci ještě před květnovou revolucí. Dnes mohu dodatečně zdůraznit i to, že k volbě názvu „část" mě vedl příklad názvosloví ruského, a ten se bude v našem novém životě uplatňovat zajisté i v jiných oborech. Uváděl jsem tento důvod i ve „válečných" vydáních své knihy z r. 1939 a 1943 i s rusky tištěným slovem *часть*, a censura to ku podivu propustila, ač jinak každou zmínku o ruské hudbě nemilosrdně škrtala.

a neváhám říci: *Necítíme-li mnohá německá jména jako nevhodnou a velmi často i nevkusnou osobní přítěž, je to jen svědectví, že je náš cit pro jazykový libozvuk řádně otupen. A nejen ten, nýbrž i cit národní.* Jak asi dávali za pravdu svým propagandistům, tvrdícím, že Čechy a Morava jsou země německé, nacističtí vojáci obsazující t. zv. „protektorát", když při svém pochodu českými ulicemi čtli nad každým třetím krámem jména jako *Ohnemichl, Orlt, Wiedermann, Hübscher, Wachsmann, Laufberger, Egermeier, Hübschmann atd.!* A co hosté z ciziny, které přesvědčujeme o svém právu na tuto zemi, asi říkají těm různým *Brosingerům, Schlesingerům, Altrichtrům, Auerhahnům, Tenglerům, Tauchmannům, Rüpschlům* atd., o libě znějících jménech jako na př. *Gamprt* nebo *Kleinschnitzel* ani nemluvíc. Je škoda, že nositelé podobných jmen nemají dost času nebo chuti (z rozličných, většinou nicotných důvodů) ke změně svého německého, nejednou český sluch přímo urážejícího jména! Právě se dočítám v novinách, že ministerstvo vnitra chystá výnos o změnách jmen; lze to, aspoň pro nejkřiklavější případy, jen uvítat. stejně jako zjištění, že je u nás hodně lidí, kteří se dovedou se svou německou příkrasou vyrovnat i bez úředního zakročení. Ve Svobodném slově ze 27. září čteme: „Máme mnoho dobrých, poctivých Čechů, kteří se jmenují Frankové, Hessové, Rosenbergové, Henleinové, Keitelové a podobně — jako němečtí váleční zločinci. Rozumí se, že naši lidé požádali nebo ještě žádají o změnu jména a oddělení I-3 A na zemském úřadě v Praze na Smíchově jim vyhovuje. Více než pět tisíc podaných žádostí je od lidí německých jmen, což je pěkný úspěch akce, kterou před časem zahájilo Svobodné slovo. Máme u nás mnoho Müllerů, Voglů, Steinů i Ecksteinů a ovšem též Kohnů nebo Roubitzků. Pozoruhodné jistě je, že žadatelé většinou odmítají překlad z německého jména (Müller — Mlynář a j.) a žádají o schválení jména podle vlastního výběru."*)

Mnozí lidé ovšem své německé jméno zuby nehty brání; tak na př. p. ing. Teindl se ve Svobodných novinách z 13. X. 45 k tomu cíli

---

*) Abych zabránil nedorozumění, dodávám výslovně: Nezastávám snahu počeštit v e š k e r á německá jména (to by se za dnešního stavu snad ani nedalo dobře vykonat), najisto ne jména s českým nátěrem nebo taková, na kterých už není německý původ foneticky nápadný. Rozhodně však odsuzuji jména s takovým hláskovým složením, které se příčí našim fonetickým zvyklostem (zejména s nelibými nebo těžko vyslovitelnými hláskovými skupinami). Že je německých jmen u nás zbytečně mnoho, to snad nebude nikdo popírat; zmenší-li se jejich počet, jistě nám to nebude na škodu. A že ani význam německých vývěsek nelze podceňovat tak, jak to činí E., o tom svědčí tato poznámka ve Schlosserově Weltgeschichte XVIII, 383 (při zmínce o vtažení Němců do Štrasburku r. 1870: „Kdo procházel tímto městem o 85.000 obyvatelích, četl všude a bez výjimky na obchodních vývěskách dobrá stará německá jména, jimž ani špatně přidělaný francouzský přízvuk nemohl odníti jejich nezničitelný ráz."

dovolává dokonce i Masarykova humanitního programu, nazývá zároveň lidi jiného mínění „nacisty“ a „hitlerčícími blázny“, zapomínaje při tom, že nadávky nejsou argument. Inu, jsou lidé, kterým nepěkné znění jejich jména vůbec nevadí, ba, kteří jsou snad na ně i hrdi (neplatí to ostatně jenom o krkolomných a neeufonických jménech německých, nýbrž i o nepěkných jménech českých).

2. Autor článku se nedovede smířit s běžným dnes psaním „němec, němci“ s malým *n*. Znamenalo prý by to, že Němce nepokládáme za národ, anebo bychom to musili odůvodnit citově. Za národ ovšem Němce pokládat musíme, zato však k citovému odůvodnění nemáme daleko; náš odpor k nim za to za vše, co jsme za dlouhou dobu jejich okupace vytrpěli, musí se také nějak vybít. Zdá se, že to pisatel nechápe, jinak by se sotva v tomto případě dovolával pravidel o psaní velkého začátečního písmena. Je pravděpodobné, že tak nebudeme psát stále; nynější doba je však málo vhodná k tomu, abychom uvažovali o takových nicotnostech, jako je psaní slova „Němec“ s velkým nebo malým *n*.

3. Příliš šablonovitě posuzuje autor některé současné místní názvy. Tvrdí na příklad, že by dal přednost stručnějším podle jeho mínění a praktičtějším názvům *ulice Říjnová, Zátkova* před *ulicí 28. října, Dr. Aug. Zátky*. Jenže *ulice Říjnová* není totéž co *ulice 28. října;* v druhém, delším názvu totiž zřejmě klademe důraz na přesné vyjádření data, kdežto první je příliš povšechný. Z téhož důvodu máme nyní v Praze *Divadlo 5. května,* a nikoli *Květnové divadlo*; zato můžeme ovšem mluvit docela bez závady o *květnové revoluci* (1945) na rozdíl od revoluce *říjnové* (1918), ježto nám zde na přesném označení dne nezáleží. Poněkud jiný je případ *ulice Dr Aug. Zátky.* Původci tohoto názvu měli patrně zcela správně na mysli, že tu nejde o muže obecně známého a že Dr. Zátku nelze jen tak prostě zařadit k *Jungmannovi, Havlíčkovi* nebo *Palackému,* mužům tak obecně známým, že jejich jména nepotřebují podrobnějších vysvětlivek.

Hůře je tomu ovšem při jménech, u nichž se název vyjádřený přívlastkem podřadným nedá jen tak snadno změnit v přívlastek souřadný. Autorovi se proto zdají „těžkopádnými“ a nepraktickými tvary: *Ulice 2. pluku Stráže svobody, ulice Sovětů, Rudé Armády,* a navrhuje za ně ulici *Sovětskou, Rudoarmějskou* (proč ne raději *Krasnoarmějskou*?). Jenže, kdybychom se chtěli řídit jenom ohledy na praktičnost, postačilo by naše ulice prostě očíslovat. Tak daleko jsme však ještě nepokročili. Pojmenováním ulic, náměstí, rozličných veřejných budov a pod. snažíme se zatím většinou připamatovávat obyvatelstvu buď nějakou slavnou osobu, nebo významnou událost; odtud někdy ony „nepraktické tvary“, jež se autorovi nelíbí. Ale jak máme učinit praktičtějším na př. název *ul. Elišky Krásnohorské?*

4. Autorovi se také nelíbí, že „takové venkovské město má někdy ve svých ulicích zastoupenu pomalu celou naši literaturu... Proč tahat(!) jméno Otakara Březiny do ulic nějaké Zlámané Lhoty..." atd. Podle autorova mínění by se tedy měla provést jakási klasifikace našich míst s ohledem na pojmenování ulic po českých spisovatelích. Proč, to dobře nechápu: vždyť přece nejeden obyvatel velkoměstské Březinovy ulice toho ví o Březinovi zrovna tolik jako obyvatel nějaké Lhoty, a to i Lhoty Zlámané (ostatně ve „Zlámaných Lhotách" — pokud je mi známo — žádná pojmenování „ulic" neexistují, ledaže by se za „Zlámané Lhoty" pokládala též venkovská města a městečka). Nesouhlasím také s autorovým tvrzením, že by se „mnohý z těch velkých mrtvých poděkoval asi za pochybnou slávu, která se mu takovým pojmenováním ulice vzdává". Naši velcí muži vyšli přece valnou většinou z prostého lidu a dovedli s ním vždy cítit, tak jako s ním většinou žili; patří proto celému národu, *tedy „Zlámané Lhotě" zrovna tak jako hlavnímu městu.* Jsem ostatně přesvědčen, že by se nepoděkovali za takovou — jak říká p. K. Erban — „pochybnou slávu", nýbrž jistě by dovedli přijmout tuto prostou, avšak upřímně míněnou poctu zrovna tak, jako každý zdvořilý člověk přijme od sebe prostšího venkovana v dobrém úmyslu nabídnutý krajíc chleba, třeba suchého.

K. Erban:

Odpověď k Hálovým poznámkám.

1. H. uznává, že příjmení je jen vnějším znakem češství, ale proti mně zdůrazňuje, že přesto vnější znaky mívají časem jistou důležitost, jako na př. čistý límeček a čistý kapesník ve společnosti. To jeho přirovnání však značně pokulhává, protože límeček a kapesník mohu, ba musím často měnit, kdežto sama funkce příjmení si žádá, aby se neměnilo, aby jednou provždy přesně a jasně označilo určitou osobu. Dobré jméno lze sice pošpinit, ale nelze je vyčistit tím, že je změníme. A máme-li ono přirovnání domyslit, nelze také říci, že by každé příjmení německého původu bylo eo ipso nečisté, a ani dnes nebude žádný rozumný člověk tvrdit, že vše, co je české, je hezké. H. se pak dovolává jazykového a národního citu, který, není-li otupen, musí nám prý radit, abychom odhodili jména německého původu. Nejen němečtí vojáci, kteří před šesti lety obsazovali naše země, nýbrž i cizinci musili prý dát za pravdu německé propagandě o německosti naší vlasti, když „nad každým třetím krámem" čtli německá příjmení. A což když čtli (a to není jen příklad, ale skutečnost) v ulici jednoho „starého německého města" v jižních Čechách za sebou tato jména *německých*

obchodníků: Běhounek, Bednář, Chvátal, Říha, Vávra, Vrána? A kolik takových případů bylo v t. zv. německých pohraničních městech! Z toho tedy německý voják, nebyl-li německou propagandou ještě docela ohlušen (a on bohužel většinou byl), mohl jen zrovna tak jako každý rozumný cizinec usoudit, že příjmení jsou tu mezi Čechy a Němci hodně pomíchána jako všude, kde jsou smíšená území nebo kde na sebe národy vzájemně působily. Dělat však zvláštní opatření, aby ani ten propagandou poblázněný voják neměl o nás mylné mínění, je počínání dojista marné. H-u právem pohoršují některá německá příjmení svou nelibozvučností a nevkusností, ale totéž se dá vytknout i některým příjmením českým, jak ostatně H. sám přiznává. K takovému Frankovi, Hessovi a Henleinovi máme přece také české protějšky v Moravcovi, Lažnovském, Háchovi, ba, kolik máme mezi sebou Adolfů! Či u těchto jmen nám to už nemusí tak vadit, tu už může být náš jazykový a národní cit otupen? Jakmile začneme argumentovat jazykovým citem, je to vždy nesnadný rozhovor, protože jednak každý cítí aspoň poněkud jinak, jednak vidíme, že cit, jindy tak rychle a jemně reagující, třeba hned vzápětí u podobného, ba u téhož případu je najednou úplně otupen.

Co rozumného z toho ze všeho plyne? Nebránit nikomu, chce-li si své německé příjmení počeštit, ba usnadnit mu to nebo i doporučit, ale ke změně nikoho nenutit, protože k tomu není žádný rozumný a vážný důvod. Páchali bychom jen zbytečné násilí na lidech, kteří přece také mohou mít své „odchylné mínění“ a kteří pro ponechání svého německého jména mají často zase s v é citové důvody, třebaže je někdy nechápou zase ti, kteří jinak pro jazykový a národní cit tolik horují. Nelze nic namítat proti tomu, že si už asi pět tisíc lidí podalo k zemskému úřadu žádosti o změnu německého příjmení, lze jen mít námitky proti nekritickému přeceňování a vnucování těchto změn, jak to dělá v svých poznámkách H. nebo v novinářských článcích Kácl. Pravda, nadávky anebo někdy jen silnější výraz nejsou argument, ale někdy není divu, že jim temperamentnější člověk dává přednost před trpělivým dlouhým přesvědčováním, zvláště když se mu v své zkratce zdají tak výrazné a účinné.*)

2. Nedovedu se prý smířit s běžným dnes psaním „němec“. Kde jsem něco takového napsal? Konstatoval jsem přece jen, že je tu taková snaha, a pokusil jsem se tak nápadnou výjimku nějak vysvětlit, odůvodnit. Tu byla tedy H-ova polemika se mnou úplně zbytečná, ledaže mě chtěl pokárat, že jsem si v dnešní době dovolil uvažovat mimo jiné

---

*) Proti počešťování jmen, hlavně povinnému, vystoupil v 5. č. *Kritického měsíčníku* P. Eisner a v *Svobodných novinách* ze 24. října dr Vladimír Klecanda.

také o takovéto „nicotnosti". Ale vina za to padá na ty, kdo tuto nicotnost začali.

3. H. nazývá můj posudek některých názvů ulic šablonovitým. Ve skutečnosti zase jen vycházím z účelnosti, z funkce takového názvu, a ta přece zřetelně mluví pro jméno praktické a co možná stručné. Nevytvoří-li taková jména lidé, jimž křtění nových ulic je svěřeno, vytvoří si je lid sám, a to tak, že si dlouhá pojmenování zkrátí anebo nová (a často zbytečná) pojmenování ignoruje a i nadále klidně užívá vžitých a dobrých názvů starých. Protože při pojmenování ulice jde o jméno, které se denně mnohokrát vyslovuje a píše za okolností spíše všedních než slavnostních, a protože slouží především praktickým účelům, nedoporučuji voliti k tomu jména velká, historická nebo posvátná — kromě několika výjimek, kdy je skutečně s ulicí spjata velká dějinná událost anebo když toho ulice svou krásou a významem zasluhuje. Ale takových ulic je celkem málo, a i tu bych doporučoval názvy co možná krátké, jaké jsou zpravidla všude tam, kde si ulice skutečně pojmenoval sám lid. Při názvu ulice jde přece především o praktické označení, podle kterého bychom se v městě orientovali. Což nad to jest, je dobré jenom potud, pokud to oné praktické funkci nepřekáží a pokud se tím velkých jmen nezneužívá k nevkusným a vulgárním zkratkám.**)

H. myslí, že poněkud jiný je případ *ulice Dra Aug. Zátky*. Původci tohoto názvu prý patrně měli na mysli, že tu nejde o muže obecně známého. To je tedy omyl; v městě, jež jsem měl na mysli, je Dr. Aug. Zátka jistě známější než, řekněme, Josef Jungmann. Původci onoho jména neměli patrně na mysli nic z toho, co se H. domnívá, protože jiné ulice nazvali zase na př. *Čéčova, Puklicova, Zengrova* atd., ačkoli tu naprosto nejde o muže obecně známé. H. mi také namítá, že kdyby šlo při pojmenování ulic jen o praktičnost, stačilo by prý ulice očíslovat. Pochybuji, že by to bylo praktičtější, ačkoli jsou města, kde se ulice jen číslují. Ať se jen nazývají podle lidového zvyku a výjimečně také podle současných událostí co možná krátkými jmény, ale ať se do nich uměle nevnáší něco, co lid stejně ignoruje anebo co si sám brzo nahradí zkratkou podle svého vkusu. A jak učinit praktičtějším název ulice Elišky Krásnohorské? Nuže, to je právě bolest takovýchto názvů; výsledek je — Krásnohorská ulice v mluvě pražského obyvatelstva. Nezůstane ta úcta k básnířce potom jen na plechové uliční tabulce? Tento příklad tedy zřetelně svědčí pro můj názor.

H. se také ujímá oněch míst, která v názvech ulic uctívají velké

**) Po květnovém převratu četl jsem také v novinách nápad pojmenovati divadlo v jednom městě *Revoluční a národní divadlo Beneše a Stalina!* A v jiném městě, kde je *Stalinův dům kultury,* chodí se lidově tancovat do *Staliňáku!*

české spisovatele a jiné umělce. Ale sám jsem přesvědčen, že by se na př. Otokar Březina, jak ho známe, proti tomu bránil a stejně i mnoho jiných, kteří byli takovou pochybnou slávou postiženi a nemohou se již brániti. Právě proto, že většinou vyšli z prostého lidu, chtěli by mít asi naše ulice pojmenovány lidově. A jestliže se jim přesto dostává v našich ulicích tolik pozornosti, není to upřímně myšlená pocta lidová, nýbrž jsou to zpravidla více méně nešťastné nápady některých místních osvětových veličin.

*

Snad bude dobře zakončit tuto výměnu názorů stručným redakčním doslovem.

Pro nahrazování našich německých příjmení českými svědčí, jak je vidět, jen důvody citové; není tedy divu, že jimi nelze přesvědčit všechny lidi. Příjmení nosí člověk bez svého přičinění, ale má právo vážit si ho proto, že je nosil jeho otec a matka, a má právo držet se ho proto, že mu svým životem a svou prací vtiskl svůj ráz. A na této jediné věci opravdu záleží.

Složitá jména ulic, divadel a p. se opravdu nedoporučují; odporují svému vlastnímu účelu. Jinak by o nich mělo platit totéž, co platí o každém jazykovém projevu: aby výraz byl přiměřený věci.

Psaní *němec* má rovněž původ v citu a přejde patrně samo sebou; bylo by opravdu zbytečné přít se o ně. *r.*

POSUDKY A ZPRÁVY.

Péče o mateřský jazyk v sovětské škole a v české škole.

Lidový komisař osvěty RSFSR, akademik V. P. Potěmkin, otiskl 17. 8. 1945 v „Pravdě" obšírný článek „Zlepšit učebnou a výchovnou práci ve škole". Vytýká v něm, že sovětské školy dosud neplní své vzdělávací a výchovné úkoly tak, jak by mohly a měly, a hlavní závadu shledává ve formalismu při vyučování; málo se hledí k vlastnímu obsahu, důležitému pro život. Uvedeme z toho článku myšlenky, které se týkají učení mateřskému jazyku, neboť platí namnoze i pro nás.

»Základním nedostatkem didaktické práce ve škole,« praví Potěmkin, »byl v poslední době formalismus ve vyučování. Žáci si mechanicky osvojují učivo, jehož obsah není vysvětlen a promyšlen; učí se jazykovým formulím, které pro ně nemají konkret-

ního smyslu; schází vztah mezi získanými vědomostmi a životem. To všechno jsou základní znaky toho, co nazýváme formalismem ve vyučování. Po rozhodnutích loňské Všeruské porady o lidovém vzdělání, která vyzvala k boji proti formalismu, projevili učitelé upřímnou snahu překonat tento základní nedostatek ve vyučování. Vážné pokusy a svědomité úsilí v tomto směru nezůstaly bez výsledku. Přesto však musíme poctivě přiznat, že výzva k boji proti formalismu zůstává dosud pro mnoho učitelů i správců škol prázdným zvukem. Ještě často se bohužel ve vyučování vyskytují prvky povrchní vzdělanosti a scholastiky. Postupné a přijímací zkoušky letos na jaře ukázaly, že práce nezbytná k překonání formalismu nebyla v tomto školním roce na mnoha školách vykonána; proto ke zkouškám přicházeli žáci s vědomostmi, které trpěly tímto nedostatkem. Byl jsem přítomen zkouškám na četných školách a měl jsem možnost přesvědčit se sám na vlastní oči, že žáci neznají uspokojivě mateřský jazyk. Žákyně zpaměti přednáší známou Puškinovu báseň „Zimní večer“: „Bouře mlhou nebe kryje...“ Táži se, co je to mlha. Žákyně nedovede přesně odpovědět. Její spolužačka dosti živě vypráví svými slovy obsah Turgeněvovy povídky „Mumu“. Vykládá, jak hluchoněmý Gerasim nakrmil psa, kterého zachránil, a přikryl ho armjakem (dlouhým selským kabátem). Táži se, co je to armjak. Odpověď zní: „Matrace.“ Recituje se úryvek z Puškinovy básně „Ruslan a Ludmila“: „U mořské zátoky dub zelený...“ Žákyně vyslovuje slovo „viťaz’“ (hrdina). Na otázku, co je to „viťaz“, žákyně nerozhodně odpovídá: „Car.“ Ještě hůře než ruským slovům rozumějí žáci slovům cizího původu. Žákyně čile přednáší zpaměti Krylovovu bajku „Osel a slavík“. Zastavím ji otázkou: „Co je to Aurora?“ Děvče bez rozmýšlení odpoví: „Aurora je loď, s níž námořníci stříleli na Zimní palác.“ Při vyprávění obsahu Turgeněvových „Otců a dětí“ žák místo „nihilista Bazarov“ říká „evangelista Bazarov“. Přímo zarážejí překvapující nesprávnosti v přízvuku ruských slov, jichž žáci užívají, nevkus a nedbalost ve výběru slov, znešvaření jazyka šablonovitými výrazy, výsledek to honby za lacinou rétoričností a knižností. „Evžen Oněgin, přijímaje výzvu Lenského, chtěl dokázat, že je chrabrý bojovník,“ čteme v jednom ze slohových výtvorů žáka X. třídy. „Vlci nepřijali boj a odešli do nových posic,“ píší v jiné škole (v Astrachani). „Olga Iljinská si zamilovala Oblomova na základě jeho převýchovy.“ (Sverdlovsk.)

Příkladů tohoto druhu by bylo možno uvést nekonečné množství. Co nám říkají? To, že si žáci slova mateřského jazyka osvojují často mechanicky, bez přemýšlení. To je nejhorší plod forma-

lismu. Dětem se nevštěpuje dovednost pronikat do smyslu každého slova, užívat slov s rozmyslem, vnímat kouzelnou moc slova, jeho schopnost vyvolávat v našem vědomí živé a výrazné obrazy. Vždyť nám náleží největší poklad, jemuž Turgeněv věnoval svá nadšená slova: „Ve dnech pochybností, ve dnech tíživých úvah o osudu mé vlasti — ty jediná jsi mi posilou a oporou, ó veliká, mohutná, pravdivá a svobodná ruská řeči!“

Velikého hříchu se dopouští ten, kdo byl povolán, aby učil ruskému jazyku, a neumí nebo nechce dát dětem tento poklad naší národní kultury.«

Nedostatek smyslu pro význam slov a sklon ke frázovitosti vytýká tedy oficiální mluvčí sovětský především. Tím obojím trpí i české školy; proto se tak snadno stírá a porušuje vlastní význam českých slov a proto je tolik stížností na řemeslnou frázovitost žákovských písemných úloh i v písemnostech mimoškolních. A není divu; podle toho, co je nám známo, nevěnovala se studiu českého slovníku na našich školách dosud dostatečná pozornost, ba zpravidla se toto studium úplně zanedbávalo. Příčinou je také formalismus, ale tomuto českému formalismu bychom mohli říkat formalismus mluvnický. Učitelům našich škol někdy není ještě dost jasno, že učit mluvnici a učit jazyku není totéž; že mluvnice je toliko nutný sice, ale v podstatě jen přípravný stupeň při poznávání mateřského jazyka a že hlavní úkol učení musí jít nad mluvnici, k praktické dovednosti vyjadřovací. Toho se ovšem nemůže dosáhnout pouhými theoretickými výklady a rozbory vět nebo ukázek; k tomu je zapotřebí velikého množství cviků, účelně a podrobně probírajících všechny důležité prostředky jazykové. Kolik vyjadřovacích problémů je na př. jenom při stavbě české věty! A co o nich slyší žák české školy? Nic. Výsledky method, kterými se na našich školách učí mateřskému jazyku, jsou neuvěřitelně hrozné; a nejhroznější jsou na středních školách. Je stará trpká zkušenost, že absolventi českých středních škol z velké většiny neznají obstojně ani základní věci z pravopisu, ale j a k překvapující neznalosti často projevují, to už tolik známo není, a proto uvedu doklad. Universitní posluchači, přišlí ze všech českých středních škol, dostali diktát osmi vět vybraných z učebnice pro V. třídu obecných škol; ze 264 posluchačů jen čtyři napsali ten diktát bez chyby, ale zato mnozí z těch ostatních měli v něm osm až patnáct chyb nejhrubšího kalibru (s pytly obilí, na rozvyklané lavici, strašáci stály, potůčky se vynuly, s důležitými účeli, ke mě, navrh m. navrch atd.). Podle toho dopadlo také zkoumání jejich vědomostí o skladbě jazyka. Ani jediný z těch 264 absolventů českých

středních škol nevěděl, co je to genitiv vlastnosti a co je třeba o něm znát k správnému vyjadřování. Ani jediný nedovedl říci, kdy a za jakých okolností se klade genitiv záporový. Ani jediný z nich nevěděl, čím se řídí pořádek slov v české větě. Některé poučky znají mladí inteligenti jen v té podobě, v které se jim učili na obecné škole, a i tu někdy chápou špatně. Na př. na otázku, kdy se píše ve větě *jednoduché* čárka, odpovídají prostoduše: „Čárka se píše před že, aby, ale.“ Dovedou říci, že se výraz rozšířený od rozvitého pozná podle toho, že lze mezi jeho členy vložit spojku *a*, ale významový základ tohoto rozlišení vůbec neznají a nad praktickým příkladem jsou většinou úplně bezradní. Kdybych měl shrnouti své dlouholeté a bohaté zkušenosti s absolventy českých středních škol, musil bych bohužel říci, že dnešní střední škola vůbec nedovede své žáky naučit správnému a *uvědomělému* vyjadřování v mateřském jazyce.

Ptáme se ovšem po příčinách tohoto nemožného stavu. Nejsou tajemstvím; vždyť se o nich už od doby Zubatého a Ertlovy psalo a vykládalo mnohokrát. Je to především podivuhodná skutečnost, že až do nedávna nebylo v učebních osnovách vůbec pamatováno na soustavný výcvik jazykový ve vyšších třídách středních škol; od kvinty do oktávy slyšel žák o mateřském jazyce zpravidla toliko při opravování písemných úloh, ale to byly jen pouhé nahodilé poznámky, které ani nemohly jít do náležité hloubky a pro důležité poznání *soustavy* jazykových prostředků neměly významu. Vyšší střední škola by mohla svou povinnost k mateřskému jazyku splnit, kdyby aspoň tři hodiny týdně byly věnovány soustavnému výcviku jazykovému a kdyby jich ovšem bylo účelně a svědomitě využito. To je však zase jiná věc. Víme až příliš dobře, že učit úspěšně mateřskému jazyku není úkol snadný; předpokládá u učitele důkladnou znalost celé jazykové soustavy i každého jednotlivého jevu jazykového, a nadto i vlastní dovednost ve správném a uvědomělém vyjadřování a bystrý postřeh pro každou nepravidelnost a zvláštnost v jazykovém projevu. Vyžaduje to dále také dobré přípravy a zkušenosti methodické. Na učení jazyku, má-li býti úspěšné, nelze ve škole jít s pouhými výklady, které by si žáci doma zopakovali, které by se druhou hodinu vyzkoušely — a hotovo! Takové výklady jsou teprve první krůček k *vlastnímu* učení, k praktickému výcviku jazykovému; a ten je třeba napřed podrobně promyslit a připravit, nemá-li být čirou improvisací. Když se zeptáte abiturientů českých středních škol, zdali se takhle nějak učili ve škole, odpovídají vám: „Ne, my jsme probírali jen

literaturu." Některý vám řekne honosněji: „My jsme měli jen literární vědu." Jsou zajisté výjimky od těchto obyčejů, ale sám zatím spolehlivě vím jenom o třech. Ostatně ani nemůžeme mít profesorům češtiny ve vyšších třídách za zlé, že od pracného učení jazyku utíkají k pohodlnějšímu přednášení o literatuře a k četbě; nemají, podle čeho by učili. Není dosud vhodné učebnice českého jazyka, která by mohla být vodítkem při nesnadném výcviku jazykovém na nejvyšším stupni. Tento nedostatek musí být napraven co nejdříve.

V nižších třídách středních škol se věnuje jazyku víc pozornosti, ale v nich právě trpí učení oním formalismem gramatickým. Probírá se zpravidla hlavně theoretická mluvnice, popis jazyka a rozbor vět, ale zanedbává se vlastní jazykový výcvik; učí se mluvnici, nikoli jazyku, nikoli správnému a uvědomělému vyjadřování. Příčina je tu zase v nedostatečném zřeteli učebnic ke skutečné vyjadřovací praxi a v nepostačujícím počtu hodin; ve všech třídách nižší střední školy by mělo být jazyku mateřskému vyměřeno šest hodin týdně, aby se mu mohlo učit každý den. To není požadavek upřílišený; na sovětských školách tohoto stupně se jazyku věnuje osm až deset hodin týdně. Skoro groteskně zní, když k tomu připomeneme, že v novém návrhu na rozdělení hodin bylo mateřskému jazyku u nás nyní přiznáno po čtyřech hodinách týdně, t. j. méně, než míval dříve!

Daleko jsme také od nezbytného požadavku, aby učitel českého jazyka sám znal důkladně svůj předmět, t. j. novočeský jazyk. Dosud se u nás rozumělo jakoby samo sebou, že se profesor češtiny doopravdy učil novočeské mluvnici teprve po svém ustanovení, když byl nucen vykládat ji žákům. Příprava učitelů na učitelských ústavech rovněž nebyla ani dost účelná ani dost důkladná. A návodu, jak provádět ve škole praktický výcvik jazykový, nedostávalo se u nás nikomu na žádné škole; prostě se o to nedbalo.

Musíme se tedy i my naučit dívat se ve škole na jazyk jako na nástroj vyjadřování, který má sloužit životu. Musíme nadobro opustit nezdravý předsudek, že stačí, když se i ve školách jazyk formalisticky studuje sám o sobě bez zřetele k praktické aplikaci; ta musí být naopak vlastním a konečným cílem. V tom promluvil V. P. Potěmkin také k nám.

Jiří Haller.

Květnová soutěž na nové knihy pro mládež.

K prvnímu státnímu svátku 28. října v osvobozeném státě vypisuje Ústřední učitelské nakladatelství v Praze, které je majetkem odborových organisací

učitelských, dvojí soutěž na nové knihy pro mládež. Do první skupiny budou přijímány rukopisy v rozsahu nejméně 10 tiskových archů, určené mládeži od 7. do 15. roku.

I.	cena	40.000	Kčs
II.	„	25.000	„
III.	„	15.000	„
IV.	„	10.000	„
V.	„	5.000	„

Do druhé skupiny budou přijímány rukopisy v maximálním rozsahu 3 tiskových archů, určené mládeži od 9. do 11. roku.

I.	cena	8.000	Kčs
II.	„	5.000	„
III.	„	3.000	„

Vedle ceny se autorům zaručuje i obvyklý honorář v procentech z vydaných knih. Nakladatelství si vyhrazuje vydati za obvyklý honorář i dobré práce cenou nevyznamenané.

V porotě zasedají zástupci Výzkumného pedagogického ústavu v Praze a v Brně, Ústřední odborové rady učitelské, zástupce Syndikátu českých spisovatelů a zástupce nakladatelství.

Námět prací může býti vybírán úplně libovolně, nakladatelství však očekává, že všechny práce budou prodchnuty novým duchem a nebudou nijak v rozporu s idejemi, na nichž budujeme nový život v republice. Soutěž je anonymní. K rukopisům autoři přiloží zalepenou obálku se svou adresou; obálka bude označena heslem a názvem předložené práce. Rukopisy do soutěže se přijímají do 28. února 1946. Výsledek soutěže bude ohlášen 5. května 1946.

DROBNOSTI.

CO DĚLAT? Redakce Naší řeči i Kruhu přátel českého jazyka stále docházejí rozličné rady a návrhy, co všechno by se mělo dělat, aby se spolu s budováním lepšího života zvýšila i úroveň našeho vyjadřování. Téměř všichni pisatelé svorně žehrají na tisk a na rozhlas, zvláště na úřední zpravodajství, a dožadují se povinné jazykové censury. Na doklad uvedeme návrh p. dr. Jaroslava Podobského, neboť je hned také podrobně promyšlen. P. dr. Podobský píše: S radostí jsem v Naší řeči četl o činnosti Kruhu přátel českého jazyka za nesvobody a dává mi to představu o jeho plánech pro přítomnost a budoucnost. Ale zdá se mi, že to všechno bude málo a že soukromá péče nestačí; měly by zasáhnout i naše úřední instituce. Především by měl být zřízen ústav českého jazyka, a to pro theoretické bádání i pro praktické šíření jazykové kultury. — V rozhlase je třeba zase zavést krátké relace jazykové poradny, a to buď denně, nebo aspoň jednou až dvakrát týdně. Je ku podivu, že nebyly dosud obnoveny; že by na ně ne-

bylo místa dnes, kdy Praha vysílá čtyřmi stanicemi? — Denní tisk by měl denně nebo aspoň jednou až dvakrát týdně otiskovat ve výrazné úpravě třířádkové až pětiřádkové noticky dodávané z jazykové ústředny, asi jako bývaly noticky propagující spoření, zdraví, sběr. — Mnoho by mohla vykonat škola. Odborný tisk učitelský by měl v každém čísle věnovat 10—12 řádek na krátké poučné (nebo i opravné) noticky z jazykové ústředny. Rozumí se, že největší význam má sama jazyková příprava učitelů, a to nejen odborných učitelů a profesorů češtiny, nýbrž všech učitelů bez výjimky. — Jazykové kazy pronikají také do dekretů, do vládních nařízení a p. a z nich se ovšem šíří zase dál. Proto by měl být v úřadě předsednictva vlády i u předsednictva Národního shromáždění ustanoven vynikající jazykový odborník, který by byl s to bez porušení smyslu opravovat kazy v jazyce. Podobného opatření by bylo třeba i pro ministerstva a ostatní ústředny, neboť i ony vydávají mnoho výnosů, často nedokonalých po jazykové stránce. A to ještě zbývají úřady II. a I. stolice; také u nich by mělo být spolehlivě postaráno o jazykovou úroveň aspoň všech oznámení veřejných. — V knižní produkci a v divadlech je zvláště třeba důsledné péče o jazyk, a to péče co nejdokonalejší a přitom na výsost taktní; u produkce básnické by korektor neopravoval sám, nýbrž upozornil by básníka na vady jeho mluvnice. Je však otázka, zdali na to postačí soukromá péče nakladatelů (divadel); podle dosavadních zkušeností je to většinou velmi pochybné. — S tím souvisí i potřeba jazykových poraden pro každého: pro reklamu, nápisy, pro vnitřní písemnosti podniků atd. — A konečně zbývá potřeba jazykových buněk v rozhlase (pro jazykovou censuru jeho vlastních relací), v ČTK a v redakcích novin. — Jak veliké jsou to úkoly, jakého množství dobrých a zároveň taktních strážců jazykové správnosti je tu třeba! Vypadá to jako úkol nadlidský, ale myslím, že jen pro lidi nestatečné. —

K tomuto návrhu a ke všem ostatním připojujeme stručnou zprávu o tom, co se už dnes dělá ke zvýšení jazykové úrovně. Na prvním místě uvádíme jazykovou poradnu při Naší řeči a při Kruhu přátel českého jazyka, která pracuje pro několik nakladatelství a je žádostmi o revisi rukopisů takřka zaplavována. Také ona by ovšem potřebovala několik dalších znalců jazyka, kteří by dovedli texty spolehlivě a pohotově opravovat. Mimo to denně vyřizuje jazyková poradna množství dotazů písemných i telefonických; zvláště ráda slouží redakcím denního tisku, které si zvolna zvykají užívat jejích výhodných a nezištných služeb. Z jazykové poradny je řízena také práce, kterou na očistu jazyka v novinách koná tiskový odbor ministerstva informací: pásmo stručných pokynů o správném jazyce a o chybách, které se v tisku vyskytnou, a stručné výklady o rozličných stránkách vyjadřování, určené hlavně pro tisk krajinský; obojí tyto práce vycházejí na pokračování v Československých informacích, které tiskový odbor vydává. Dále užila jazyková poradna nevšední ochoty Československé obce sokolské a šíří zájem o mateřský jazyk také s její vydatnou pomocí a jejím prostřednictvím,

a to tak, že připravuje pro Pokyny ČOS stručné proslovy o jazyce, určené žactvu, dorostu i členstvu všech jednot. Tato práce jazykové poradny se setkává s velikým porozuměním, jak svědčí dopisy docházející od tělocvičných jednot sokolských. Podobná součinnost by se měla nyní rozšířit i na jiné kulturní instituce, ale zatím nemáme k tomu dost pracovníků; ti, kdo jsou schopni a ochotni pracovat, jsou už dnes tak přetíženi prací, že nemohou ani pomyslit na další rozmnožování svých úkolů.

O tom, co dělá nebo chystá český rozhlas ke zvýšení své jazykové úrovně, přinesla zprávu „Práce" 17. 10. 1945. Podle ní všichni hlasatelé, reportéři, zpravodajové a redaktoři, herci a recitátoři i učitelé v jazykových kursech dostanou tištěný přehled všeho, v čem se nejčastěji chybuje, a projdou krátkým kursem s thematem „Hleďme my sobě své mateřštiny!" V kursu přednáší prof. dr. Fr. Oberpfalcer; on bude také řídit jazykovou poradnu při rozhlasovém odboru ministerstva informací. Hlasatelé budou mimo to mít povinná týdenní shromáždění pod vedením profesora fonetiky B. Hály. Doufá se, že se tím jazyková úroveň rozhlasu zvýší. Ostatní úkoly, o kterých mluví p. dr. Podobský, jsou patrně mimo dosah a mimo iniciativu jazykových odborníků; jistě nás mrzí, když v úředních projevech i z nejvyšších míst čteme a slýcháme vážné chyby jazykové, a byli bychom šťastni, kdyby právě takovéto projevy byly po jazykové stránce vzorné, — ale podnět k nápravě v této oblasti by asi musil vyjít z úředních míst samých. Doufejme, že se i toho časem dočkáme.

Hlavní úkol čeká české školy; na jiném místě tohoto sešitu NŘ jsme už řekli, že bude třeba učitelů dokonale vzdělaných v mateřském jazyce a bude třeba nových, dokonalých učebnic českého jazyka, které by neučily jen mluvnickému názvosloví a pasivní znalosti jazyka, nýbrž přímo a především dobrému vyjadřování. Výzkumný ústav pedagogický je nám zárukou, že takové učebnice budou co nejdříve, stejně jako bude provedena jazyková revise všech učebnic ze všech oborů a ze všech škol. Jen jedné věci jsme se dosud nedočkali: aby byl náležitě zvýšen počet hodin věnovaných ve škole mateřskému jazyku, a to na všech stupních. Co se nám za války zdálo samozřejmé a nevyhnutelné, bude si dnes musit svoje uskutečnění patrně teprve vybojovat. Ale v tom s jazykovými odborníky půjde zajisté celá česká veřejnost, neboť mateřský jazyk je a musí být hlavním zájmem české školy.

Na zřízení ústavu pro český jazyk se pomýšlí, jako se na ně pomýšlelo po první světové válce. Nevíme však, zdali se ho dočká ještě naše pokolení. Nebylo by také dobře, kdybychom s hlavní prací čekali teprve na něj. Nechť každý začne sám u sebe a podle svých sil a prostředků napravuje chyby v svém vyjadřování, neboť to je jediná záruka, že se úroveň jazyková opravdu začne lepšit. Bez tohoto společného úsilí by nám žádná jazyková instituce nemohla pomoci.

LAMOR. V lidové mluvě na Litovelsku, také na Olomoucku i Prostějovsku užívá se tohoto slova k označení psa, velkého „jícníka“, ale také člověka — jedlíka. Říká se „hladný jako lamor“. Dále se slova lamor užívá o nějakém zvířeti, zvláště domácím, které se dobře vydařilo. O velkých, vykrmených vepřích vyslovují hospodyně svoje uznání slovy: „Máte to pěkné lamory.“

Etymologie tohoto podivného slova mi dlouho byla docela nejasná. Svitlo mi, teprve když jsem přečetl v časopise „Litovelský, šternberský a šumperský kraj“ z r. 1933, č. 8, 9, 25, článek Vl. Novotného „Dědictví po kapitánu mušketýrů Alex. Lamorovi v Litovli (r. 1754)“. Historie ta je zajímavá a stojí za povědění.

Roku 1750 byl v Litovli mezi velícími důstojníky oddílu vojska kapitán Alexander de L'amore. Z milostného poměru, který měl s Marií Annou Jiříkovou, dcerou majitele tamního šenkovního domu, narodil se v Praze hoch Alexander, zvaný Sinnebourg, též Lamor, ba i Jiřík. Otec odkázal tomu synu svůj značný majetek a padl brzy potom (v červnu r. 1757) v Praze za obléhání města Prušáky; matka zprvu provázela otce na vojenském tažení a r. 1762 zemřela v Litovli. Jejímu synovi se dostalo pečlivého vychování. Kromě majetku po otci mělo mu připadnouti ještě dědictví po matce i po babičce; obě byly dosti zámožné. Tu se však zjistilo, že má vlastní sestru Annu Josefu. Musil se s ní o majetek rozděliti stejným dílem, a to těžce nesl. Stal se vojákem, neboť v jeho žilách kolovala po otci vojenská krev, a žil vesele, zvláště když dostával ze svého podílu po rodičích peníze. Naposledy to bylo 590 rýnských r. 1786. Tehdy mu bylo 36 let. Sloužil jako strážmistr u 1. pluku karabiníků vévody Alberta pod velitelstvím plukovníka hrabě Fr. Hodice. O jeho dalších osudech není nic známo.

Myslím, že slovo „lamor“ vešlo v užívání venkovanů podle jména Alexander Lamor, kterého od doby, kdy dospěl v muže, syn kapitánův a M. A. Jiříkové důsledně užíval. Byl to mladý, silný, zdravý člověk, voják, plný života. Těšil se nepochybně také dobré chuti k jídlu a při tom prospíval jistě dobře, aspoň na těle. A tak se mezi lidem po něm zachovala památka jeho jména. *M. Remeš.*

MÁČKA (NŘ. XXVII, 106; XXIX, 47). Podle zprávy p. uč. Aug. Jar. Doležala se vyslovuje *mačka,* s krátkým *a,* též v Pyšelích. *V. M.*

[PŘÍDĚLCE] — PŘÍDĚLNÍK; [NASÍDLENEC] — OSADILEC. Rozdělování a osidlování (tak, prosím, s krátkým *i*) zabrané zemědělské půdy si též vyžaduje některých nových názvů. Dekret presidenta republiky mluví o *přídělcích,* t. j. těch, jimž byla přidělena zemědělská půda a majetek (kdekoli, i uvnitř země) do užívání, držby nebo do vlastnictví. Hledá se však ještě jméno pro občany, kteří přicházejí do pohraničního území, aby se tam ujali zabraného majetku. Bylo užito názvu *nasídlenec.* Tak vykládá brněnské Slovo národa (14. VIII. 1945) a ptá se, jaký je názor jazykozpytců.

Myslíme tedy nejprve, že slovo *přídělce* není šťastné. Jména na *-ce* tvořená

ze základních kmenů slovesných nebo i od dějových substantiv mají význam aktivní, t. j. označují toho, kdo něco dělá: rádce radí, soudce soudí, škůdce škodí, dozorce vykonává dozor, t. j. dozírá, odpůrce klade odpor, t. j. odporuje, plátce platí, příkazce přikázal, nájemce najímá atd. Podle toho znamená „přídělce" toho, kdo přiděluje, nikoli toho, komu se přiděluje. Chceme-li zůstati u základu „příděl" (a myslíme, že to je nutné, neboť se všude mluví o přídělech a o uchazečích o příděl), můžeme užíti jenom slova *přídělník*. Vztahy substantiv na *-ník* k základům jsou hodně pestré a najdeme pro naše slovo „přídělník" (= ten, kdo dostal, kdo má příděl) obdobu v slovech příkazník (= kdo dostal příkaz, byl přikázán), plnomocník (= kdo dostal plnou moc), deputátník (= kdo dostává deputát), podílník (= kdo má podíl) atp.

Slovo *nasídlenec* se nehodí pro svůj základ. Vždyť přece jde o osidlování, nikoli o nasidlování. Proto by bylo lepší slovo *osídlenec*. A tak také skutečně v poslední době zpravidla čteme. Nemůžeme říci, že by to bylo slovo špatné, ale jistou závadu přece má. Je tomu právě naopak než u slova „přídělce". Tam nám vadilo, že se pro pojem passivní užívá slova s významem aktivním. Zde máme naopak slovo významu passivního. Příklady „poraženec, propuštěnec, chráněnec, nalezenec, poškozenec, opatrovanec" atd. osvětlují passivní význam slov na *-enec* dostatečně. A proto se nám zdá, že by „osídlenec" bylo dobré jméno pro ty, kdo byli někde osídleni nedobrovolně, že však není dosti důstojné pro lidi, kteří — aspoň většinou — z vlastní vůle a rádi odcházejí do pohraničí. Tu bychom pro tvoření měli raději vyjíti z příčestí činného než z příčestí trpného. Ale *osídlilec,* tvořené podle vzoru povstal - povstalec, přestěhoval se - přestěhovalec, bychom doporučiti nemohli, protože není libozvučné (osídlilci). Musíme si tedy najíti jiný, vhodnější základ. Tím je sloveso *osaditi,* sice trošku zastaralé, ale pěkné a dobré. Můžeme ho užíti aktivně: „Na Čejči manžel Marie Terezie osadil svoje krajany z Francouzska" (Herben), nebo zvratně: „Všecka země bude před vámi; osaďte se a obchod veďte v ní a vládněte v ní" (Kralická bible). Od tohoto slovesa se utvoří slovo *osadilec*. A to bychom doporučovali jako jméno pro ty, kdož se při osidlování osadili na části uvolněné půdy v našem pohraničí. *V. Š.*

Předplatné na rok 1945 činí Kčs 35·—.

„Naše řeč" vychází v desíti sešitech o 24 stranách, a to každého měsice, vyjímajíc prázdniny za roční předplatné 35 Kčs, s pošt. zásilkou 36 Kčs. Jednotlivá čísla jsou po 4 Kčs.

Předplatné přijímají všechna knihkupectví, zejména nakladatelství Šolcovo a Šimáčkovo v Praze II, Spálená ulice č. 29. — Přihlášky předplatitelů, reklamace nedodaných čísel a podob. vyřizuje jen administrace „Naší řeči" tamtéž.

Přejímati výklady „Naší řeči" ve větším rozsahu do jiných spisů lze jen se svolením redakce.

Příspěvky rukopisné, časopisy výměnou a knihy na posouzení posílejte odpovědnému redaktorovi dr. Jiřímu Hallerovi v Praze XVI. Xaveriova 1. Redakce odpovídá dopisem jenom na dotazy, ke kterým je připojena známka na odpověď.

„Naše řeč" čís. 7.—8. Dne 30. října 1945. — Vydává za III. tř. České akademie věd a umění v Praze nakladatelství Šolc a Šimáček, spol. s r. o. v Praze. Redakční rada: Jiří Haller, Kvido Hodura, František Oberpfalcer, Emil Smetánka, Vladimír Šmilauer. Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. Vychází 10krát do roka. Užívati novinových známek povoleno. „Dohlédací poštovní úřad Praha 25." Tiskli Pour a spol. v Praze I.

Naše řeč

ROČNÍK XXIX.
ČÍSLO 9-10. 1945.

Vladimír Šmilauer:

Jména našich stromů.

Viz NŘ. XXVI, 162 n., 193 n., 217 n.[1])

III. Nová doba česká (od r. 1780).

V nové době se počet jmen našich stromů zdvojnásobil. To souvisí s rozvojem vědecké botaniky, hlavně však s rozkvětem zahradnictví a lesnictví, zavádějících k nám mnoho nových druhů stromů. Nová jména můžeme podle původu roztříditi na jména:

A. lidová (ať už vytvořená z domácích základů, nebo přejatá od sousedních národů);

B. uměle vytvořená;

C. přejatá ze slovanských jazyků;

D. přejatá z jiných jazyků (hlavně jména mezinárodní).

[1]) V těchto částech byla probrána: I. Doba praslovanská a obecně slovanská. II. Starší doba česká (do r. 1780). Pro rušivé zásahy censury nebylo možno tenkráte v uveřejňování studie pokračovati. Censurou zvláště postižený odstavec c) na str. 197 třeba upraviti takto: c) Na změnu slova *dřín* v *modřín* působila asi polština. V polských herbářích XV. a XVI. stol. je běžná podoba modrzew (Rostafiński, Symbola I, 105, má doklady od r. 1417, Majewski od r. 1534); vedle toho je modrzeń, vyskytující se také v ukrajinštině jako modreń, mudriń, modryna, mudryna atp. (Makowiecki 201). Protože se jistě cítila potřeba rozlišit pojmenování stromů tak sobě nepodobných, jako jsou modřín a dřín, byl tvar „dřín“ podle polského „modrzew, modrzeń“ upraven na „modřín“.

A. Jména lidová.

Sem zařazujeme jména, která byla zaznamenána sice až v době nové, ale ještě před Preslem. Presl je většinou označuje jako „prostonárodní“. Říkáme-li „lidová“, nesmíme, aspoň většinou, mysliti na široké vrstvy lidové, nýbrž na české panské zahradníky a lesníky. K tomuto původu ukazuje, že jsou to často jen překlady jmen cizích. — Především sem patří jména jednotlivých druhů dubu a vrby.

1. Jednotlivé druhy *dubu* Quercus neměly v starší době ustálených českých názvů.[2]) Vytvořilo je až novější lesnictví; jsou to: dub letní neboli křemelák (Q. robur L. = Q. pedunculata Ehrh.); dub zimní neboli drnák (Q. sessilis Ehrh. = Q. sessiliflora Salisb.); dub pýřitý neboli šípák[3]) (Q. lanuginosa Lam. = Q. pubescens Willd.).

Adjektivní přívlastky jsou jasné: dub *letní* kvete o čtrnáct dní dříve než dub *zimní* a dub *pýřitý* má pýřité listy. Jakého původu jsou však substantiva? Podotkněme nejdříve, že jejich význam není vždycky stejný. Způsob právě uvedený a dnes běžný pochází z knihy bratří Preslů „Flora Čechica“ 1819/199: křemelák, drňák,[4]) šipák. Tak je tomu i v Preslově Všeobecném rostlinopise 1846 (drnák) a v botanikách dalších (z nich má Sloboda 1852 zase dr*ň*ák). Ale Havelka v „Umění lesním“ 1823/54, 57, a F. J. Rýč, Vyobrazení nejzáležitějších zdejších stromů a keřů 1826/13, 17, nazývá dub letní drnákem a dub zimní šipákem neb křemelákem. A zdá se, že toto rozdělení jmen — zaznamenané zkušeným lesníkem — je původnější; neboť *křemelák* je ruský „dub kamennyj“, německá „Steineiche“, a to je dub zimní. *Drnák* jistě nelze s Polívkou IV, 178 odvozovat ze slovenského adj. driečny „pěkný, ztepilý, silný“. Myslil bych spíše na východočeské adjektivum drnatý „svalovitý“ (Jungmann I, 480), od něhož je slovo drnák odvozeno tak, jako je ze špičatý špičák, z paličatý paličák. *Šipák* je jméno dané podle pýřitosti, připomínající některé druhy šípků (šípů), na př. růži křovištní Rosa dumetorum, růži kožolistou Rosa coriifolia. Vzorem mohlo býti německé

---

[2]) Jakub Menšík z Menštejna v pojednání „O mezech, hranicech, soudu a rozepři mezní“ z r. 1600 zná jen latinská jména (robur, quercus, ilex). Viz výňatek v Bitnarově „Zrození barokního básníka“ 248. U Rohna 1764 je Robur - dub nejtvrdší, Cerrus - dub jiný, Ilex - svída, Suber - pantoflový strom.

[3]) Často s krátkým *i*: Presl, Jungmann, Čelakovský, Flora bohemica, Klika-Procházka.

[4]) Nesmí nás mýlit, že drňák má u Presla latinské jméno Quercus Robur, což v nové době znamená křemelák. Linné nazýval oba tyto druhy Q. Robur a lišil je jen přidáním písmen α (křemelák) a β (drnák).

jméno Hageeiche (Hagerose = šípek, Hagebutte = jeho plod). Polívka IV, 179 myslil na srbské slovo šipak „růžový keř“, prý pro nízký, křovitý vzrůst šípáku.

Jména jiných druhů dubu byla přejata z jihoslovanštiny (plut, česvina) nebo z latiny (cer).

2. Z hojných druhů *vrby* Salix (Enumeratio 1935 zná 23 druhů domácích a 4 cizí vedle mnohých kříženců) mají obecná jména již uvedená *jíva* Salix caprea L. (NŘ. XXVI, 167: praslovanské; praslovanské je také jméno *rokyta*) a *červenice* Salix purpurea L. (NŘ. XXVI, 195: po prvé u Matthioliho). V nové době se objevují jména další:

a) *Mandlovka* Salix pentandra L.

Jméno toto uvádí po prvé Presl 1846/1405 jakožto lidové. Vedle toho však uvádí také (a další botaniky po něm) *vrbu mandlovou* Salix triandra L. = S. amygdalina L.[5]) Tato vrba mandlová se tak jmenuje pro tvar svých listů (téhož původu jsou cizí jména amygdalifolia, saule à feuilles d'amandier, almond-leaved willow, Mandelweide). Jak se však jména mandlovka dostalo druhu S. pentandra? Je to zase jen záměna jako u křemeláku-drnáku? Nebo snad vzniklo toto jméno z nahořkle kořenné chuti kůry? Se stanoviska terminologického není jistě blízkost obou názvů (vrba mandlová a vrba mandlovka) pro dva rozdílné druhy nic výhodného. Klika-Procházka 44 má, jistě lépe, pro S. pentandra název vrba pětimužná, pro S. triandra pak vrba mandlová nebo trojmužná.

b) *Konopina* Salix viminalis L.

Jméno konopina uvádí Jungmann z Dobrovského a Puchmajera. V botanikách se tento druh jmenuje častěji vrba ohebná (Presl, Sloboda, Opiz), košařská (Presl, Čelakovský, Flora bohemica, Polívka), košikářská (Kavina, Klika), a až zase v nejnovější době se objevuje konopina jako synonymum (Kavina, Klíč). České jméno vzniklo podle německého Hanfweide, ale podnět tohoto pojmenování není zcela jasný. Nejspíše je jím podobnost listů.

c) *Bělice* Salix alba L.

je u Presla 1846/1406, u Čelakovského atd.; vedle toho je vrba bílá. Tvoření zcela jasné. Odrůdou vrby bělice je *potočnice*.

d) *Potočnice* Salix vitellina Ser.

Jméno potočnice (podle něm. Bachweide) je ve spisu Flora

[5]) V Čelakovského Prodromu II, 128 se této vrbě říká také mandlovka, ale sám Čelakovský toto jméno v Analytické květeně opustil (mandlovka je také u Rýče 1826/79).

Čechica 1819/204, u Staňka 1843/391, u Presla 1846/1406, Slobody 1852/274. Synonymem k tomu je *zlatolýčí.*

e) *Zlatolýčí* Salix vitellina Ser.

Podle Jungmanna se vyskytuje po prvé ve Vídeňských listech r. 1813 v podobě zlatolyk. V Havelkově Umění lesním 1823/98 je zlatolejčí (Salix helix); dále u Dundra 1823/77 a u Dobrovského. Jméno toto se (stejně jako slovenské zlatica a něm. Goldweide) vztahuje k žloutkovitě nebo červeně žlutým větvím. Jinak se Salix vitellina jmenuje vrba žloutková (Klíč 750) nebo žlutá (Kavina 375).

3. a) Olše *lípalíska* Alnus incana Mönch.

Jméno toto se vyskytuje v botanikách od r. 1819, a to s některým kolísáním:

lipaliska: 1819, 1846 Presl, 1868 Klika;
lipoliska: 1852 Opiz;
lipalieska: 1853 Reuss (jakožto slovenské lidové);
lípalíska: 1873 Čelakovský atd. dodnes.

V některých botanikách (1852 Sloboda, 1928 Klika, 1942 Klika-Procházka) je jenom název olše šed(iv)á. Nejstarší doklad je u Jungmanna II, 331 ze Zlobického: „lipališka? = bílá volše". Táž podoba je i u Šumavského 1851. Dobrovský má jen tvar liška.

Šulek, Jugoslavenski imenik bilja 199, s tímto slovem srovnává jméno lipolist (Tilia microphylla) a jím se řídí Polívka IV, 162. Ale takový výklad nevyhovuje hláskově ani významově. Je-li Reussovo slovo skutečně lidové, musíme při druhém členu myslit na lísku, botanicky olši nejblíže příbuznou. Zlobického podoba by podle toho byla porušena. První člen připomíná lípu; ale jaká je toho příčina věcná, říci nedovedu. Třeba tedy toto slovo zatím pokládati za nejasné.

b) *Linda* Populus alba *L.*

je rovněž slovo ne dosti jasné. V nářečích je dobře doloženo. Bartošův Dialektický slovník moravský uvádí jméno „linda = topol vlašský"; Kolaja (z Kyjovska) a Kálal (ze Slovenska) mají „linda = topol"; Kott VI, 866 cituje z lidové písně moravské „Podívej se, milá, na tu suchú lindu, až se rozzelená, teprv k tobě přindu"; podle Regala (u Kotta) je na Kyjovsku také podoba lindík = topol. V nářečí českomoravském je odchylný význam, totiž vrba červená, košikářská (Hošek I, 98 z Polenska).

Polívka IV, 147 říká: „Ač zdá se souviseti s něm. Linde, přece dlužno odvozovati spíše od stslov. kmene *lin-* = línati, vzhledem k plsťnatým, později olysalým mladým větévkám a k plsťnatému

rubu listův." Ale ze slovesa (liňati) není možno utvořiti substantivum příponou *-da.* I přes značný významový skok — u jmen stromů však nijak ojedinělý — je výklad z německého slova Linde (lípa) přece jen nejpravděpodobnější.

c) *Maďal* Aesculus hippocastanum L.,

jedno ze synonym kaštanu koňského, objevuje se od vydání spisu Flora Čechica 1819/83. V krásné literatuře se „maďal" vedle obyčejného „kaštan" vyskytuje zřídka. Materiál Slovníku jazyka českého má doklady ze Šmilovského 1885, Kronbauera 1890 a K. M. Čapka Choda 1912, 1921. Podle Presla (1820/ř. 35; 1825/216) je to jméno lidové. Polívka II, 306 upozorňuje na maďarské slovo magyal, t. j. durman, jehož plodům se prý ostnité tobolky kaštanu nápadně podobají. Ale vskutku znamená magyal v maďarštině cesminu (Ilex), někdy také hlodaš (Ulex), v nářečí i šípák (Quercus lanuginosa), nikdy však durman (to je maďarsky maszlag). Polívka se stal obětí omylu v Brábkovu slovníku maďarsko-českém; v něm bylo při používání maďarsko-německého slovníku patrně zaměněno Stecheiche, Stechginster (cesmina, hlodaš) za Stechapfel (dorman). Protože však naše slovo maďal je původu slovenského (Kálal s. v. gaštan; Kott X, 621), je skutečně možné, že maďarské slovo je jeho pramenem; byl by zde ovšem podobný významový skok jako u lindy (lípa - topol). G. Reuss 487 odvozuje jméno maďal z ruštiny, ale v ruštině podobného slova není.

d) *Jerlín* Sophora japonica L.

Jméno toho východoasijského stromu se objevuje v Rostlináři 1820/ř. 54 s poznámkou *O,* t. j. „z obyčeje vzaté", potom 1846 atd. Původ jména je neznám a jeho lidovost pochybná.

4. Některá jména jsou původu karpatského, zvláště tatranského, a vyskytují se proto i v polském nářečí podhalském:

a) *Kosodřevina* Pinus mugo Turra

je karpatské synonymum kleče (což je jméno původní na Krkonoších); slovenské podoby jsou kosodrevina i kosodrievä, podhalské kosodrzew i kosodrzewina. Do českého botanického názvosloví uvedli slovo kosodřevina 1819 Preslové (FČ 202: sosna kosodřevina). Pro výklad se nabízí srovnání s německým slovem Krummholz (tak již Jungmann). Machek (písemně) namítá, že adj. kosý znamená jen „šikmý, příčný", nikoli „křivý", a myslí proto raději na původní polské kozodrzew (-ina), což Berneker I, 595 spojuje správně s „koza". Bylo to asi hanlivé jméno pro všechny nízké stromy kozami okusované. Kosodřevina by pak bylo vzniklo lidovou etymologií. Proti tomu lze namítnouti, že adj.

kosy v polštině znamená i „křivý, srpovitý" i že bychom v lidové etymologii mohli méně předpokládat směr vývoje od častějšího výrazu koza (koza, kozica je na Tatrách „kamzík") k řidšímu výrazu kosý než naopak.

b) Limba Pinus cembra L.

je lidové slovo slovenské (vedle limbora, limpora), polské a slovinské (také v maďarském nářečí ipel'ském je limba-fa). Odvozuje se všeobecně (Jungmann, Miklosich, Berneker, Brückner) z německého slova Leimbaum (staré limbôm), znamenajícího javor mléčný Acer platanoides L. Mohlo by býti vytčeno jako slabá stránka tohoto odvozování, že se podle něho jméno stromu listnatého a nížinného přeneslo na strom jehličnatý a typicky velehorský. H. Fischer, Mittelalterliche Pflanzenkunde 278, sice podotýká, že limbôm znamená ve staroněmeckých glossách také Pinus cembra, ale nelze nalézti, odkud Fischer tento svůj názor čerpal. Podle Erika Björkmanna, Die Pflanzennamen der althochdeutschen Glossen (Zeitschrift für deutsche Wortforschung II, 217) je lînboum, lîmboum v glossách vždy jen „ornus" a to znamená podle Schradera javor mléčný, podle Fischera-Benzona klen (horský druh javoru).

Máme-li však na mysli prudké a překvapující významové skoky ve jménech stromů, můžeme onen tradiční výklad přijmouti. Připomenouti sluší, že slovenské podoby limbora, limpora nejsou dostatečně vysvětleny.

B. *Jména vytvořená uměle.*

1. Mezi uměle vytvořenými názvy jsou nejsilnější skupinou jména připomínající podobnost s některým jiným stromem. Máme tu několikerý způsob odvozování:

a) Příponou *-ovec* (srv. hulevník - hulevníkovec, vřes - vřesovec atp.):

Břestovec Celtis L., patřící do řádu jilmovitých (jilm = břest); od Presla 1820/ř. 146; u Matthioliho-Veleslavína se jmenoval železné dřevo.

Habrovec Ostrya Micheli je nejblíže příbuzný habru, k němuž se někdy přímo počítá jako Carpinus Ostrya L. U nás se vyskytuje v druhu Ostrya carpinifolia, habrolistá. Srovnej polské chmielograb, sch. črni gabr, crnograb, něm. Hopfenbuche. Jméno habrovec se po prvé vyskytá u Slobody 1852/283, později ojediněle; má je Slovník lesnický 1883, Mašl 1889, Konšelův Slovník lesnický I, 502.

Tisovec Taxodium Rich. je jméno napodobující název vědecký (taxoeidés, tisu podobný). Je po prvé u Presla 1820/ř. 149, u Kliky 1868/103, později jednotlivě (Kavina 346 ,Bayer 388, F. A. Novák I, 453). Jinak se tisovci říká *taxodie,* cypřiš bahenní (Polívka IV, 648).

Ojediněle se vyskytuje podobně tvořené slovo *zeravinec* Thujopsis (v. hyba, str. 205) ; u Polívky IV, 648.

b) Předponou *pa-* (srv. pakmín, pablen):

Pajasan, Ailanthus Desf., východoasijský strom, který byl r. 1751 přivezen do Londýna; české jméno dostal od Presla 1846/282, protože má „podlouhlé nažky podobné nažkám našeho jasanu".

Pamodřín, Pseudolarix Gordon, strom ze severovýchodní Číny, v Evropě známý od r. 1856; české jméno je v Klíči 1928/984, u F. A. Nováka I, 441 a v Příručním slovníku. U Kaviny se pamodřín jmenuje modřín čínský, u Bayera českého jména nemá, jiní (Polívka, Klika-Procházka) ho vůbec neuvádějí.

c) Zdrobňovací příponou *-ek* (srv. vemeník-vemeníček, kozlík-kozlíček):

Cypřišek Chamaecyparis Spach. obsahuje několik druhů severoamerických a japonských, do Evropy přinesených 1736, 1850, 1854, 1861. Dříve byly tyto druhy zařazovány mezi cypřiše. Presl 1846/1430 uvádí dnešní druh Chamaecyparis thyoides Britt., t. j. cypřišek kulovitý, jako kupres bílý Cupressus thyoides.

d) Sem lze zařaditi i jméno *jasanojavor* Negundo fraxinifolium Nutt., dané stromu, který byl r. 1688 přenesen ze Severní Ameriky do Evropy. Jméno to je slučovací složenina, napodobující německé slovo Eschahorn. Ale existence tohoto rodu není obecně uznávána. Polívka, Zahradník, Kavina, Klika 1928 a 1942 jej jmenují jen „javor jasanolistý"; Klíč 1928/165 jej pokládá za zvláštní rod, ale Enumeratio 1935/155, F. A. Novák II, 345 zase jen za druh javoru (Acer negundo L.). Presl jej nazývá *pajavec* (1825/208a; tak i Přír. slovník) nebo *pájavec* (1846/217). Toto jméno třeba vyložiti jako *pajav(or)ec.

e) *Liliovník* Liriodendron L., od Presla (1825/304: -io-, 1846/36: -ijo-) do Kliky-Procházky 61, má jméno podle názvu vědeckého (léirion = lilie; dendron = strom); jindy se mu říká *tulipovník, tulipník* (1820) podle něm. Tulpenbaum (L. tulpifera).

2. a) *Dřezovec* Gleditschia L.

České jméno u Presla 1846/440 (1820 gledička; novější gledičie).

Polívka II, 430 s ním srovnává dřězka „tříska“ a ruské dereza (čimišník křovitý atd.). Ale snad by bylo možno mysliti i na české slovo dřez. „Na večer a před deštěm sklánějí se lístky vzhůru a přiklánějí se těsně k sobě, takže se okraji střechovitě kryjí“; tvoří tedy jakoby nádobu.

b) *Nahovětvec* Gymnocladus LMK.

České jméno je asi od Polívky (II, 431: nahovětvec neboli libovec; dále na př. Zahradník 1907/191, Klíč 1928/224, Klika-Procházka 1942/89, Příruční slovník) a překládá se jím vědecké Gymnocladus (gymnos = nahý, klados = větev). Polívka se domnívá, že vědecké jméno je odtud, že po spadnutí listí vypadá strom velmi smutně; příčina je však jistě v tom, že listí je jen na špičce stromu. Starší název *libovec* je Preslův (1820/ř. 55 - libinovec; 1846/441 - libovec) a patří k „libý“ („strom ztepilý, okázalý, s košem pěkným“).

c) *Korkovec* Phellodendron Ruprecht,

zcela ojediněle u Kliky-Procházky 1942/34 nápodobou řeckého jména (fellos = korek; dendron = strom); jinak bez českého jména.

d) Zvláštního původu je slovo *zerav* Thuja L. Presl je omylem pokládal za staročeské jméno jalovce a označil jím příbuznou thuji. Vskutku je to však špatné čtení přídavného jména „žeřav(ý)“. Podrobnější výklad o tom je v NŘ. XXV, 277 n.

C. *Jména přejatá ze slovanských jazyků.*

1. *Ruská:*

a) *Čimišník* Caragana Lam.

je stromek (keř) pocházející ze střední a východní Sibiře a z Mandžuska; do Evropy byl zaveden r. 1752. Dnešní jeho ruské jméno je čiližnik (Majevskij 144; vedle dereza); u Daľa je i podoba čapyžnik. Preslovo přejetí se opírá o podobu uváděnou P. S. Pallasem ve Flora Rossica I, 1, 164: Tschimyslnik - Robinia frutescens. Ve spisu Flora Čechica 1819/149 a v Rostlináři 1820/ř. 54, 3 nazval Presl čimišníkem rod Robinia, kdežto Caragana bylo 1820 *hrachovník* (rusky gorochovnik, ukr. horochivnyk, pol. grochownik). Teprve Rostlinopis 1846 má Caragana = čimišník, kdežto rodu Robinia se dostává jména trnovník.

b) *Trnovník* Robinia L.

Východiskem je asi ruský název ternovnik, uváděný P. S. Pallasem ve vědeckém cestopise „Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs" 1771, II, 2, 741 (= Robinia Hododendron). Ale autorem českého jména není Presl. V. V. Havelka (jeho filologickým rádcem byl J. L. Ziegler) mluví v Umění lesním 1823/I, 111 o „akácii, kapinici, trnovníku = Robinia" a dovolává se pro termín trnovník „Zprávy o sázení a obdělávání stromoví", vydané 1817 J. Palkovičem; autorem této Zprávy je podle Riznerovy Bibliografie II, 331 Samuel Kaunic.

c) *Smokvoň* Ficus L.

Jméno toto zavedl Presl 1820/ř. 144,1 (smokva) jako slovanský název fíku. Je v ruštině (smokva), sch. (smokva) i v polštině (smokiew) a má asi společný pramen s gotským slovem smakka. Podle přímého svého udání vzal je Presl z ruštiny.

d) *Hřebenčík* = tamaryšek Tamarix gallica L.

Jméno, zavedené Preslem 1846/563 (Rostlinář 1820, Staněk 1843, Klika 1868 mají jen „tamaryšek"), je z ruského slova grebenščik (P. S. Pallas, Flora rossica I, 144: „grebenschik"; Iv. Dvigubskij, Načaľnyja osnovanija I, 1823/334: „grebenščik"); Majevskij 212 má *židovnik,* jméno, jehož užil Presl pro pojmenování rodu Myricaria: židovinník. — Také v polštině se objevuje slovo grzebiesznik.

e) *Škumpa* Rhus L.

Toto slovo pokládám za ukrajinské. Presl v Rostlináři 1820/ř. 52 zavedl podobu škumpina, od 1846/327 je však obecně škumpa. Za pramen udává Presl „illyrštinu", t. j. srbocharvátštinu (to po něm opakuje Jungmann, Reuss i Polívka). Ale ani Šulek, Imenik bilja, ani J. Barlè, Prinosi slovenskim nazivima bilja (Zbornik za narodni život 30, 31) takového jihoslovanského slova neznají. Zato v ukrajinštině je slovo *skompija* (Makowiecki 311); z ukrajinštiny proniká toto slovo zčásti i do ruštiny (Daľ je neuvádí jako zvláštní heslo, ale pod heslem „želtunica" připomíná jako synonymum „skumpija") a do polštiny (skąpja, skąpia). Z polštiny odvozuje Tiktin rumunské jméno scumpie, scumpina. — Jaký je přímý pramen Preslův, nelze zjistit.

Mezinárodním jménem škumpy je *sumach.* Vykládá se buď ze jména distriktu Sumacha = Šemacha = Šamak v chanátu Širvanském na Kaspickém moři, nebo z arabského slova summaq (k „samaqa", býti krásného vzrůstu); v. Hegi IV, 3, 218. U nás se vyskytuje u Veleslavína i Zalužanského, později jednotlivě

jako jméno stromu (Zahradník 166) nebo jako jméno barviva (v. Kott VII, 808).

Poznámka.

Z ruštiny je přejato i jméno *paklen* Acer tataricum L., vyskytující se někdy vedle běžného jména javor tatarský (dříve: habrolistý). U Presla 1846/216 se jméno paklen uvádí jako synonymum k názvu javor habrolistý, později je na př. u Polívky, Kliky 1928.

2. *P o l s k á.*

Vodoklen Platanus L.

Toto jméno zavedl 1820/ř. 146 Presl. Za pramen udává sice ruštinu (podle něho i Jungmann atd.), ale v ruských pramenech toto slovo nenacházím (u Pallase I, 2, 1 a Dvigubského 354 je „činar"). Zato v Lindově Słowniku języka polskiego mohl Presl najíti slovo wodoklon, Platanus orientalis. První člen složeniny, vodo-, je odtud, že si platany libují ve vlhkých stanovištích a za přirozených poměrů rostou u potoků a řek. Druhý člen složeniny, klon, je správně počeštěn jako klen. Neboť ačkoliv platan a javor (klen) botanicky nejsou příbuzné, byly pro svou vnější podobu zaměňovány: platan se u Matthioliho-Hájka 1562 jmenuje javor, u Matthioliho-Veleslavína 1598 přespolní javor; pod. Veleslavín, Nomenclator 1598/77.

3. *J i h o s l o v a n s k á.*

Jmen „illyrských" je mezi názvy stromů dosti, neboť velmi správně volil Presl tato jména pro stromy středomořské.

Illyrská jména mají dva středomořské druhy dubu:

a) *Plut* Quercus suber L.

b) *Česvina* Quercus ilex L.

Česká jména zavedl Presl přesně podle pramene (Šulek, Imenik 53, 299) v Rostlinopise 1846/1399.

c) *Ruj* Cotinus coggyria Scop.

České jméno nacházíme po prvé u Presla 1846/328 pro druh škumpy (Presl je však uvádí jako jméno starší). Je to jihoslovanské slovo ruj, rujevina, rujka, jež zjevně souvisí s řeckým rús, pozdně latinským rhus, jistě však nikoli se slovanským slovesem ruji „rvu, trhám vlasy" (Polívka II, 304).

d) *Žmarlika* Cercis Siliquastrum L.

České jméno má po prvé Presl 1846/464; jak Polívka II, 431

správně uvádí, utvořeno je podle jsl. šmarljika, nářeční to podoby jména smrdljika (Šulek 367).

Druhé jméno, *strom Jidášův,* je mezinárodní (arbor Judae).

e) *Mléč* Acer platanoides L.

se u Presla 1825/203, 1846/215 jmenoval javor mléčnatý („větvičky nalomené šťávu mléčnatou roní"), u Opize 1852/42 klenka obecná. Název mléč zavedl asi Čelakovský, a to snad podle sch. mlieč, mleč (Šulek 242). Je ovšem zcela možné, že je to slovo lidové (srv. mléč jako jméno pro rod Sonchus, Leontodon).

f) *Omorika* (= smrk Pančićův) Picea omorika Purkyně;

tento druh smrku byl objeven až r. 1875 srbským botanikem J. Pančićem a ojediněle se sází i u nás. Srbocharvátské jméno omorika (vedle omorina, omora; omarika, omara) je jménem jehličnatého lesa, také jedle.

4. *Lužickosrbské (?).*

Jírovec Aesculus hippocastanum L.

Toto slovo (často s *i*: Klika 1868, Čelakovský, Kott, Zahradník, Klika 1928) se vyskytuje po prvé r. 1868 u Kliky. Proniklo vedle názvu kaštan koňský a maďal nejméně: z krásné literatury má materiál Slovníku jazyka českého jediný doklad, a to z Heritesa (Na niti humoru 1898). Polívka II, 306 je spojuje s něm. gähren a s řeckým dzóros, ohnivý. Ale tato dvě slova jsou původu zcela různého: gähren patří k indoevropskému *i̯es- „kypěti, vříti"; dzóros k *i̯a- nebo *dei̯a-. Machek (písemně) správně upozornil na hornolužické slovo jěrowc (jěrowka) „kaštan koňský", patřící k adj. jěry, jary „trpký, hořký". Jak však vysvětliti souvislost se slovem hornolužickým, nevíme.

D. *Jména přejatá z jiných jazyků (hlavně jména mezinárodní).*

1. *Řecká a latinská.*

Platan Platanus L.,

řecké platanos, lat. platanus z ř. platys „široký" podle širokých listů; středověk neznal vlastní platan a užíval tohoto jména na označení javoru (viz na př. Slovník staročeský I, 606). Rozlišení javoru a platanu žádá K. v. Sternberg, Abhandlung über die Pflanzenkunde 1818/96.

V nové době, kdy se k nám dostal Platanus orientalis, zvláště pak otužilejší americký Platanus occidentalis, platan západní,

jmenuje se botanicky vodoklen; běžné je však jméno platan, dříve, hlavně v letech šedesátých a sedmdesátých, také v podobách platana (1863 Chocholoušek, 1864 Kvíčala, 1865 Hálek, 1873, 1874 Sládek, 1886 Pravop. ukazatel), platána (1872 Neruda, 1873 Mansvet, 1875 Sv. Čech) a platán (Zahradník 1907).

Ostrye Ostrya Micheli,

ř. ostrye z ostreon „mušle" podle měchýřkovitého obalu plodu. V starších našich botanikách se o ní nemluví; Sloboda 1852/283 ji jmenuje habrovec; toto jméno je i u Mašla 1889 a v lesnických slovnících. Většinou se však drží jméno ostrye (Polívka IV, 169, Zahradník 67, Kavina 406, Bayer 480 atd.), ostryja (Klika-Procházka 53).

Cer Quercus cerris L.,

dub cer, zvaný též rakouský nebo slovenský. Toto jméno k nám přišlo přes slovenštinu (Jungmann je cituje z Bernoláka a Kollára); v slovenštině je lidové, neboť na jižním Slovensku je cer hojný, na př. mezi Žitavou a Hronem, srovnej také místní jméno Cerovo. Slovo toto pochází stejně jako maďarské cserfa, jsl. cer, cerovina, něm. Zerreiche atd. z latinského jména cerrus, cerris. To pokládal Ehrlich a jiní za indoevropské, Schuchardt za hamitské, Alessio (Archivum romanicum 25) za středomořské (carro).

Taxodie Taxodium Rich.,

viz výše u tisovce.

2. *Mimoevropská.*

a) *Mahalebka* Prunus mahaleb L.;

plody mahalebky se od XVI. stol. importovaly ze Syrie do Evropy zvláště pro parfumové masti. Matthioli-Veleslavín I, kap. 47, ji nazývá Macaleb Arabum; českého názvu nemá. Základem je arabské mahlab; z něho je španělské, francouzské atd. jméno mahaleb. Presl 1846/481 ji nazývá „střemcha mahaleb", Čelakovský „mahalebka" vedle „střemcha skalní, turecká višeň"; jiné názvy jsou: střemcha vonná, slíva skalní, střemcha turecká.

b) *Ginkgo* Ginkgo L.

je čínské jméno (Hegi I, 74) tohoto stromu, jenž je domovem v Číně a Japonsku a do Evropy přišel v první polovici 18. století. Presl 1846/1424 jej nazývá *jinan*. Toto jméno přejal z Engelberta Kaempfera, „Amoenitates exoticae" 1712, kde stojí: ginkgo, ginan s. itsio. *G* četl podle tehdejšího českého pravopisu jako *j*. Kaempfer uvedl zde japonské slovo *ginnan*, znamenající „plod

stromu Salisburia adiantifolia“ (Rennosuke Fujisawa, Taschenwörterbuch der japanischen Umgangssprache).

Hyba japonská Thujopsis dolabrata Sieb. et Zucc., japonský strom, pěstovaný v Evropě od r. 1853, má rovněž japonské jméno: hiba (R. Fujisawa). České jméno bývá żeravinec (Polívka IV, 648); viz výše.

Tsuga Tsuga Endl., jehličnatý strom s rozličnými druhy asijskými a severoamerickými; i toto jméno je japonské: tsuge „zimostráz“ (R. Fujisawa).

c) *Katalpa* Catalpa Juss. je jméno vzaté z řeči Indiánů v severoamerické Karolině.

3. *Tvořená z vlastních jmen.*

a) *Pavie* Aesculus Pavia L., v českých botanikách od 1820/ř. 35. Jméno jí dal Boerhaave 1720 na počest Petra Paawa (Pavia), profesora botaniky v Leidenu (1589—1607).

Paulovnie Pawlownia tomentosa Sieb. et Zucc., u nás zřídka pěstěná a uváděná (paulovnie Přír. slov., paulownie Polívka, paulownia Klika-Procházka, pavlonie Zahradník); jméno má podle velkokněžny Anny Pavlovny, dcery cara Pavla I. a choti holandského krále Viléma II.

Gledičie Gleditschia L., řidší jméno dřezovce (Zahradník, Kavina, F. A. Novák). Jméno jí dal Linné podle berlínského botanika J. G. Gleditsche (1714 až 1786).

Wellingtonie Wellingtonia gigantea Lindl. = Sequoia gigantea Decne (Polívka IV, 649), nazvaná k poctě vojevůdce Arthura Wellesleye, vévody z Wellingtonu (1796—1852). Jinak též *mamutí strom.*

b) Ze severoamerických jehličnatých stromů byly do Evropy uvedeny:

Vejmutovka Pinus strobus L. (také vemautovka, Zahradník 1907/28), přenesená r. 1705 z východní části Severní Ameriky ze statků lorda Weymoutha na jeho panství v Anglii. Presl ji 1846/1436 nazývá „sosna hladká“.

Banksovka (borovice Banksova) Pinus Banksiana Lamb., P. divaricata Du Mont de Courset, byla do Evropy zavedena 1785; pojmenována je podle Jos. Bankse (1743—1820), vynikajícího podporovatele botanických bádání.

Douglaska tisolistá Pseudotsuga taxifolia Britton, P. Douglasii Carrière, byla ze západní části Sev. Ameriky přenesena r. 1827 do Evropy Davidem Douglasem (1799—1834), který v letech 1824—1829 studoval floru západní části Severní Ameriky.

Sitka Picea falcata Valck.-Suring. = Picea sitkaënsis Mayr = = Pinus sitchensis Bongard,
české jméno u Kaviny 298, Bayera 403, Kliky-Procházky 38, byla z téhož území přenesena týmž botanikem r. 1831. — Sitka je ostrov a město v souostroví Thlinkity při západním pobřeží kanadském (náleží Spojeným státům).

c) *Nordmannka* (jedle kavkazská) Abies Nordmanniana Spach, nazvaná tak podle Alex. Nordmanna, ředitele botanické zahrady v Oděse, později universitního profesora v Helsinkách (1803 až 1866), který ji objevil na západním Kavkazu (Polívka IV, 630).

Poznámka.

České jméno nemají ze stromů u nás někdy pěstěných na př. Carya alba (= Hicorya ovata Britt.), Koelreuteria paniculata L.

Emil Votoček:

Poznámky o kvantitě samohlásek při vyslovování cizích slov v češtině.

Mé poznámky se týkají hlavně nešvaru, který se zahnizďuje u některých afoneticky založených lidí při vyslovování těch slabik v cizích slovech, které podle tradice mají samohlásku dlouhou. Byl jsem k tomuto svému článečku přiveden jmenovitě způsobem, jakým se s takovými slovy nakládá v pražském rozhlase (v několika případech i v našem rozhlase londýnském). V něm totiž vyslovují, jak jsem jeho posloucháním zjistil a pravidelně si zaznamenával, u velikého počtu cizích slov samohlásku krátkou místo samohlásky tradičně dlouhé, a to působí nepříjemně na každého, kdo již od doby studijní přivykl vžité výslovnosti dlouhé. Uvádím zde alespoň ty příklady, jež mám podle svých zápisků po ruce.

agentura	místo	agentúra	censura	místo	censúra
aktivně	„	aktívně	devis	„	devís
Alfreda	„	Alfréda	definitivně	„	definitívně
arie	„	árie	dur (na př. H dur)	„	dúr (H dúr)
Asie	„	Ásie	eskadra	„	eskádra
Australie	„	Austrálie	Filipin	„	Filipín
benzinu	„	benzínu	finale	„	finále

fuga	místo	fúga	perspektiva	místo	perspektíva
humor	„	humór	Poruří	„	Porúří
iniciativa	„	iniciatíva	preludium	„	prelúdium
institutu	„	institútu	problem	„	problém
Italie	„	Itálie	radia	„	rádia
kabina	„	kabína	roman	„	román
karantenní	„	karanténní	Romeo	„	Rómeo
kolektiv	„	kolektív	Rossini	„	Rossíni
konservativní	„	konservatívní	sanatorium	„	sanatórium
Konstantin	„	Konstantín	sezonu	„	sezónu
kultura	„	kultúra	statutu	„	statútu
kursiva	„	kursíva	struktura	„	struktúra
literatura	„	literatúra	studie, studio	„	stúdie, stúdio
lokomotiva	„	lokomotíva	Syrie	„	Sýrie
margarin	„	margarín	system	„	systém
Mendlzon (!)	„	Mendlsón	šampion	„	šampión
milionů	„	miliónů	tenor	„	tenór
motivům	„	motívům	thematický	„	thématický
notu (nikoliv hudební)	„	nótu	tribuna	„	tribúna
			turbinové	„	turbínové
ofensivu	„	ofensívu	vagonu	„	vagónu
pasivní	„	pasívní	viktoria	„	viktória
penicillin	„	penicillín	vitrina	„	vitrína
picikato (!)	„	picikáto	žargon	„	žargón

Pro tradiční dlouhou výslovnost slabik je docela jedno, jaká by podle etymologie ta kvantita měla být anebo jak se příslušná slabika vyslovuje v některém cizím jazyce. Za příklad uvádím slovo „kánon“, kterým se v hudbě označuje jistá kontrapunktická forma hudebná. V řečtině, kde to slovo znamená „pravidlo“, se píše kanón (s ómega), ale přesto se v hudbě ani neříká ani nepíše „kanón“, neboť „kanón“ značí v lidové řeči „dělo“. Jiný příklad: Slovo „kabina“ má ve franštině (cabine) krátké „i“ (kabin), do toho však české výslovnosti nic není, neboť máme svoji tradiční výslovnost „kabína“.

Každý ví, že náš český pravopis není čistě fonetický, jako tomu je v některých jiných slovanských jazycích. U mnoha cizích slov, zvláště u vědeckých výrazů, je u nás orthografie nefonetická. Uvádím příklady jen ze svého vědeckého oboru, chemie. Píšeme fluor, chlor, brom, jod, bor, ale vyslovujeme fluór, chlór, bróm, jód, bór. Stejně se prvky selen, tellur, arsen, antimon vyslovují selén, telúr, arzén, antimón. Píše se natrium, kalium, baryum, mangan, uran, molybden, helium, ale vyslovuje se nátrium, kálium, báryum, mangán, urán, molybdén, hélium. Atd. Jmenovitě falešná by byla krátká výslovnost v chemii organické u názvů končících příponou *-an,* na př. u slov methan, ethan, propan, butan, hexan, furan atd. Sluší vyslovovati dlouze methán, ethán, propán, bután, hexán, furán, kamfán, trifenylmethán a pod. Krátce vyslovované přípony „an“ využila totiž chemie už

jinde; jeť to přípona českých názvů solí, na př. síran, chlornan, uhličitan, fosforečnan atd. Kdyby se svrchu uvedený methan vyslovoval krátce, totiž methan, znmaenalo by to sůl nějaké neexistující kyseliny methové, butan sůl nějaké neexistující kyseliny butové a pod.

Všimněme si výslovnosti některých jiných zakončení v chemii.

Přípona *-in* je vždy dlouhá; na př. anilin se vyslovuje tradičně anilín, sacharin sacharín, vanillin vanilín. Další příklady této výslovnosti: parafín, amín, fosfín, arzín, stibín, borín, betaín, ptomaín, olefín, glycerín, asparagín, glutamín, chitín, guanidín, orcín, resorcín, naftalín, pyridín, chinolín, chinín, atropín, nikotín, strychnín, oxazín, albumín, diazín, cholesterín. Našemu chemickému zvyku je úplně jedno, že se ve francouzském jazyce přípona -in (ine) čte krátce, na př. že se „aniline" vyslovuje anilin, „pyridine" pyridin atd.

Přípona *-ol* je v organické chemii většinou dlouhá (ól); na př. fenol se vyslovuje fenól, thymol thymól, benzol zní benzól. Další příklady výslovnosti: aldól, glykól, indól, pyrazól, guajakól, menthól, borneól, pyrról, chinól. Z běžnějších slov se *-ol* čte krátce hlavně v slově alkohol, jeť to slovo zcela zlidovělé, dále v slově glykokol a v několika málo jiných.

Přípona *-en* se v chemii čte dlouze; na př. ethylen se vyslovuje ethylén, mesitylen mesitylén, benzen benzén. Další příklady výslovnosti: acetylén, toluén, cyklohexén, isoprén, pinén, terpén, naftalén, fluorén, anthracén, thiofén.

Přípona *-al* se v chemii čte dlouze; na př. chloral se vyslovuje chlorál, acetal acetál, glyoxal glyoxál, merkaptal merkaptál atd.

Přípona *-on* se v chemii rovněž čte dlouze; na př. pyron se vyslovuje pyrón, chinon chinón, hydrochinon hydrochinón, keton ketón, pinakon pinakón, hydrazon hydrazón, osazon osazón, kumaron kumarón, benzofenon benzofenón. Také přípona *-im* se vyslovuje dlouze ; na př. oxim se čte oxím. Přípona *-osa* se též čte dlouze (a to „*óza*"); na př. glukosa se vyslovuje glukóza, xylosa xylóza, celulosa celulóza a pod.

Ve mnoha názvech se čte samohláska dlouze i uprostřed slova. Tak se říká kyselině glukonové kyselina glukónová, tartronové tartrónová, malonové malónová, glutarové glutárová, glukonanu glukónan. Název diazonium se vyslovuje diazónium, diazosloučeniny diázosloučeniny. Uvádím dále, že se slovo ether vyslovuje éther, kdežto ester krátce: ester.

Mluvím-li o tradiční výslovnosti v chemii, mám na mysli tradici vysokoškolskou, odkázanou nám profesory Vojtěchem Šafaříkem, Preisem, Braunerem, Raýmanem a jejich žáky, k nimž

náleží i moje maličkost. A mám jen to přání, aby se o chybném, protitradičním vyslovování kvantit v cizích slovech v češtině vyslovily filologické korporace, resp. autority, neboť posloucháním těch chyb v rozhlase by se do širších vrstev zbytečně zavedla výslovnost odporující tradici a velmi nepříjemně se dotýkající sluchu.

*

Pozn. red. Rádi a ochotně otiskujeme tento poučný výklad p. prof. Votočka, a to jako námět nebo podnět k normalisaci výslovnosti, neboť takto autor sám na svůj příspěvek hledí. I když snad budou v jednotlivostech mínění různá, přece jen se z podaných příkladů zřejmě jeví naléhavá nutnost, aby orthoepická komise při České akademii věd a umění co nejdříve rozhodla o výslovnosti všech slov tohoto rázu a vydala normativní pravidla výslovnosti. Ale ani dnes ovšem není třeba, aby hlasatelé rozhlasu vyslovovali Mendlzon, jak slyšel prof. Votoček, anebo demíze, dyskúze, mize místo *-se* a naopak zas krise místo kríze, jak jsme ve zprávách rozhlasu slyšeli my.

POSUDKY A ZPRÁVY.

František Kožík, Svatá holčička. Dětská legenda. Vydal Rudolf Kmoch v Praze. 1943.

„Svatou holčičku“ napsal Fr. Kožík dětem, ale s potěšením si ji přečte i čtenář dospělý. Vypravuje se v ní vybásněný příběh děvčátka, jehož kamenný náhrobek stojí na Malostranském hřbitově a které děti uctívají jako svou malou svatou. Nikdo dnes už neví nic bližšího o osudech toho dítěte a dosud nikdo nedovedl uspokojit zvědavost dětí, když se ptají na svatou holčičku. Proto básník skládá svou dětskou legendu, tklivou historii andělského dítěte, jež celý svůj krátký život naplnilo láskou k svým malým bližním a jim i svým dospělým současníkům přinášelo jen dobro, radost a štěstí. Většina postav tohoto příběhu je toliko zběžně načrtnuta, někdy i liniemi zcela tradičními, ale líbezná postavička malé Aninky velmi živě vystupuje na tomto pozadí úmyslně ztlumeném. Její andělská dobrota a zázračná vševědoucnost vyniká zvláště vedle postav kontrastních, jako je starý, osamělý a mrzutý hrabě, zlý tulák a učená komise kožených profesorů. Z celého vypravování pak září ušlechtilá sociální myšlenka, že lidské štěstí roste jen ze vzájemnosti a spolupráce všech.

Fr. Kožík je znamenitý vypravěč, a to nejen pro své umění v poutavém osnování příběhů, nýbrž i pro své umění vyjadřovací. Vypravuje přirozeně a prostě, nevyhledává umělých pro-

středků ani při volbě slov, ani ve stavbě vět, a přesto dosahuje velkého účinu na čtenáře. Stejnou umírněnost zachovává autor také při charakterisaci postav; proto i jeho zlý tulák mluví řečí jen málo zhrubělou a proto se básník dobře zhostil i nesnadného úkolu charakterisovat svatou holčičku mluvou jemnou a citlivou, ale neupadnout přitom v papírovou sentimentálnost. Holčička na př. sama vypravuje:

„Víš, mami, to bylo tak. Přišlo sem jedno malé děvčátko, obcházelo dlouho okolo kotlíku se sladkou vatou a prosilo toho pána (t. j. kramáře), že nemá ani troníček, aby mu kousíček dal. Ale on je odehnal a zlobil se a křičel. A najednou spadlo kus cukrové vaty na zem. To děvčátko mělo velikou radost, chytilo ji a schovalo pod zástěrku. Ale ten pán to poznal a začal křičet ještě víc, že tomu, kdo mu vatu vzal, hrozně natluče. Viděla jsem, jak se to děvčátko třese strachem. Tak jsem raději řekla, že jsem to vzala já. A ten pán mě uhodil. Ale už to nebolí. A ucho mě už taky nebolí. Víš?“ (48)

Týž umírněný vkus se jeví také v Kožíkových přirovnáních a metaforách; svým jemným rázem vhodně zapadají do měkkého ladění vět a působí čistým kouzlem přirozenosti a samozřejmosti, jako když samy od sebe plynou ze zjemnělého vnímání skutečnosti. Čtenář je jimi váben hned od vstupních odstavců:

Na hřbitovech by neměl bydlet smutek, vždyť tam nikdo není sám. Všichni, kdo se sem odebrali, aby našli klid ve stínu země a pod písněmi pěnkav, patří k jedné velké rodině. Nebolí je už hlava z žádných trampot života a ztratili se všemu v nejhlubším spánku. Zdá-li se jim něco, je to tak krásný sen, že si jej nemůžeme ani představit.

Venkovské hřbitůvky mezi poli jsou jasné jako mámina ukolébavka, jak beránky na nebi, jako Boží náruč; otevřená brána žehná na jedné straně pokoji spících a na druhé úrodě živých. (5)

Kožík rád zosobňuje a tím jeho obrazy přes veškerou svou jemnost nabývají dynamičnosti. Píše na př.: Stromy položily těžké koruny na mohyly; jednomu náhrobku zlomily větve kříž, ale nechaly si jej v živé náruči. (5) Voda teče, řeč se vede a zajímavá zpráva běží, div nepředběhne čas. Pověst o půvabné holčičce, jejíž čtyři léta jsou naplněna podivuhodnou moudrostí, pověst o sestřičce květin letěla od úst k ústům. (26) A vzápětí se ozval tón houslí. Zněl lehce jako tichá, zádumčivá píseň ptáka, který chce usnout a poslední melodií chce poděkovat světu za jeho krásu. (69) Půlnoc už byla na prahu nebes, když teprve usínali. (71) Oblaka stříbří nebe. Vše zvoní, vše zvoní, vše zpívá. (79) Bohaté keře šeříku zdvíhají paže v širokých fialových rukávech k nebi a přivolávají novému hostu posvěcení. (79)

Ve stavbě a spojování vět dosahuje Kožík lehké plynulosti hovorové. Věty klade volně vedle sebe a s oblibou je pořádá paralelně, na př.: Ptal jsem se starých jasanů a smutečních vrb. Vyprávěly mi legendu. Ptal jsem se pěnkavek, strnadů, ptáčků ha-

lužníčků. Prozradili mi pohádku. — Buďte pozdraveni, vy rozpačití chlapci s jasnýma očima, vítám vás, děvčátka plná něhy.. Buď pozdravena, šťastná svatá holčičko, . . . (95) Pořádek slov se rovněž řídí zvyklostmi živého jazyka, a proto v něm není ani chyb jinak velmi běžných. Touž chválu třeba vzdát také mluvnické stránce Kožíkova jazyka, neboť nad průměr vyniká správností a čistotou; krom řídkých a nepatrných nedopatření v interpunkci nenajde se v textu této milé knížky žádný kaz.

František Kožík osvědčil své vypravěčské umění už v několika knihách dřívějších a došel velkého úspěchu u čtenářů. „Svatá holčička“ jeho dobrou pověst jistě jen dotvrdí. *jh.*

Jazyková poradna v Duchcově.

Po vzoru Zlína zřídil místní národní výbor v Duchcově jazykovou poradnu, aby občanstvu poskytovala radu a pomoc ve věcech jazykových, pečovala o jazykovou správnost veřejných nápisů a vyhlášek a vůbec aby přispívala k praktickému tříbení jazyka v okruhu své působnosti. Jednou z hlavních jejích prací bude potlačovat množství německých zkomolenin, kterými je místní vyjadřování zamořeno; vedle přímého osobního působení užije k tomu jazyková poradna i promítání v biografech a přednášek v městském vysilači. Za krátký čas, po který jazyková poradna v Duchcově pracuje, je znát už velmi dobré výsledky. Duchcov se tak opravdu počešťuje. *K. L.*

*

Ústřední výbor pro pomoc Lužickým Srbům při Společnosti přátel Lužice v Praze II, Revoluční tř. 26, tel. 606-78, byl se souhlasem Slovanského výboru ustaven na schůzi konané dne 19. října 1945 za účasti příslušných úředních činitelů, zástupců národních institucí a korporací, jakož i vynikajících slovanských pracovníků. Výbor vyslechl zprávu o poměrech v Lužici a usnesl se zahájit styky s Lužicí a pomocnou akci pro ni. Ve výboru jsou soustředěny všechny vrstvy našeho národa. Výbor je jediný činitel oprávněný přijímati dary pro Lužici. Peněžní dary zasílejte výhradně na účet Poštovní spořitelny č. 50.305, Společnost přátel Lužice, věcné dary do kanceláře výboru. Součinnost dalších národních korporací je vítána.

Lužickosrbská korespondence.

DROBNOSTI.

HALUZNA. Měl bych čtenáře požádati o prominutí, že se NŘ. po tolikáté již zabývá tímto slovem. Já sám jsem o něm mluvil XXVII, 57, nyní pak se k němu vracím, abych svůj tehdejší výklad vydatně pozměnil a opravil.

Není člověku právě lehké opravovati své vlastní omyly, je to však vždycky lépe tak, než aby je později musil opravovat někdo jiný. Čtenář aspoň vidí, jakou práci to někdy dá, než se dojde k správnému řešení, a jakých oklik je často třeba.

Nejprve dodávám ještě dva doklady. V Č. lidu 1, 456 zaznamenal J. Jakubec podobu *chaluzna* z Libuně u Jičína; je ve shodě s jinými svědectvími z toho kraje; na moravském Podluží je *harušňa:* stará h. = dům na spadnutí, rachotina (Folprecht, Výr. zpr. 1. st. r. v Plzni 1907/8).

Slovo *choluj* (viz o něm v NŘ. XXVIII, 212) mě přivedlo svým *ch* na myšlenku, že jak *chaluzna* a *haluzna*, tak i *chalǫga* přece mohou býti konec konců všecky od *haluz*, **galǫzъ*. Theoretická možnost, že *ch* může býti expresivní náhradou nejen za *k*, ale i za *g* (*h*), dovoluje spojiti to vše se slovem *haluz* bez nesnází. *Haluzna* byla původně prostě chatrč, bouda z haluzí, větvoví, t. j. z pletiva dělaného tak, jako se dosud někde dělají ploty: koly vražené do země se proplétají větvovím, to se pak, stavějí-li se chatrče, ještě vymaže hlínou. To byl nejprostší, nejchudobnější způsob stavby, a odtud je každá haluzna ubohé, chatrné, zimavé stavení, i když rozměrem třeba dosti veliké. Na Slovensku se v okolí Chtelnice (u Trnavy) stavějí tak dosud stodoly: stěny jsou z proutí, nebo jsou ještě omítnuty blátem (R. Bednárik, Duch. a hmotná kultúra slov. ľudu, str. 175). Ubohost takového stavení dala vznik pohrdlivé a hanlivé podobě s *ch*, *chaluzna*. Kde ta převládla, zaniklo časem povědomí o spojitosti s *haluz* a objevil se pak i tvar s *r*, *charouzna*. Ono povědomí bylo ztraceno i jinde, když se přestalo stavěti z větvového pletiva, odtud podlužácké *harušňa*.

Obdobně si nyní vykládám i slovo *chalǫga*, jehož mladší formy a významy viz na uvedeném dřívějším místě. I ono je patrně domácí „zhrubělý" útvar od *galǫzъ*, vyznačený jednak záměnou *ch* za *g*, jednak ztvrdnutím v konci slova. Bylo to nejprve větvoví, chrastí, pak pletivo z něho a konečně chatrč z takového pletiva.

I vzhledem k tomu, že v slově *(c)haluzna* je *z*, a ne *ž*, můžeme stran jeho původu vycházeti přímo od slova *haluz*. Staré *chalǫga* — také pocházející od *galǫzъ* — jeho základem nebylo. Vracíme se tak nyní k východisku *haluz*, na něž myslili (viz NŘ. 18, 77) Jungmann, Kubín (tento se správným vztahem věcným), Zubatý, Procházka. *V. Machek.*

HLASTE. V pohnutých dnech květnových a červnových, když se vraceli naši lidé z koncentračních táborů a když se hledali rozptýlení členové rodin, slýchal jsem den co den hlasatele našeho rozhlasu volati: „Hlašte se!" Věstník MŠO rozšiřuje tento nesprávný tvar po všech školách českých; v seš. 8 na str. 86 ve výnosu o zemědělských školách se tam píše: „... ohlašte ihned ...!", v seš. 9 na str. 97 v dekretu o obnovení čs. měny v odst. 5: „... přihlašte vkladní knížky ...!" Konečně v budově MŠO (v Rohanově paláci) na dveřích vedoucích k přednostovi dr. Jar. Kudrnovskému

je na tabulce velikým písmem napsáno„...hlašte se...“. — Chceme-li, aby měl hokynář svou vývěstní tabuli napsánu správným jazykem, tím spíše to musíme žádat od ministerstva českého školství. *Boh. Paďour.*

CHASA (NŘ. XXIX, 45 n.). Slovo *chasa* se k nám dostalo pravděpodobně v době Lucemburků. Tehdy, zvláště za Karla IV., k nám pronikala z Italie kultura gotická a na pražském dvoře císaře svaté říše římské žilo mnoho předních italských vzdělanců (Cola di Rienzi) a šlechticů; ti přijeli do Čech jistě s ozbrojeným průvodem služebnictva a čeledí, a ta se dostala do blízkého styku s českým, zejména pražským lidem. Je velmi pravděpodobné, že slovo *chasa* bylo u nás známé již v době husitské, a tehdy se snad s českými vojsky dostalo na území ostatních západních Slovanů. O tom, že slovo *chasa* mělo význam hanlivý (asi jako nč. „luza“), svědčí na př. úryvek z makaronské básně „Allegoria“ od J. Floriána Hammerschmidta, vydané r. 1715; je citován ústy P. Vrby v II. díle Jiráskova F. L. Věka:

Qualis psota fuit, qualis tunc trampota clero,
dum ferus ad častam chodívával Žižka procházkam,
chasaque per cappas vytahábat z kláštera mnichos
atque cepis zbitos crudeliter ense necabat.

Slovo *chasa* pozbylo ovšem časem a snad také místně hanlivého přídechu a znamenalo tolik co naše „čeleď“, někdy „mládež“, „děti“; tak ho užívá také B. Němcová v „Babičce“. *Pavel Oliva.*

JMÉNA HUB. (Druhý dodatek k NŘ. XXVIII, 117). — Došly ještě dva dopisy, oba pro nás velmi důležité. Pan uč. Aug. Jar. Doležal slovo *tvrzík* (= hřib) potvrzuje z Pyšel. O holubince osmahlé píše, že jí „říkali a snad dosud říkají lidé v Mezilesí (u Pacova; „houbařský kraj“!) *křip*, jinak ne.“ Pan red. V. Dolejší píše: „Na Vlašimsku se slova *kříště*, plurál *kříšťata*, užívá pro jeden druh holubinky. Chodíval jsem na tato kříšťata ve svém dětství v druhé polovině června. *Kříště* bylo označení lidové. Říkalo se, že se tyto houby mají správně nazývat *podzemky*. Jsou to houby velmi dobré, tvrdé,.... V některých obcích na Vlašimsku, na př. v Načeradci, Pravoníně, Dolní Lhotě, Bezděkově a jinde, se toho slova dosud užívá. Název *holubinka* zde pro tuto houbu vůbec neznají.“ Připojme k tomu ještě slova z knížky Smotlachovy „Padesát druhů hub...“, vyšlé nedávno (v červenci 1945, ale s datem 1944), str. 58: „V našich lesích roste několik jedlých holubinek, podobných holubince osmahlé. Zejména je to téměř obecně k jídlu sbíraná „holubinka černající“... Tato houba se lidově nazývá *chrupák*, *chrousták*, *chroustalka* (je křehká), *podrejvák* nebo *podzemka* (vyrůstá hluboko z půdy)... Holubinka osmahlá, černající, hustolistá a černobílá se u nás sbírá. Holubinka osmahlá má místy též svá lidová jména, někde shodná se jmény holubinky černající a hustolisté; k nim patří i *tloušce*(!),

tloušťata, což znamená, že si jí lid všímá a že ji někde i k jídlu sbírá." Z těch zpráv nyní vyplývá zcela zřetelně i výklad slova *kříšť*. Podle Mukařovského (viz NŘ XXIX, 46) tyto houby vařením neměknou, ale zůstávají „c h ř u p a v é"; názvy blízkého druhu *chrupák, chrousták, chroustalka* vysvětlí, že *křip, kříšť, chřúšč* budou rovněž od *chrupati* (*křupati*) a *chrustati*, ovšem od podob s hláskou *r* expresivně změkčenou. Jazykové povědomí o příbuznosti však ochablo, jména ta se místy odloučila od těch sloves, a proto se v nich provedla po *ř* změna *u* > *i* (**křúp* > *křip*, **křúšť* > *kříšť*) jako v slovech intelektuálních, kdežto v *křupati* zůstalo *u*, v *chroustati* pak jazyk podržel na trvalo jenom *r* tvrdé. Shoda lidového usu na dosti rozsáhlém území nás dále nutí promítnouti tento novočeský nářeční význam i na staročeské *chřúšč*. Nebude to tedy „ryzec peprný", ale „holubinka osmahlá" a „černající". A poněvadž *chrjušč, gruzd* (= znělá podoba místo **krust-*) a pod. jsou též u jiných Slovanů (NŘ XXVIII, 125), promítneme náš český stav, věcně i hláskově nyní zcela jasný, do starší doby ostatních Slovanů. Udává-li se u nich význam „ryzec peprný", bude to buďto omyl jejich starších mykologů, nebo omyl lidu. Omyl ten lze pochopit, neboť u holubinky osmahlé „najdeme někdy místy i plodnice mohutné, velké, s kloboukem až 20 cm širokým" (Smotlacha v uv. kn.), jako u ryzců. Ostatně by bylo i podivné, kdyby lid poctíval zvláštním jménem druh ryzce, který nesbírá!

A ještě něco. Lidové jméno *tloušče*, jež přinesl Smotlacha (v. výše), osvětluje nyní i staročeské jméno *tlúšč* (NŘ XXVIII, 127), stojící u Klareta hned za slovem *chřúšč* a s ním se rýmující; pro ně jsem tehdy neznal domácího pokračování. Lze-li míti za to, že ono neznamenalo starým Čechům nic jiného než jisté holubinky, potvrzovalo by se znovu, že „Klaret sbíral jména odevšad" (ib. 123), totiž že shromažďoval i synonyma.

A hned za slovem *tlúšč* (grossa) následuje u Klareta *semka* (supargus). Vzhledem k tomu, že holubince černající lid říká i *podzemka* (viz výše Smotlachu), bylo by třeba psané *semka* čísti patrně *zemka* a chápati je jako klaretovskou zkráceninu. Bylo by to další přesné určení a tím by padly arci naše dohady v NŘ XXVIII, 128. *V. Machek.*

NÁMĚSTKYNĚ. V češtině máme mnoho podstatných jmen ženského rodu, utvořených příponou *-yně* a *-kyně*. Odvozují se od mužských tvarů se zakončením *-el* (poselkyně, přítelkyně), *-ec* (bratrovkyně, chodkyně, jezdkyně, lovkyně, Němkyně, pěvkyně, plavkyně, poslankyně, umělkyně, vyslankyně, zajatkyně), *-ce* (dárkyně, obhájkyně, ochránkyně, průvodkyně, správkyně, strážkyně, tvůrkyně, vládkyně), *-k* a *-ek* (otrokyně, rekyně, Řekyně, žákyně, pastorkyně, svědkyně, Turkyně), *-a* (vévodkyně) a j. Od jména *bůh, boha* je odvozena *bohyně*. Bez mužského prvotvaru je *postelkyně* (= šestinedělka).

Pan primátor má náměstky a *náměstkyně*. Nemáme, proč bychom se tomuto tvaru vyhýbali a psali „paní X. Y., náměstek". Příruční slovník ozna-

čuje slovo *náměstkyně* za zastaralé, ale uvádí doklady z Krásnohorské a Zákrejse. Z přehledu přípon je viděti, že je vytvořeno v duchu jazyka; je jasné a znova potřebné. *Jaroslav Přikryl.*

O TÉ NAŠÍ NESVOBODĚ. Po šest let nás týrali němečtí hakenkrajcleři; konečně jsme jednoho dne byli osvobozeni, a tu se dovídáme, že jsme po celou tu dobu žili v nesvobodě. Probůh, kdo to zas vymyslil? V 2. vydání slovníku od Váši - Trávníčka toto slovo není,*) ani po stránce rozumové a citové nevystihuje hrůzu doby, kterou jsme prožili, a přec kde kdo mluví o nesvobodě! „Hákoši“ nás v pravém smyslu slova tloukli, bili, kopali, vraždili, vykrádali a olupovali, ničili naše životy i naši osvětu, a to že byla nesvoboda? Ne, to byla poroba, a to je jediné správné slovo, neboť jen toto slovo vyjadřuje rozumově, mravně a citově, co jsme zažili. Nesvoboda je vyumělkované, bezpáteřné slovo, které by mělo zmizet. *Dr. V. Suk.*

ROZHLAS A MLUVA. B. B. C., slavná British Broadcasting Corporation (dej jí Pánbůh dlouhé trvání, za války nás sílila a osvěžovala), stará se o anglický jazyk, o dokonalou mluvu; takové starosti náš rozhlas asi nemá. Slyším někdy proslovy, které svým zabarvením upomínají na periferii velkoměsta, někdy se zas užívá výslovnosti obvyklé před sedmdesáti lety. Nedávno jsem v jediném ranním rozhlase slyšel „študent“ a dvakrát „korešpondent“, — toho přece vskutku není zapotřebí.

Také při scénách z venkova se mluvčí nejednou vyjadřují mluvou, která nepodává správný obraz o mluvě našeho lidu venkovského. Náš lid mluví mnohem tišeji a mírněji a bez takového příliš hrdelního hlasu, jakým často hovoří mluvčí našeho rozhlasu. Požadavkem pro rozhlas tedy je nejen dokonalost mluvnická, ale také jednoduchost mluvy a hlas kultivovaný.

Dr. V. Suk, profesor Masarykovy university v Brně.

ŠMELINA, ŠMELINÁŘ (XXIX, 142 n.). Výklad prof. Josefa Janka o slově *šmelina, šmelinář* zaznamenal prof. Fr. Trávníček ve Svobodných novinách a připojil poznámku, že *šmelina* většinou „znamená to, s čím se keťasuje, zboží, které je předmětem šmelinaření“. Prof. Trávníček soudí, že Jankův předběžný výklad uspokojí mnohé z těch, kdo se pídili po etymologii slova *šmelina.* — Naši čtenáři upozorňují na jiné možné výklady. Pan dipl. sc. pol. Ludvík Jehl připomíná, že v židovském žargonu, běžném a známém i v Praze právě ve vrstvách, z nichž slovo *šmelina* asi vzešlo nebo k nimž nemá daleko, existuje slovo *šmé* s významem „dobrý obchod, kšeft, něco výhodného“ a pod. Toto slovo žilo již před druhou světovou válkou i v české hantýrce mezi drobnými podvodníky a všelikými parasity, žijícími z lidské důvěřivosti, a je jistě známo m. j. novinářským soudničkářům, policistům a soudcům. Pisatel sám je poznal za své novinářské činnosti v Plzni i v Praze.

*) Přír. slovník je však zaznamenává, a to s několika doklady literárními.

Domnívá se, že by významová shoda se slovy *šmelina, šmelinář* mohla vésti k úvaze, není-li tu i spojitost etymologická. Pan ing. Bedřich Fürst potvrzuje existenci slova *šmé* svědectvím p. lesního správce Veselého, který je zná ze židovského žargonu na Podkarpatské Rusi. Výrazem „to je šmé“ se tam prý označuje hlavně zboží, s kterým se keťasuje. Na Podk. Rusi žilo dost našich lidí, takže i odtamtud se mohl ten výraz dostat k nám. — Prof. Zdeněk Kačer myslí na souvislost se slovy Schmach, Schmäh, schmähen, schmählich. Slovo Schmäh, (psané též Schmee, srov. Sprach-Brockhaus 568) znamená „lež, podvod, podfuk“ a hovorová řeč ho užívá ve rčeních jako „das ist ein Schmee“ (vylhaná zpráva, lež), „Ware auf Schmee kaufen“ (= auf unreeller Weise, s významem trochu jiným než „pod rukou“). „Etwas n. auf etwas schmähen“ znamená „něco hanět, snižovat, prohlásit za bezcenné“ a „schmählich“ se rovná českému „hanebný, hnusný“. V hovorové řeči žijí spojení jako „er wurde schmählich im Stich gelassen“ (byl hanebně opuštěn), „die Leute haben schmählich Geld, es ist schmählich teuer“ (srov. A. Pinloche, Etym. Wb. der dtn Sprache 550 n., Sanders, Wtb. der dtn Sprache). A z onoho posledního útvaru, „schmählich“, odvozuje Kačer slovo *šmelina* příponou *-ina,* oblíbenou právě v řeči lidu. — Pan akad. malíř V. Ptáček soudí, že slovo *šmelinář* už pro svou povahu předpokládá základ hodně běžný prostým vrstvám lidu. Takovým základem není podle Ptáčka ani slovo Schwählemer (Schmälinger), ani slovo schmählich, ale zato by jím mohlo být slovo *schmelzen.* V lidu se ho užívá asi takto: „Pojď, já mám prachy, rozšmelcujem je!“ „Ten orloj jsem už zašmelcoval“ (prodal hodinky). „Na tom jsem prošmelcoval sako“ (prodělal kabát). Všude se zde tedy zkomolenin slova schmelzen užívá ve vztahu k obchodu a k penězům. A protože černý obchod vyšel pravděpodobně ze staroměstských kavárniček, kde se „šmelcovalo‘ ‘již před válkou, mohlo by být slovo schmelzen otcem slova šmelinář. Odvozování od zkráceného základu není nic nebývalého, a útvar šmel-inář, šmel-ina by jistě neodporoval zvyklostem lidového tvoření slov. Souvislost se slovesem schmelzen posiluje také slovo *šmelcíř,* jehož se užívá v témž významu jako slova šmelinář. — Předkládáme i tyto výklady čtenářům a především p. prof. Jankovi, aby nám pověděl svůj soud o nich. — Zatím co čekal tento článek na uveřejnění, došly další výklady, mezi nimi výklad p. red. Lad. Kháse, vycházející rovněž ze slova šmé. Také Svob. noviny 20/12 45 přinesly výklad tohoto smyslu.

Předplatné na rok 1945 činí Kčs 35·—.

„Naše řeč“ vychází v desíti sešitech o 24 stranách, a to každého měsíce, vyjímajíc prázdniny za roční předplatné 35 **Kčs**, s pošt. zásilkou 36 **Kčs.** Jednotlivá čísla jsou po 4 **Kčs.**

Předplatné přijímají všechna knihkupectví, zejména nakladatelství Šolcovo a Šimáčkovo v Praze II, Spálená ulice č. 29. — Přihlášky předplatitelů, reklamace nedodaných čísel a podob. vyřizuje jen administrace „Naší řeči“ tamtéž.

Přejímati výklady „Naší řeči“ ve větším rozsahu do jiných spisů lze jen se svolením redakce.

Příspěvky rukopisné, časopisy výměnou a knihy na posouzení posílejte odpovědnému redaktorovi **dr. Jiřímu Hallerovi** v Praze XVI, Xaveriova 1. Redakce odpovídá dopisem jenom na dotazy, ke kterým je připojena známka na odpověď

„Naše řeč“ čís. 9.—10. Dne 31. prosince 1945. — Vydává za III. tř. České akademie věd a umění v Praze nakladatelství Šolc a Šimáček, spol. s r. o. v Praze. Redakční rada: Jiří Haller, Kvido Hodura, František Oberpfalcer, Emil Smetánka, Vladimír Šmilauer. Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. Vychází 10krát do roka. Užívati novinových známek povoleno. „Dohlédací poštovní úřad Praha 25.“ Tiskli Pour a spol. v Praze I,

Rejstřík k XXIX. ročníku Naší řeči.

Sestavil Stanislav Petíra.

Slova a rčení chybná jsou vytištěna písmem p r o l o ž e n ý m. *Zkratky:* dět. = dětsky; dial. = dialekticky; etymol. = etymologie; fem. = femininum, rod ženský; han. = hanácký; houb. = houbařsky; hud. = hudebně; imper. = imperativ, rozkazovací způsob; instr. = instrumentál, 7. pád; jč. = jihočesky; l. = lépe; laš. = lašsky; lid. = lidově; litom. = litomyšlsky; m. = místo; mask. = maskulinum, rod mužský; mluvn. = mluvnicky; mor. = moravsky; msl. = moravskoslezsky; n. = následující, nebo; nář. = nářečí, nářeční; nč. = novočesky; nespr. = nesprávně; nom. = nominativ, 1. pád; pl. = plurál, číslo množné; pod. = podobně; předl. = předložka; předp. = předpona; příjm. = příjmení; příp. = přípona; přísl. = příslovce; rostl. = rostlinopis; sg. = singulár, číslo jednotné; slc. = slovensky; sp. = spojka; spr. = správně; sr. = srovnej; stč. = staročesky; v. = viz; vč. = východočesky; vysl. = vyslov; zájm. = zájmeno; zastar. = zastaralé; zvl. = zvláště.

A

B

CH

I

J

N

U

V

Ž